

RITUAALIEN PUISTO

Käppärän hautausmaa muistettuna ja elettyinä paikkana

Sari Rosu

Pro gradu -tutkielma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelma

Maisemantutkimus

Turun Yliopisto

Toukokuu 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

ROSU, SARI: Rituaalien puisto. Käppärän hautausmaa muistettuna ja elettyinä paikkana

Pro gradu –tutkielma, s. 91.

Maisemantutkimus

Toukokuu 2020

Tutkin työssäni muistelijoiden suhdetta hautausmaahan elämäkerrallisena, paikkatietotutkimuksen lähtökohdista. Kysyn työssäni mitä Käppärän hautausmaalla tehdään, minkälaisia tapoja, toimia ja rituaaleja hautausmaalla suoritetaan. Mitä tapoja ja rituaaleja hautausmaahan kiinnittyy? Laajemmin minua kiinnostavat hautausmaalla esiintyvät rituaalit suhteessa kuolemankulttuuriin. Näihin kysymyksiin pyrin vastaamaan aineistoni kautta.

Kysyn tutkimuksessani, minkälaisena paikkana hautausmaa näyttäytyy ihmisten muistoissa ja kokemuksissa. Pyrin työssäni ymmärtävään tutkimusotteeseen. Tarkoitukseni on keskittyä hautausmaan aineettomaan kulttuuriperintöön, paikkasuhteeseen, rituaaleihin ja tarinoihin. Tulkitsen näitä teemoja tieteellisen viitekehyksen kautta. Tutkimusaineistoni käsittää haastatteluja ja kirjeitä. Toissijaisena aineistona käytän tutkimustani tukevaa tutkimuskirjallisuutta, julkaisuja ja luentoja. Laadullisen muistitietoon perustuvan aineistoni ja tulkinnan keinoin tarkastelen tutkimuskysymystäni, keskiössä hautausmaa.

Käppärän hautausmaa on työssäni fyysinen paikka, johon tutkimusaineistoni pohjaa. Hautausmaan on tutkimuksessani osa laajempaa kaupunkimaisemaa ja kaupunkikulttuuria. Lähestyn aihetta holistisesti maisemantutkimukseen läheisesti kuuluvan paikantutkimuksen kautta. Tukeudun työssäni kuolemankulttuuriin ja muistitietotutkimuksen menetelmiin. Käyn keskustelua kuolemanrituaalien ja paikan viitekehyksen välillä.

Asiasanat: kuolema, hautausmaa, rituaali

JOHDANTO	2
1.1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	2
1.2. KUOLEMANKULTTUURINTUTKIMUS VIITEKEHYKSENÄ.....	5
1.3. TUTKIMUSAINEISTO JA MENETELMÄT.....	7
1.4. KESKEISET KÄSITTEET	12
1.4.1. <i>Paikka</i>	12
1.4.2. <i>Rituaali.....</i>	14
1.4.3. <i>Pyhä</i>	16
2. KUOLEMAN HALLINTA.....	18
2.1. KUOLEMANKULTTUURI	18
2.1.1. <i>Ruumis ja rituaalinen kuolema.....</i>	20
2.1.2. <i>Hautauttavat</i>	21
3. HIEKKAKUOPASTA HAUTAUSMAAKSI.....	25
3.1. PORIN HAUTAUSMAIDEN JA KÄPPÄRÄN HAUTAUSMAAN VAIHEITA	25
3.2. HAUTAUSMAAN TILA KASVAA.....	27
3.3. HAUTAUSMAA RAJANA.....	32
3.3.1. <i>Pyhä maisema ja pelko</i>	39
3.3.2. <i>Hautapaikka.....</i>	43
4. VEHREÄ KEIDAS	44
4.1. LUONTO- JA VIRKISTYSKÄYTTÖ	44
4.1.1. <i>Lohduttava puisto.....</i>	43
4.1.2. <i>Hyväksytty käytös.....</i>	47
4.2. UNOHTUMATON (HAUTA)MUISTOMERKKI.....	49
5. MAAKSI PITÄÄ SINUN JÄLLEEN TULEMAN.....	55
5.1. SIUNAUSTILAISSUUS JA HAUTAAN SAATTO	55
5.2. YLISUKUPOLVISUUDEN KOKEMUS	57
5.3. HAUDALLA KÄYMINEN	59
5.4. HAUDAN HOITO JA SOMISTUS	63
5.4.1. <i>Kukkatervehdys muistamisen välineenä.....</i>	67
5.4.2. <i>Kynttilä ja muut muistamisen muodot.....</i>	70
6. KOHTAAMISPAIKKA.....	74
7. PÄÄTELMÄT.....	77

LÄHTEET

81

JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymykset

On sinänsä mielenkiintoinen sattuma, että tutkimukseni aiheeksi valikoitui vahvasti kuoleman kenttänä näyttäytyvä hautausmaan maisema. Vaikutusta on ollut yliopistossa aikoinaan järjestetyllä kurssilla, jossa käsiteltiin pelon ja kauhun maisemia. Sen jälkeen olen vuosia sitten työskennellyt hautausmaalla, hoitotoimissa ja oppaana, muun muassa Käppärässä sijaitsevassa Juseliuksen Mausoleumissa. Jo edesmennyt isoisäni on ollut rakentamassa 1960-luvulla myös Käppärän hautausmaan Isoa Kappelia – syttyipä sen katto rakennusaikana muistitiedon mukaan palamaankin.

Taustastani huolimatta en koe itseäni erityisen uskonnolliseksi ihmiseksi, tai kristinuskon oppien kannattajaksi enää siinä mielessä kuin kristinusko, evankelisluterilaisen kirkon vaikutuksesta, yhteiskunnassamme määritellään usein keskeiseksi arvoksi. Lähipiirini ja lähisukulaisten kuolemat, viimeiseksi isäni kuolema, ovat pakottaneet pysähtymään ja pysäyttäneet oman tutkimukseni, sillä nuo tapahtumat ovat myös vaikuttaneet suhtautumiseeni kuolemaan väistämättömänä mutta ristiriitaisena tapahtumana. Mutta se ei ole vähentänyt, päinvastoin, syventänyt mielenkiintoani hautausmaita kohtaan. Väitän, että hautausmaat ovat tässäkin ajassa ihmiskunnan ja kansakuntamme yhtenäisyyttä ylläpitäviä paikkoja. Tämänkaltaista yhteisesti jaettua tilaa, jossa kuolema saa vielä olla näkyvillä ei yhteiskunnassamme juuri ole. Toisinaan vierailen itsekkin hautausmaalla. Lähestyn tutkimusaiheeni tarkastelemalla myös omaan elämänpiiriini kuuluvaa Käppärän hautausmaata siellä toimivien ihmisten muistitiedon pohjalta ja näkökulmasta, käytän heistä termiä muistelijä tutkimuksessani. Onhan itselläniikin isovanhempieni hauta Käppärässä - pohjimmiltani kysyn filosofisesti laajemmin, miksi käymme hautausmaalla?

Kuolema on väistämätöntä. Suomessa kuolee vuosittain noin 50 000 ihmistä. Suomen virallisen tilaston mukaan vuonna 2015 suomalaisia kuoli 52 492, joista 25 992 oli miehiä ja 26 500 naisia. Tyypillisimmät kuolinsyyt olivat verenkiertoelimistönsairaudet,

kasvaimet, muistisairaudet, alkoholiperäiset taudit ja tapaturmat.¹ Vertailua antamaan, kuolemantilastojen mukaan vuonna 2018 suomalaisia kuoli 54 523 henkilö, naisia hieman enemmän kuin miehiä.² Suomalaiset elävät keskimäärin 80-vuotiaiksi. Suurin osa kuolleista onkin iäkkäitä, joista osa kuolee erilaisissa hoitolaitoksissa, osa kotona tutussa elinympäristössä. Läheisen kuoleman kokevia omaisia ja vainajaa suremaan jääneitä ihmisiä on moninkertainen määrä kuolleiden määrään nähden.

Kuolema on läsnä elämässämme monella tavalla, vaikka emme sitä heti huomaisi. Elävien keskuudessa kuolema on vaikea ja ongelmallinenkin asia.³ Ihminen on ruumiillinen olento ja ruumista on käsitelty eri aikoina eri tavalla. Vainajan ruumis on nähty ongelmallisena. Kuolema on tulkittu uhkana yhteiskunnalle ja vastakohtana elämälle. Kuolema on pitkälti haluttu/yritytty siirtää syrjään yhteiskunnassamme viime vuosikymmeninä. Mitä kuolema tarkoittaa, miten siihen tulisi suhtautua ja miksi, mitä pitää tehdä ruumiille, ovat kenties ensimmäisiä kohtaamiamme kysymyksiä kuoleman edessä. Kuolema herättää usein enemmän kysymyksiä kuin vastauksia. Kuoleman aiheuttamiin kysymyksiin ja ongelmiin uskonnot ja filosofiat ovat pyrkineet vastaamaan tuhansia vuosia, ja pyrkivät yhä.⁴ Hautauskulttuuri ja siihen liittyvät seremoniat ovat yleismaailmallisia.⁵

Kuolema aiheuttaa aina muutoksen vainajan lähiyhteisössä. Kuoleman aiheuttamaa muutosta varten on käytössä monenlaisia rituaaleja ja tapoja, joilla kuollut siirretään elävien yhteisöstä kuolleiden yhteisöön. Vainajaan kohdistuvat hautausriitit ovat kulttuurista riippumatta perustavanlaatuisia.⁶ Ihminen pyrkii ymmärtämään kuolemaa ritualisoinnin kautta. Rituaalien kautta vainajan asema muutetaan yhteisössä, ja hänen asemansa kuolleena yhteisön jäsenenä on mahdollista vahvistaa erilaisten rituaalien avulla.⁷ Muistitiedolla on yhteys rituaaleihin, koska rituaalit tulkitaan tämän hetken muistelutilanteesta käsin. Rituaalia ei siis ole ilman muistia ja päinvastoin.⁸ Työssäni haluan kysyä millaisia tapoja ja rituaaleja muistelijoilla on, jotka liittyvät hautausmaahan.

¹ Suomen virallinen tilasto (SVT): Kuolleet [verkkojulkaisu]. ISSN=1798-2529. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 29.4.2015]. Saantitapa: <http://www.tilastokeskus.fi/til/kuol/tau.html>

² Suomen Kuolemansyytilasto, 2018, suora linkki Tilastokeskuksen sivuille: https://www.tilastokeskus.fi/til/ksyyt/2018/ksyyt_2018_2019-12-16_kat_001_fi.html

³ Pajari 2011 & Koski 2010.

⁴ Anttonen 1996 & Steiner 1997, 117-121 & Heidegger

⁵ Koski 2010, 101.

⁶ Anttonen 2010, 224.

⁷ Fingerroos 2004, 34-37 & Pentikäinen 1990.

⁸ Fingerroos 2004, 95.

Tarkastelen työssäni ihmisten käsityksiä, kokemuksia ja muistoja Porin Käppärän hautausmaasta. Kaikki tutkimuksessa esiin tulevat asiat ovat Käppärän hautausmaahan. Tämä tutkimus käsittelee hautausmaan kokemista elettyinä paikkana, inhimillisen merkityksenannon kohteena.

Haluan kysyä tutkimuksessani, että minkälainen paikka hautausmaa on hautausmaalla käyvien muistelijoiden puheessa, Käppärän hautausmaa tutkimustani taustoittavana tekijänä. Etsin tutkimukseni keinoin vastauksia siihen, miten muistelijan ja paikan välinen suhde rakentuu ja tarkastella miksi muistelijoiden puheessa nousee tietynlaisia teemoja ilmi. Tutkimusaineistoni pohjalta keskeiseksi tutkimusteemaksi nousi rituaalinen hautausmaa. Paikkasuhdetta tutkin hautausmaan tilallisten käytäntöjen ja käynteihin liittyvän tapakulttuurin ja rituaalien kautta. Tutkin hautausmaata rituaalikontekstin kautta. Pyrin tarkastelemaan hautausmaata toiminnankohteena: Mitä rituaalisen käyttäytymisen muotoja haudalla ja hautausmaalla esiintyy, ja laajemmassa kontekstissa miksi näin on?

Kiinnostuin hautausmaista opiskeluaikana syventävien aineopintojen *Kuoleman, pelon ja kärsimyksen maisemat* -seminaarissa. Seminaarissa käsiteltiin maisemaa näiden teemojen kautta, ja erityisesti hautausmaahan liittyvät monenlaiset mielikuvat herättivät mielenkiintoni hautausmaita kohtaan koettuina paikkoina. Näistä lähtökohdista käsin olen halunnut tutkia hautausmaan kokemista paikkana. Hautaustavat, hautausmaarituaalit ja hautausmaan tilallinen tarkastelu sekä laajemmin hautausmaakulttuuri kertovat mielestäni paljon kuolemankulttuurista, ihmisten suhtautumisesta ja asenteista elämään ja yhtäältä kuolemaan.

Suomessa ei ole juuri tutkittu hautausmaita siellä käyvien ihmisten näkökulmasta, elettyinä ja koettuina paikkana. Minä olen kiinnostunut hautausmaiden aineettomasta kulttuuriperinnöstä, tarinoista ja muistoista, joita siihen liitetään, ja siitä minkälainen paikka hautausmaa on koettuna ympäristönä ja miten paikkasuhdetta uusinnetaan. Tutkimuksessani on mukana vain hautausmailla käyviä ihmisiä. Tutkimuksen rajallisuuden vuoksi rajaan tematiikan aineistostani esiin nouseviin seikkoihin. Aiemmissä tutkimuksissa on paljolti keskitytty hautausmaiden aineelliseen perintöön, hautamuistomerkkeihin, kirkkoihin, kappeleihin, sekä hautausmaiden maankäyttöön.

Tarkoitukseni on täydentää tätä tutkimuksellista aukkoa omalla humanistisella maiseman käsitteistöön tukeutuvalla tutkimuksellani.

1.2. Kuolemankulttuurintutkimus viitekehyksenä

Kuolemaa tutkitaan monilla eri tieteenaloilla. Kuolema on ollut tunnettu tutkimuksenaihe uskontotieteen, kansatieteen, folkloristiikan ja lääketieteen aloilla. Kuoleman tutkimus on monitieteinen ja kansainvälinen tieteenala.

Suomalaista kuolemakulttuuria on tutkittu 1900-luvulla pääasiassa suhteessa suomalais-ugrilaisiin ja uralisiin kansoihin.⁹ Työni kannalta näen merkityksellisenä suomalaiset kuolemakulttuuria ja hautausmaakulttuuria koskevat tutkimukset, mutta myös Pohjoismaalaiset ja Eurooppalaiset tutkimukset, joita pidän viitekehyksenä tutkimukselleni. Viimeisimpiä työni kannalta merkittäviä suomalaisia kuolemaan liittyviä tutkimuksia on Tapani Erämajan uskontotieteen väitöstutkimus *Viimeinen matka – Toimintatutkimus kirkollisen hautauskentän professostruktuurista*. Vuonna 2006 ilmestynyt tutkimus on laadullinen tutkimus hautauskentän rakenteesta, jossa toimijoina olivat omaiset, hautaustoimistot ja kirkko.

Toinen työni kannalta tärkeä kuolemakulttuuria koskeva tutkimus on folkloristi Kaarina Kosken *Kuoleman voimat* on väitöstutkimus, jossa Koski tutkii kirkonväkeen liittyviä kertomuksia ja mielikuvia sekä niiden taustatekijöitä. Koski viittaa tutkimuksessaan monesti kirkonväen yhteydessä myös hautausmaihin liittyviin mielikuviin ja niiden syntyhistoriaan. Tarkastelussa olivat lisäksi tuonpuoleista kuvaavien käsitteiden käyttö ja rakentuminen, oman ja torjutun välinen rajanveto ja kerrotun suhde todellisuuteen.¹⁰

Outi Fingerroosin uskontotieteellinen väitös *Haudatut muistot – Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa* on tutkimus kuolemanrituaaleista. Tutkimuksen kohteena on luterilainen Kannas ja maailmansotien välisen modernistuvan Suomen vuosikymmenet. Fingerroosin aineistona oli haastattelujen ja arkistoihin tallennettujen tekstien lähiluku ja analyysi. Tutkimuksessa selvisi, että rituaalit määrittivät sen millainen on normaali ja poikkeava kuolema. Sisällissodan poikkeavat kuolemat on esimerkki kuoleman merkityksellistämisestä. Fingerroos korostaa muistitiedon tärkeyttä

⁹ Erämaja 2006.

¹⁰ Koski 2010.

lähdeaineistona, kun tarkoituksena on tutkia konkretiaa, arkea ja muistelijoiden kokemuksia. ¹¹

Viimeisin ja tuorein työni kannalta merkittävä tutkimus, jonka olen työssäni huomioinut, on Anna Haverisen digitaalisen kulttuurin väitös vuodelta 2014.

Väitöskirjassa *Memoria virtualis* Haverinen käsittelee virtuaalisia muistamisrituaaleja.¹² Kuoleman digitaalisesta ritualisoinnista kertova väitöstutkimus vuodelta 2014 on tuoreimpia tutkimusaiheeni korreloivia suomalaisella kentällä. Anna Haverinen on tutkinut virtuaalisen muistomerkin merkitystä ja muistamisen merkitystä digitaalisen kulttuurin näkökulmasta ja viitekehuksesta. ¹³ Hän on myös todennut, että verkkomuistelu voi olla jopa moninaisempaa kuin pelkkä hautakiviin kohdistuva muistelu.

Myös Terhi Utriainen on käsitellyt kuoleman tutkimuksen tematiikkaa ja Ilona Pajari (ent. Kempainen) on tehnyt tutkimusta kuolemasta kulttuurihistorian alalla.

Työntekijöiden näkökulmasta hautausmaata on tutkinut muun muassa Gustaf Molander Työterveyslaitoksen tutkimuksesta tehdyn kirjan *Mullan alla –kuolematyöntekijöiden arki*. Tutkimuksessa selvitettiin kuolleesta ruumiista huolehtivien ammattiryhmien työt ja työhyvinvointia. Tutkimuksesta tehdyn kirjan tarkoitus on nostaa yleiseen tietoisuuteen ihmisen viimeinen matka ja siitä vastaavat työntekijät. ¹⁴

Suomalaista kuolemankulttuuria on tutkinut Juha Pentikäinen. Työssäni olen käyttänyt tutkimuskirjallisuutena Pentikäisen *Suomalaisen lähtö – Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Teoksessa Pentikäinen avaa suomalaisen kuolemantutkimuksen kehityskaarta, Suomessa hautaus tapoja ja hautausmaiden kehittymistä Suomessa ovat tutkineet muun muassa Wirkkala, Aaltonen, Kiiskinen ja Pentikäinen. Hautausmaista on tehty lukuisia pro gradu töitä, mutta niissä on käsitelty lähinnä hautausmaan maankäytön järjestämistä tai arkkitehtuuria. Sen sijaan, ihmisten kokemuksia hautausmaista on Suomessa tutkittu niukasti.

¹¹ Fingerroos 2004.

¹² Haverinen 2014, 4.

¹³ Haverinen 2014.

¹⁴ Molander 2009, 10.

Suomen Kiviteollisuusliitto teetti seurakuntien hautausmaan työntekijöille vuonna 2010 kyselyn, jossa selvitettiin tyytyväisyyttä suomalaisten hautausmaiden ilmeeseen.¹⁵ Tutkimuksessa selvisi, että seurakunnissa kaivattaisiin lisää vuoropuhelua seurakuntalaisten ja viranhaltijoiden välille. Hautakiviin kaivattiin yksilöllisyyttä, vaikkakin matkalaukkumalli koettiin miellyttävänä. Vainajan elämästä tai harrastuksista kertovaa symboliikkaa hautakiviin toivottiin lisää. Myös hautakivisuunnittelijoille toivottiin lisää vapautta. Hautausmaiden monimuotoisuus ja monipuolinen käyttö saivat kannatusta. Hautausmaille toivottiin muun muassa lisää kulttuurikerroksia, joissa olisi mahdollista saada lisätietoa paikkakunnan historiasta vainajien elämäntarinoiden kautta. Selvityksen mukaan vastaajat eivät vierastaneet myöskään hautausmaankäyttöä opetustarkoitukseen. Hautausmaiden yleisilme oli tutkimuksen mukaan hyvä.¹⁶

1.3. Tutkimusaineisto ja menetelmät

Tutkimukseni perustuu laadulliseen muistitietoaineistoon. Primaariaineistoni koostuu viidestä haastattelusta ja viidestä minulle osoitetusta kirjeestä. Haastattelut toteutin teemahaastatteluina. Haastattelurunkoa muutin hieman haastateltavan taustasta riippuen. Kahden seurakunnalla työsuhteessa olleiden haastateltavan kohdalla käytin hieman muista haastatteluista poikkeavaa haastattelurunkoa. Haastattelut tein vuosina 2010-2011 ja kirjeiden (muisteluaineiston) keruun vuoden 2008 lopulla ja alkuvuoden 2009 aikana. Kirjeet keräsin Porin evankelisseurakunnan avulla seurakunnan Kirkkosanomat lehdessä 12/2008 ilmoittamalla muisteluaineiston keruusta pro gradu -työtäni varten. Lisäksi ilmoitus oli luettavissa Porin evankelis-luterilaisen seurakunnan nettisivuilla. Ilmoituksessa kerroin muisteluaineiston keruusta ja sen tarkoituksesta.

Ulla-Maija Peltosen mukaan *”kaikki muisti on valikoivaa ja arvoisältöistä: halu unohtaa, muuttaa tai parannella mennyttä oman ajattelun ja oman nykyhetken edun mukaiseksi, ovat kaikki muistin ilmentymiä.”* Kertojalla voi olla syynsä muuttaa tai parannella menneisyyttään.¹⁷ Yksi historiallinen tapahtuma sisältää monta erilaista tulkintaa ja tarinaa.¹⁸ Tämän ajatuksen pidän keskiössä, kun käytän muistietoa

¹⁵ Suomen Kiviteollisuusliitto 2011, sähköpostiviesti.

¹⁶ Suomen Kiviteollisuusliitto 2010.

¹⁷ Peltonen 2003, 13.

¹⁸ Raivo 1997, 277.

lähdemateriaalina. Muisteleminen lähdeaineistona tulee tarkastella toimintana; oleellista on pohtia missä kontekstissa muisteleminen tapahtuu ja millaisia merkityksiä tiedosta on tavoitettavissa¹⁹.

Haastattelut toteutin kirjeiden keruun jälkeen täydentämään tutkimusaineistoani. Sovelsin haastatteluissa muistitietotutkimuksen periaatteita, joissa lähtökohtana ovat muistelijan oman menneisyys ja kokemusmaailma. Haastattelut toteutin käytännössä sopimalla kunkin haastateltavan kanssa sopivan paikan haastattelulle. Haastateltavat olivat pääsääntöisesti kotoisin eri paikkakunnilta, joten logistisista syistä johtuen en voinut tehdä kaikkia haastatteluja Porissa Käppärän hautausmaalla, mikä olisi saattanut antaa lisäarvoa haastatteluille, joten annoin haastateltaville mahdollisuuden ehdottaa heille sopivan haastattelupaikan. Haastatteluista kaksi toteutin Käppärän hautausmaalla, kaksi haastateltavien kotona ja yhden Turussa sijaitsevassa rauhallisessa kahvilassa, haastateltavan asuinpaikasta johtuen. Haastattelun onnistuminen edellyttää luottamuksellista ilmapiiriä, jossa haastateltava voi kokea puhuvansa tärkeiksi kokemistaan asioista vapaasti ja avoimesti.²⁰ Pyrinkin tekemään haastattelut haastateltaville tutussa ympäristössä. Haastateltavista kaksi ehdotti omaa kotiaan haastattelupaikaksi ja kahden muun kanssa sovimme haastattelutapaamisen Käppärän hautausmaalla, jossa haastattelun aikana oli mahdollista kiertää hautausmaalla ja haastateltavat pystyivät itse näyttämään heille tärkeitä paikkoja ja kulkureittejä. Tavoitteena olikin kiertää tavanomainen reitti, jota he hautausmaalla käydessään kulkevat. Näin pystyin hahmottamaan haastateltavien liikkumista tilassa. Kaikkien kanssa ei kuitenkaan ollut järkevää sopia haastatteluja hautausmaalla, kaksi haastattelu toteutin seurakunnan tiloissa, jonka yhteydessä kävelimme hautausmaalla. Erään haastattelun aikana pureva pakkaneen. Porin evankelisluterilaisen seurakunnan entisten työntekijöiden kanssa, joita haastateltavista oli kaksi, toteutin haastattelut heidän kotonaan, sillä liikkuminen hautausmaalla olisi saattanut vaikeuttaa haastattelua esimerkiksi ulkoisten häiriötekijöiden johdosta.

Haastattelut ovat luonteeltaan elämäkerrallisia. Haastattelujen aikana saatettiin puhua teemojen ohi ja keskustella muistakin asioista. Yritin kuitenkin pitää haastattelun hallinnassani, joskin ensimmäisissä haastatteluissa annoin haastateltaville paljon tilaa ja mahdollisuuden viedä muistelua eteenpäin. Se taas

¹⁹ Fingerroos 2004, 92.

²⁰ Alasuutari 2007 & Haastattelun analyysi 2015.

antoi minulle aikaa tehdä huomioita tutkimusaiheesta. Koen, että haastattelussa antamani tila haastateltavalle oli hyvä asia, koska sain tietooni paljon hyödyllisiä asioita ja huomioita, jotka eivät ehkä muutoin olisi tulleet esiin. Viimeisessä haastattelussa koin välillä olevani hätäinen ja ohjasin haastattelun kulkua toisinaan liikaa, antamatta haastateltavalle riittävästi aikaa kertoa koetuista tapahtumista. Haastattelutilanteen jälkeen mietin mitä haastattelusta olisi mahdollisesti saanut selville, jos olisin jaksanut loppuun asti keskittyä haastateltavan kerrontaan. Pidän tutkimusotettani haastattelutilanteissa kuitenkin hyvänä, joten koen, että haastattelut onnistuivat keskimäärin hyvin ja haastateltavalle jäi niistä turvallinen mieli. Kukaan haastateltavista ei ilmoittanut huoltansa tutkimustani kohtaan, päinvastoin, sain tukea ja kannustusta. Jokainen haastattelutilanne oli omanlaisensa, ja ihmiset lähtökohtaisesti taustoiltaan erilaisia. Kanssakäyminen oli kuitenkin miellyttävää molemmille osapuolille.

Jokaista haastattelutilannetta jännitin jonkin verran, koska olin tekemisissä tuntemattomien ihmisten kanssa. Haastattelutilanteessa huomasin kuitenkin, että jännitin turhaan, sillä vuorovaikutus toimi jokaisen haastateltavan kanssa hyvin. Haastattelu on tutkimusmenetelmänä erityisen haastava ja mielenkiintoinen. Vuorovaikutustaidot ovatkin haastattelutilanteessa olennaisia. Parhaimmillaan vuorovaikutus haastateltavan kanssa nosti esiin sellaisia asioita, joita ei etukäteen olettanut tulevan ilmi. Näistä odottamattomista asioista muodostui myös tutkimuksenteon kannalta tärkeitä oivalluksia.

Haastatteluja tehdessäni yritin ajatella itseni haastateltavien kanssa samaan asemaan, tiedostaen kuitenkin omat tutkimukselliset lähtökohdat ja tutkimusintressit. Parhaimmillaan vuorovaikutus haastateltavan kanssa nosti esiin asioita, joita ei etukäteen osannut odottaa, ja jotka muuttivat tutkimukseni suuntaa hyvällä tavalla tai nostivat tutkimuksen keskiöön uusia, kiinnostavia teemoja. Näistä teemoista nousi haastateltavien kanssa mielenkiintoisia keskusteluja.

Litteroin kaikki viisi haastattelua. Litteroimalla aineiston, pystyin erottamaan keskeisiä teemoja, jotka nousivat aineistosta. Litterointi helpottaa aineistoon tutustumista, jatkokäsittelyä, analysointia ja teemoittamista. Aineiston teemoittamisen kautta on mahdollista jatkaa aineiston tulkintaa. Haastattelujen litterointeja tehdessäni huomasin, että en aina ollut malttanut kuunnella haastattelun aikana haastateltavan puhetta, vaan

saatoin johdatella muistelijaa jo seuraavaan aiheeseen. Ja välillä olin liiankin kiinnostunut ja innoissani jostain esiin nousseesta huomiosta, joten malttamattomuuteni häiritsi jonkin verran omaa keskittymistäni ja osaa haastatteluista. Litterointi oli puuduttavaa, mutta välillä litterointia tehdessäni, aineistosta nousi esiin mielenkiintoisia tutkimuksen teemoja ja havaintoja.

Olen pyrkinyt nostamaan aineistosta esiin nousseita teemoja, mutta tutkimustyötä kirjoittaessa teemojen välisiä rajoja on välillä ollut vaikea tehdä. Aineiston pilkkominen on kuitenkin ollut välttämätöntä tieteellisen argumentoinnin kannalta. Mitä enemmän olen tehnyt kirjoitustyötä, sitä vakuuttuneempi olen siitä, että aineistoni teemat ja asiayhteydet nivoutuvat kiinteästi yhteen. Aineiston analyysin perusteella olen jakanut työni erillisiin käsittelylukuihin.

Yhdistän työssäni erilaisia menetelmiä ja teoreettisia malleja.

Pyrin menetelmiä yhdistämällä kokoamaan työhön parhaiten sopivan tutkimusmenetelmän. Työni johtoajatuksena on topobiografia, joka tarkoittaa Karjalaisen mukaan ihmisen paikkasuhteita ja elämäkerrallisten *paikkakokemusten tulkintaa*: Topobiografia tulee kreikankielen sanoista *topos*, paikka, ja *bios*, joka tarkoittaa elämää, sekä *graphos*, kuvattu ja kirjoitettu. Topobiografialla tarkoitan työssäni paikkojen sisältämiä elämäkerrallisia merkityksiä.²¹ Sen ydinajatus on, että muistoina esiintyvät ajan ja paikan sidokset muokkaavat minuutta ja rakentavat meistä sellaisia kuin olemme. Jos kadottaisimme muistomme, minuutemme alkaisi vähitellen hajota.

Elämäkerrallisten paikkojen voidaan ajatella olevan ajan muotoilemia henkilökohtaisia tiloja, kuten kulttuurimaantieteilijä Karjalainen toteaa. Kulttuurimaantieteilijä Pauli Tapani Karjalainen selventää, että paikkasuhteemme muodostuvat kohdetta koskevasta havainnoinnista, kokemisesta ja tulkitsemisesta.²² Karjalaisen mukaan maailma nähdään, ymmärretään ja tulkitaan aina jostain paikasta käsin. Työssäni ymmärrän

²¹ Karjalainen 2006, 60-61.

²² Karjalainen 2006, 60.

paikan ennen kaikkea konstruktioksi, jota yksilö ja yhteisö tuottavat kaikin astein muistelemalla: puhumalla, kirjoittamalla tai rakentamalla tilaan.

Muisti on olennainen inhimillisten merkitysten tuottaja. Tunnetun filosofin Martin Heideggerin mukaan muistaminen on ajattelemisen kokoamista. Kokoamisella hän taas viittaa asioiden yhdistymiseen tilapäiseksi kokonaisuudeksi tai ykseydeksi.

Muistamisen peruspiirre ja olemus on säilyttäminen, sanoo Heidegger. Muistelulla voidaan tarkoittaa menneisyyttä käsittelevää puhetta tai kirjoitusta, myös menneen mieleen palauttamisen prosesseja. Muistelija pyrkii muistamaan asiat juuri niin kuin ne olivat. Tulkinnallinen muistitietotutkimus ²³, jota työssäni hyödynnän, muistelua pidetään muistelijoiden välisenä dialogina, jossa olennaista on antaa merkityksiä menneisyydelle, nykyisyys lähtökohtana. Muistelijat käsittelevät niin henkilökohtaisia kokemuksia kuin yleisiä yhteisesti koettuja, historiallisiksi koettuja tapahtumia. Muistelun kautta välitetään muille menneisyyttä koskevia kokemuksia ja tarinoita.

Karjalaisen mukaan eletyt paikat ovat muistia: ”Muisti ilmentyy ruumiillisena kokemuksena” hän täsmentää. Muisti on yhteydessä paikkakokemuksiin. Karjalaisen mukaan nämä paikat, joissa elämme, muokkaavat meistä juurikin sellaisia kuin olemme. Kokemus tarkoittaa Karjalaisen mukaan sellaista elämisen ketjua, joka hetkestä toiseen rakentaa ja ylläpitää itseyytämme. Mikäli kadottaisimme muistomme, kadottaisimme myös olemassaolomme, Karjalainen tiivistää. ²⁴

Työssäni muistin paikka on konstruktio, muisteluhetkellä uudelleen tuotettu tulkinta paikasta. Kirjoittaminen, puhuminen ja rakentaminen ovat keinoja tuottaa näitä muistin paikkoja. Muistin paikka sisältää työssäni sekä subjektiivisia että sosiaalisia ulottuvuuksia. Olen kiinnostunut niistä merkityksistä, joita muistelijat tuottavat paikasta, ja joita he kiinnittävät paikkaan. Mielestäni hautausmaan tarkastelu elämäkerrallisena paikkana rituaalisessa kontekstissa, tarjoaa hedelmällisen lähestymistavan tutkimusaiheeseen, koska rituaalit kulttuurisidonnaisina yhteisön hyväksyminä käytäntöinä määrittelevät keskeisesti kehon statuksesta toiseen siirtymisen ²⁵.

²³ Haanpää & Peltonen 2006, 33.

²⁴ Karjalainen 2006, 88.

²⁵ Pajari 2011 & Koski 2010.

Topobiografisen tulkinnan mukaan, paikka, aika ja muisti nivoutuvat yhteen. Aika on muistin asia. Muisti ei ole koskaan vain tahdonalainen, vaan myös tahdosta riippumaton. Ajan ja paikan yhdistymisessä on kyse minuudesta, olemisesta tässä hetkessä. Samoin aistit ja muistot kytkevät meidät maailmaan, ruumiillisena olentona, jonka olemassaololle yhtä tärkeää kuin ruumis, ovat muistot. Muistaminen on dynaaminen prosessi. Näkemykseni mukaan muistot ovat yhtä olemisen ja minuuden kanssa.

1.4. Keskeiset käsitteet

Avaan aluksi keskeisiä käsitteitä, joita pyrin kuljettamaan mukana tutkimuksessani. Tarkoitukseni on jatkossa avata näiden käsitteiden avulla esiin nousevia teemoja, ja analysoida niitä parhaani mukaan. Työni keskeisiä käsitteitä ovat paikka, pyhä ja rituaali.

1.4.1. Paikka

Paikka tulee kreikan kielen sanasta *topos*.²⁶ Paikka on monimerkityksellinen käsite, joka puhekielessä käytettäessä ymmärretään yleensä sijaintina. Paikan määrittämistä vaikeuttavat sanan saamat monet merkitykset. Maisemantutkimuksen mukaan paikka on inhimillisen merkityksenannon ja sen tulkinnan luoma tuotos. Paikka on meidän jokaisen elämään kiinteästi kuuluva asia, sillä ihmisen elämä on aina jossakin paikassa elämistä.

Työssäni paikka ei siis ole vain sijainti, kuten se puhekielessä monesti ymmärretään. Edward Relph käsittää ihmisenä olemisen elämisenä maailmassa, joka koostuu merkittävistä paikoista. Relphin mukaan ihmisenä oleminen on omistaa ja tietää paikkansa. Työssäni paikka on ihmisen kokemus siitä. Tieto ja ymmärrys paikasta liittyvät ihmisen kokemukseen paikasta, joten voidaan ajatella, että ilman ihmisen kokemusta paikasta, paikkaa ei olisi.²⁷ Olennaista käsitteen hahmottamisessa on

²⁶ Karjalainen 2006.

²⁷ Relph 1976, 4.

muistin ja paikan välinen suhde, joka on myös työssäni keskeinen. Muun muassa Paul Ricour on kirjoittanut paikan ja muistin välisestä suhteesta. Hänen mukaansa paikan esiintyminen muistissa edellyttää jonkinlaista kokemusta paikasta. Muistamamme asiat assosioituvat paikkoihin. Paikan muisti on aina ihmisen muisti.

Paikka on aina henkilökohtaisesti koettu ja tulkittu. Paikka kuvastaa tulkintani mukaan aina lähtökohtaisesti henkilön omaa sisäistä kokemusmaailmaa, mutta on samanaikaisesti myös sosiaalisten suhteiden ja ympäristön vaikutuksesta syntynyt muistijälki. Tila muuttuu paikaksi ihmisen henkilökohtaisten kokemusten kautta. Paikkakokemuksissa keskeistä on oma kokemus ja toiminta: paikan tekeminen ja haltuunotto, jolloin paikasta tulee sen kokijalle merkityksellinen ²⁸. Paikka syntyy subjektin ympäristöönsä liittämien merkitysten kautta ja se on sidoksissa johonkin.

Paitsi, että paikka on henkilökohtainen, se on myös sidoksissa kollektiivisiin kokemuksiin ja yhteisön merkityksenanto prosesseihin. Paikka on näitä molempia samanaikaisesti, toisaalta subjektiivisen ja toisaalta yhteisöllisen muistin ja identiteetin näyttämö, jossa rituaalit vuorottelevat. Muistot ovat kuitenkin aina yksilön omia ja itse tuottamia, vaikka muistelijä kertoisikin kollektiivisesta muistosta.²⁹ Maurice Halbwach on teoretisoinut ensimmäisten joukossa kollektiivista muistia. Halbwachin mukaan ihmiset järjestävät muistojaan sukulaisuuden, perheen, uskonnon sekä sosiaalisen luokan välityksellä. Yksilön muisti on hänen mukaansa aina sidoksissa ryhmään, eikä yksilöllistä muistia ole olemassa ilman yhteisöä. Paikka rakentuu erityisistä sosiaalisten suhteiden muodostumasta, siitä miten suhteet kohtaavat ja liittyvät yhteen.

Christopher Tilley korostaa, että paikka on sosiaalisesti tuotettu ilmaisu, joka on erottamaton osa inhimillistä toimijuutta ja sen jokapäiväisiä käytäntöjä. Paikan merkitykset sisältävät aina subjektiivisia ulottuvuuksia. Paikkaa ei voida ymmärtää ilman symbolisesti rakentuvia elämissä maailmoja ja sosiaalista toimintaa. ³⁰ Paikan tulkinta sisältää aina sekä subjektiivisia että sosiaalisia ulottuvuuksia, eikä paikkaa voi ymmärtää ilman näitä. Sosiaalinen toiminta on sellaista, jota ilman paikkaa ei ole. Paikka syntyy tilassa, eikä ilman tilaa ja siinä toimivia subjekteja, olisi paikkaa. Paikkakokemusten tulkitsemisessa on Tilley'n mukaan olennaista kysyä kuka on

²⁸ Siim 2006, 93.

²⁹ Haanpää 2006, 33.

³⁰ Tilley 1994, 10.

kokijana, miten ja miksi. Ilman näitä suhteita ei olisi paikkaa. Paikan rajoina ovat periaatteessa tietoisuuden rajat, Tilley huomauttaa. ³¹

Jatkan Doreen Massey'n ajatusten saattelemana paikan kokemisen määrittelyä. Massey'n mukaan tila on konstruktio. Sosiaaliset suhteet ja vuorovaikutus ovat samanaikaisena olemassaolona tilan eri tasoilla. Tässä hän tarkoittaa, että tila on läpeensä sosiaalista, ja toisaalta, sosiaalisuus on tilallista. Masseylle paikka on *"huokoinen sosiaalisten suhteiden alati muuttuva verkosto, joka tulisikin ymmärtää osana prosessia, jossa sosiaalinen toiminta järjestyy tilassa ja ajassa."* Massey'n tulkinta sopiikin hyvin työni johtoajatukseksi, sillä siinä tarkastellaan paikkaa erityisinä toimintatilojen ja sosiaalisten suhteiden sekoituksena, joka syntyy, elää ja muuttuu ihmisten, ihmisryhmien ja tilojen yhteisvaikutuksessa. ³² Paikat ovatkin jatkuvassa muutoksessa, eivätkä ne ole sellaisenaan toisinnettavissa. Tämän tulkinnan mukaan paikalle ei anna erityisyyttä pitkä ja sisäiseksi nähty historia vaan sosiaalisten suhteiden konstellaatio, josta paikka rakentuu suhteiden kohtaamisissa ja kutoutuvat yhteen erityisissä kohdissa. Massey näkeekin paikan ennen kaikkea *kohtaamispaikkana*, jonka hän ymmärtää sosiaalisten suhteiden ja ymmärrysten verkostoiksi. Näistä verkostoista suurin osa rakentuu Massey'n mukaan paljon laajemmalla mittakaavalla kuin se mitä satumme kulloinkin määrittämään paikaksi, oli kyse sitten alueesta, kadusta tai jopa maanosasta. Paikka ei ole rajallinen alue tai sijainti, vaan verkosto, jossa sosiaaliset suhteet ja ymmärrys vallitsevat. Työssäni paikka on sosiaalisten verkostojen ja suhteiden yhteenliittymä, joka ilmenee henkilökohtaisena kokemuksena paikasta.

1.4.2. Rituaali

Rituaalit kuvaavat symbolisella tavalla kulttuurijärjestelmäämme. Rituaaleihin sisältyy myös rajanvetoja eri alueiden, rajalinjojen ylitysten, siirtymien määrittämiseksi. ³³

Antropologiassa ritualisointia on pidetty ihmisyyhteisöjen strategiana käsitellä tietoisuutta kuoleman olemassaolosta ja kuoleman vaikutuksista niin yhteisöille kuin yksilöillekin. Kuoleman kohdatessa kulttuurista ja sosiaalista järjestystä vahvistetaan ja uusiinnetaan yhteisöllisesti rituaalien avulla. On myös ajateltu, että kuoleman valta

³¹ Tilley 1994, 10-11, 15-17.

³² Massey 2008, 9, 29.

³³ Erämaja 2006, 232.

rajataan ritualisoimalla kontaktit siihen. ³⁴ Työssäni tarkastelen kuolemanrituaaleja ihmisenä olemisen ilmaisuna ja sen reflektioina.

Kuoleminen on ollut rituaalien ja tapojen tahdittama pitkäkestoinen tapahtumasarja. Tapahtuman pääpaino on ollut kuolemaa valmistavissa merkeissä ja yhteisöä tukevissa sosiaalisissa toimissa, ei kuoleman hetkessä, joka on todettu, mutta ohitettu nopeasti.

Kosken mukaan kuolemaan liittyvä rituaalinen tapakulttuuri on ollut tärkeää uskomuspohjaisten perustelujen vuoksi, mutta myös yhteisöllisinä tapoina, joiden laiminlyönti tai muuttaminen aiheuttaisi paheksuntaa tai hämmennystä. ³⁵ Kirkonväestä väitellyt Kaarina Koski on todennut väitöstutkimuksessaan, että mitä julkisemmista tavoista on ollut kyse, sen vahvemmin niistä on pidetty kiinni ja noudatettu käytännössä. ³⁶

Lavean määritelmän mukaan rituaaleja voivat olla lähes kaikki kulttuurisesti määriteltävät inhimillisen käyttäytymisen muodot. Työni kontekstissa rituaali eroaa käsitteenä tavasta siten, että rituaali on muodollinen ja siinä on säännöllistä toistuvuutta, kulttuurisidonnaisia piirteitä ja siihen liittyvät kristinuskon välittämät opit tai perustelut ja uskomukset. Koska tulkitsen rituaaleja muistitiedon lähtökohdista, ymmärrän käsitteen alle kuuluvaksi ne toimet ja toimitukset, joista muistelijat puhuvat, kertovat tai kirjoittavat. Työssäni rituaaleja ovat siis ne toimet, joista muistelijat puhuivat ja joita muistelijat pitivät jollakin tapaa tärkeinä ja itselleen merkityksellisinä. Huomioitava on se, että minä tutkijana rakennan tulkinnat näistä rituaaleista, joten ne eivät ole tutkijasta riippumattomia tai irrallisia. Haastattelutilanteissa olen myös vaikuttamassa puheeseen rituaaleista.

Tapa tarkoittaa tapaa tehdä asioita tai tapaa toimia, eikä tavan taustalla välttämättä ole uskonnollisia perusteita, piirteitä tai lähtökohtia. Kyse voi olla esimerkiksi opitusta kulttuurisesta tavasta käydä haudalla, mutta erona tavalle tehdä asioita, puhun rituaalista, kun muisteliija esimerkiksi kertoo haudan hoitoon liittyvistä toimista. Tavan ja rituaalin välillä ei välttämättä ole työssäni aina selkeää eroa. Pyrin havainnoimaan

³⁴ Davies 2002, 1, 4-5.

³⁵ Koski 2010, 239.

³⁶ Ibid.

muistelijoiden kerrontaa aineistolähtöisesti, enkä lähde asettamaan tiukkoja rajoja rituaalille ja tavalle määrittelemällä niiden merkityksiä ennalta.

Perinteisesti antropologiassa kuolema on nähty elämä-kuolema -eron kautta.

Antropologiassa kuolema käsittää usein monivaiheisia- ja monimuotoisia kuolemanrituaaleja. Kuolemanrituaaleissa on kysymys toisen ihmisen kuolemasta, ja sen aiheuttamien henkilökohtaisen ja yhteisöllisen menetyksen ilmauksista ja käsittelemisestä. Nämä kuolemanrituaalit määrittyvät useista erilaisista ilmaisuista ja käytännöistä. Keskeisiä elementtejä ovat kuoleman rikkomien ihmissuhteiden sureminen, ja toisaalta suhteiden uudelleen järjestäytyminen. Rituaalit eivät siis koske pelkästään elävien yhteisöä vaan myös kuolleita, joita ei suljeta yhteisön ulkopuolelle, vaan jotka rituaalien kautta jatkavat osallistumista yhteisön elämään. ³⁷

Kuolemanrituaaleja ei ole työssäni tarkoituksenmukaista rajata esimerkiksi vain hautausrituaaleihin ja hautajaisiin, vaan tulkitsen kuolemanrituaalien kuuluvan laajemmin hautausmaalle sijoittuviin toimintoihin ja rituaalisiin malleihin.

Kuolemanrituaaleja on lähestytty antropologiassa siirtymäriittiteorioiden kautta.

Siirtymäriittiteorioita tutki ensimmäisenä ranskalainen antropologi Arnold van Gennep. Gennepin teoriassa kuolevan siirtyminen elävästä jäsenestä kuolleeksi nähdään vaiheittaisena. Ensimmäisessä jaksossa vainaja erotetaan entisestä roolistaan elävien yhteisössä. Tämä vaihe tapahtuu heti biologisen kuoleman jälkeen. Toisessa vaiheessa vainaja on välitilassa ulkopuolisena yhteiskunnasta, ei elävänä, eikä vielä kuolleiden yhteisön jäsenenä. Tavanomaista on, että äkillisen kuoleman jälkeen omaiset kokevat vainajan läsnäolon, vainajan vierailuja tai vastaavasti pelottavaa ja uhkaavaa kummittelua. Psykologiassa tätä pidetään kuoleman aiheuttamasta stressistä johtuvana ilmiönä. Gennepin määrittelemä toinen vaihe päättyy liittymäriittiin, jossa kuoleva siirretään uuteen asemaansa vainajien yhteisöön ja hänestä tulee kunnioitettu esi-isä. Liittäriitti myös palauttaa kuoleman aiheuttaman epätasapainon perustamalla uuden järjestyksen, jossa kaikilla on yhteisöllinen rooli joko elävien tai kuolleiden joukossa. ³⁸

Van Gennep toteaa, että jokainen yhteisö jakautuu pienempiin sosiaalisiin ryhmittymiin.

Työssäni käytän käsitettä lähiyhteisö, jolla tarkoitan vainajan lähimmäisiä ihmisiä, omaisia, ystäviä, työkavereita, opiskelu tai koulukavereita, ja tuttavuuksia, jotka kokevat

³⁷ Nenola-Kallio 1985, 183.

³⁸ Koski 2014, 108-109.

olevansa läheisiä vainajalle. Perinteisesti yhteisö on tarkoittanut seurakuntaa tai kyläyhteisöä. Ymmärrän yhteisö-käsitteen aineistolähtöisesti, sen mukaan kuka tai ketkä hautausmaarituuaaleja suorittavat.

Jokaisen yksilön, joka siirtyy ryhmästä tai asemasta toiseen, täytyy toimia tiettyjen yhteisöllisesti määriteltyjen ehtojen rajoissa. Siirtymiin kuuluvat myös kuukausien, vuodenaikojen tai vuosien vaihtumiseen liittyvät siirtymäriitit. Siirtymärituaalit kattavat Gennepin mukaan suuren osan koko rituaalielämän kirjosta. Sittemmin siirtymärituaalit on rajattu koskemaan vain esimerkiksi yksilön sosiaalisessa asemassa tapahtuneita muutoksia ja niihin liittyviä rituaaleja. ³⁹ Työssäni lähiyhteisö on rituaalien keskeinen toimija, ja jopa osittain niiden kohde, sillä tulkintani mukaan siirtymäriitit ovat olemassa eläviä varten.

1.4.3. Pyhä

Pyhän määrittäminen käsitteenä on haastavaa. Ymmärrän pyhän työssäni ennen kaikkea erilleen asetetuksi, koskemattomaksi asiaksi ⁴⁰.

Pyhällä paikalla tarkoitan valtakulttuurin institutionalisoimia ja pyhittämiä paikkoja kuten hautausmaata ja kirkkoa. Hautausmaan pyhyiden hahmotan rajoina ja erilleen asetettuna alueena. Aiemmin pyhän käsite hautausmaalla on liitetty muun muassa siihen, että alue on pitänyt jättää mahdollisimman luonnolliseksi, eikä ei ole saanut muokata liiaksi. Tällainen käsitys oli vallalla etenkin katolisena aikana ja joissakin maissa se on yhä tavanomaista. ⁴¹

Työssäni pyhä ja pyhyys liittyvät vahvasti hautaan, hautapaikkaan ja haudan hoitoon, toiminnan kautta. Pyhä näyttäytyy pohjimmiltaan kulttuurisena kategoriana, jonka avulla voidaan analysoida rituaalisen käyttäytymisen muotoja. Anttosen mukaan keskeisintä on yhteisön ja yhteisöön, sekä samalla paikkaan, kiinnittyminen. ⁴²

³⁹ Van Gennep 1960, 1-4 & Pentikäinen 1975, 59.

⁴⁰ Anttonen 1994.

⁴¹ Anttonen 1996 & Koski 2010.

⁴² Anttonen 2008, 16.

2. KUOLEMAN HALLINTA

2.1. Kuolemankulttuuri

Kuolemaan liittyvät tavat, rituaalit ja uskomukset ovat saaneet Suomessa vaikutteita usealta taholta. Kuolemankulttuuriin kuuluvat rituaalit, tavat ja käytännöt, joilla pyritään takaamaan vainajan siirtäminen oikein elävien joukosta kuolleiden keskuuteen. Evankelis-luterilaisuudessa hautaus on noudattanut kirkon edellyttämiä käytäntöjä, niiden rinnalla on kuitenkin vallinnut näkemyksiä ja tapoja, joiden juuret ovat katolisessa liturgiassa, eurooppalaisessa perinteessä tai jo esikristilliseltä metsästästä tai maanviljelyä harjoittaneiden kulttuurien ajalta. ⁴³

Suomalainen kuolemankulttuuri muodostui vasta 1800-luvulla luterilaiseksi yhtenäiskulttuuriksi, jollaisena se nyt tunnetaan. Sitä ennen vallinneista kuolemankulttuureista voidaan erottaa pohjoinen suomalais-ugrilainen, itäinen Savo-Karjalan metsien, itärajan takainen esiortodoksinen eli vanhauskoinen ortodoksinen ja läntinen katolisluterilainen kuoleman perinne. ⁴⁴ Kuolemankulttuureissa vallinneet erot ovat selitettävissä muun muassa historiallisilla, maantieteellisillä ja ekologisilla syillä. Kristinuskon katsotaan nykytiedon mukaan saapuneen Suomeen 1100-luvulla. Moni esikristillinen tapa jäi kuitenkin osaksi kuolemankulttuuriamme. Kristinuskon sopeutui pohjoiseen kulttuuriimme, vaikka monet tavat muuttuivat. ⁴⁵

Läntinen kristillisuus on muokannut suomalaista kuolemankulttuuria merkittäväällä tavalla ottaessaan kuolemanjälkeisen elämän ja vainajien ruumiit omaan haltuunsa. ⁴⁶ Suomessa kuolemankulttuurin taustalla on ollut ja on yhä nähtävissä yhteisö rakenne, jossa yhteisön jäsenillä on kuolemansa jälkeenkin merkittävä sosiaalinen rooli. ⁴⁷ Jo varhaisissa viljelykulttuureissa elävät ja kuolleet olivat sosiaalisen vaihdon osapuolia. Esi-isiltä peritty omaisuus sitoi kuolleet ja elävät yhteen. Kuolleilta saatu perintö nähtiin lahjana, jota elävät maksavat takaisin esi-isilleen.

⁴³ Koski 2010, 86.

⁴⁴ Pentikäinen 2012, 18. (Suola-lehti)

⁴⁵ Pentikäinen 2012, 18.

⁴⁶ Koski 2010.

⁴⁷ Koski 2010, 86.

Nykyisin kuolemankulttuurin voidaan katsoa olevan eräänlaisessa muutostilassa. Sotien jälkeinen nopea teollistuminen muutti ihmisten arvomaailmaa. Muuttoliike maalta kaupunkeihin aiheutti myös muutoksia sosiokulttuuriseen rakenteeseen ja sitä myötä hautauskulttuuriimme. Kuoleminen siirtyi perheen yhteydestä yhä enemmän sairaaloihin ja vanhainkoteihin. Vieraannuimme monista aiemmin yhteisölle keskeisistä kuolemanrituaaleista. Hautaustoiminta ammattimaistui, ja teknologia tuli osaksi hautauskenttää. ⁴⁸

Paljon on puhuttu kuoleman kieltämisestä ja kuolemaa välttelevästä puheesta. Foucault'n mukaan kuolemaa välttelevä puhe voidaan tulkita itse asiassa kuolemasta puhumiseksi. Voidaankin siis ajatella, että kuoleman symbolit ovat muuntautuneet sellaiseksi kieleksi, joka on yhteiskunnallamme mahdollinen. On syytä tiedostaa, että moderni maailmamme ei ole vailla symboleja, vaikka kuolemankulttuuri onkin ollut kaupungistumiskehityksen murroksessa.

⁴⁸ Kettunen 2010, 28.

2.1.1. Ruumis ja rituaalinen kuolema

Ruumiilla on yhteiskunnassamme monia merkityksiä. Ruumis ja keho liittyvät olennaisesti ihmisen identiteettiin. Ruumiillisuuden kautta määritämme keitä olemme. Joidenkin asiantuntijoiden ja tutkijoiden mukaan elämme ruumiinkulttuurin keskiössä. Individualistinen ajattelutapa, jonka keskiössä on yksilö, on saanut sijaa yhteiskunnassamme kaupungistumisen myötä. 49 Voimakas yksilökeskeisyys ja kehoon keskittyvä kulttuuri vaikuttaa ja näkyy myös kuolemaan suhtautumisessamme.

Kuoleman sattuessa kohtaamme monenlaisia ongelmatilanteita. Kuolema ensinnäkin aikaansaa ruumiin lopullisen tuhoutumisen. Kuoleman sattuessa lääkärin on aina ensin todettava kuolema. Lääkäri kirjoittaa kuolintodistuksen, josta ilmenee kuolinaika ja -paikka sekä todennäköinen kuoleman syy. Kuollut ruumis on lähtökohtana hautausrituaaleille. Ruumiista tulee näin monimutkaisen kuolema- ja hautausprosessin keskus, jonka ympärille kuolemanrituaalit perustuvat. 50 Perinteisesti kuolemanrituaalit on jaettu kuolemis-, muistamis-, ja hautausrituaaleihin.

Kuollut ruumis asettaa kaikki siihen liittyvät sosiaaliset viiteryhvät ja etenkin niiden järjestyksen kyseenalaiseksi. Yhden ihmisen, ryhmän jäsenen, kuolema, pakottaa yhteisön muut jäsenet tarkastelemaan ja määrittelemään keskinäiset suhteensa uudelleen. Erämajan mukaan kuoleman aiheuttamassa poikkeustilanteessa jokainen yksittäinen yhteisön jäsen kuin koko yhteisökin, tarvitsee käyttöönsä kaikkia sellaisia apukeinoja, joita rituaalit edustavat ja jotka ovat rituaaleina olemassa. 51

Ihmisen kuolema saa aikaan muutoksia lähiyhteisön, kuten kuolleen omaisten tai ystävien ja tuttavien, välisessä rakenteessa. *Kuolemanrituaalit* ovat tärkeä keino yhteisön kuolemaan sopeutumisessa. Niihin liittyy usein uskonnollinen käsitys kuolemasta, joka ohjaa tapaa toimia. Inhimillisen kulttuurin erityispiirteitä on, että ihmiset ovat maailmanlaajuisesti yrittäneet sopeutua kuoleman synnyttämään tilanteeseen luomalla kulttuurisesti yhtenäisiä, jäsentyneitä tapoja käsitellä kuolemaa. Tapa käsitellä ruumista ja surua on kulttuurisidonnaista. Erilaisten kuolemaan liittyvien

49 Turner 1995, 257 & Erämaja 2006.

50 Erämaja 2006, 231.

51 Erämaja 2006, 232.

uskomusten ja tapojen tehtävä on eheyttää yhteisöä kuoleman jälkeen, ja ohjata yhteisöä järjestäytymään uudelleen.

Kuolemanrituaalit ovat syntyneet yhteisön tarpeesta kohdata kuolema. Yhteisön tasapainoa on koetettu hallita tapojen ja rituaalien avulla. Kontaktit vainajiin ovat olleet pääasiassa rituaalisia vuosituhansien ajan. Rituaalien kautta on yritetty käsitellä ja ymmärtää kuolemaa. Kuoleman aikaansaama muutos on kohdattu rituaalein, joiden on tulkittu helpottaneen yhteisöä kuoleman aiheuttaman muutoksen yli. ⁵² *Hyvä kuolema*⁵³ -käsite on yhteydessä siihen, kuinka hyvin rituaalit voidaan toteuttaa. Hyvä kuolema tarkoittaa kuolemaa, jossa fyysinen kuolema vastaa kulttuurin yhteistä käsitystä normaalista kuolemasta. Poikkeustapauksina ovat esimerkiksi lapsikuolemat ja itsemurhat.

Kulttuurisessa ihmiskäsityksessä kuolemanrituaaleihin ja kuolemaan liittyvien uskomusten on nähty kiteyttävän jotain keskeistä ihmisyydestä. Kuolemanrituaaleissa vähälle huomiolle ovat jääneet näihin rituaaleihin osallistuneiden muistojen ja kokemusten havainnointi, tulkinta ja analyysi.

2.1.2. Hautaustavat

Hautaamistavat kertovat siitä mitä elämästä, kuolemasta ja tuonpuoleisuudesta on ajateltu ja ajatellaan. Hautalöydöistä arkeologit ja historiantutkijat pystyvät tulkitsemaan miten ja milloin jokin uskonto on syrjäyttänyt toisen uskonnon ja minkälainen elämäkatsomus ja ajattelutapa on vallinnut kulloinkin. Suomessa kristinuskon saapumista maahamme on selvitetty juuri hautaustapojen muutoksia tutkimalla. ⁵⁴

Pohjoismaihin kristinuskon katsotaan saapuneen 800-luvulta lähtien ja Suomeen sen on tulkittu levinneen 1000-luvulla. Ruumishautaus on ollut Suomessa varhaisin hautaustapa, mutta runsaat kolmetuhatta vuotta sitten se väistyi polttohautauksen tieltä. Euran-Köyliön alueella kuolleet haudattiin 500-luvulta lähtien polttamatta. Kristinuskon aseman vakiintuminen syrjäytti polttohautauksen vähitellen. Meillä vanhimmat kristilliset haudat ovat peräisin 1000-luvulta. Kristillistä hautauksen leviäminen näkyy

⁵² Koski 2012, 87.

⁵³ Hyvä kuolema käsitteestä on kirjoittanut Pentikäisen lisäksi myös Eilola 2009, 26-43.

⁵⁴ Lempiäinen 1990, 8.

muun muassa esineistön ilmaantumisenä kuolleen hautausvarusteisiin ja myöhemmin siinä, että kuolleen esineillä varustaminen hävisi. 55

Luterilainen tapa haudata kuolleet on peräisin 1500-luvulta uskonpuhdistuksen jälkeiseltä ajalta. Uskonpuhdistus merkitsi uudistuksia hautaukseen liittyviin tapoihin. Katolisena aikana hautauksessa oli kyse vainajan sielun autuuttamisesta.

Uskonpuhdistuksen myötä kristillinen hautaus asetti vainajan syrjään ja kohdistui eläviin, lohdutukseksi ja muistutukseksi heidän omasta kuolevaisuudestaan. 56

Luterilaisuudesta kertoo muun muassa hautojen sijoittaminen riveihin⁵⁷. Koski, Erämaja

Kristinuskon vakiintuminen muutti kuolemaa ja vainajia koskevat tuonpuoleisuus käsitykset manalan sijasta kohti taivasta. 58 Näkemys tuonpuoleisesta ja kuoleman jälkeisestä elämästä on suomalaisessa kuolemakulttuurissa vahva. Kristillinen seurakunta on alusta lähtien pitänyt huolta kuolevista ja kuolleista. Vainajista huolehtiminen on lähimmäiselle tehtävä rakkaudenteko, joka on noussut rakkauden kaksoiskäskystä käsin. Edelleen kuolemansa jälkeen seurakunnan jäsenet ovat kuuluneet seurakunnan yhteyteen. Kristinuskon lähtökohtana on se, että Jumala on elävien ja kuolleiden Jumala. Kristillinen seurakunta ei ole jättänyt omaisiakaan yksin surun keskelle, vaan on pyrkinyt/ympäröinyt heidät evankeliumin sanomalla/tarjoamalla lohdutuksella. 59

Suomen evankelisluterilainen kirkko omistaa nykyisin lähes kaikki hautausmaat Suomessa. Hautausmaan käyttöönotto tapahtuu siunaamis-seremonialla, jossa alue pyhitetään tarkoitukseensa, vainajien hautaamiseen. Seurakuntien hautausmaat ovat perinteisesti sijainneet kirkkojen yhteydessä 60. Hautaustoimilain mukaan Suomen evankelisluterilaisen kirkon seurakunnilla ja niiden seurakuntayhtymillä on velvollisuus ylläpitää yleisiä hautausmaita⁶¹. Hautausmaita koskee suojelusäännökset. Niitä suojellaan aluekokonaisuuksien maankäyttö- ja rakennuslain mukaisella kaavoituksella, liittämällä suojelumerkintä kaavakartan käyttötarkoituserkintään alueella.

55 Lempäinen 1990, 8.

56 Koski & Erämaja

57 Makkonen 1989, 202-205.

58 Anttonen 2010, 226.

59 Richter 2004, 11.

60 Pajari 2011, 101.

61 Hautaustoimilaki 2004, 1 luku, 3 osa. Velvollisuus ylläpitää hautausmaita.

Suojelumerkintään liittyy yleensä kaavamääräys, jonka mukaan hautausmaan kulttuurihistorialliset ominaispiirteet tulee säilyttää. Muita vastaavia hautausmaita koskevia kulttuuriympäristön säilyttämisen kannalta keskeisiä hautausmaita ovat muinaismuistolaki, kirkkolaki ja hautaustoimilaki. ⁶²

Jokaisella, riippumatta uskontokunnasta tai kirkkoon kuulumisesta, on nykyisin oikeus tulla haudatuksi hautausmaalle. ⁶³ Kirkko onkin katsonut tehtäväkseen hautausmaiden ylläpidon osana kirkon yhteiskunnallista osallistumista. ⁶⁴ Hautausmaita alettiin perustaa kuitenkin vasta, kun kirkkohautaus ja muuri- ja kammiohautaus loppuivat vuoden 1879 terveydenhoitoasetuksen myötä. Sitä ennen vainajia oli haudattu lisäksi kirkon läheisyyteen, kirkkomaalle. Itä-Suomessa metsäsuomalaisuus ja myöhemmin ortodoksisuus määrittivät hautausta, ja siellä vainajia haudattiin kalmistoihin, jotka saattoivat sijaita erämaissa, saarella tai niemessä. Idässä vallitsi ikivanha tapa haudata vainajat luontoon. Kesti kauan ennen kuin kalmistot siunattiin varsinaisiksi hautausmaiksi kirkon toimesta. ⁶⁵

Suomenkielessä on useita nimityksiä nykyisin käyttöön vakiintuneelle hautausmaalle. Nimitykset ovat kalma-sanan pohjalta muodostettuja, suomalais-ugrilaista alkuperää olevia kuten kalmisto, kalmismaa, kalmoaita ja tuonenmäki. Kristinuskon toi sen sijaan käyttöön kirkkomaan, -tarhan, ja -aitan. ⁶⁶ Hautausmaita perustettiin 1700-luvulta lähtien loitommalta asutuksen keskellä sijaitsevien kirkkojen läheisyydestä. Sana hautausmaa (ruots. begravningsplats) alkoi merkitä asutuksen ulkopuolella sijaitsevaa suljettua aluetta, joka vihittiin käyttöön hautoja varten. ⁶⁷ Nykyisin hautausmaa sanan käyttö on Suomessa laajentunut käsittämään kaikki hautausalueet sijainnista riippumatta ⁶⁸.

Länsi-Suomessa kuolleiden viimeinen sijoituspaikka oli keskiajalta lähtien ensin kirkon alla ja sittemmin kirkkomaalla. Länsi-Suomessa tapana oli haudata vainajat kylälle, todistamaan. Tapana oli ollut, jonka jälkeen palattiin vanhaan tapaan haudata vainajat

⁶² Sorsa 2018, 20-21.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Nettisivu www.porinevl.fi 29.2.2016.

⁶⁵ Pentikäinen 2012, 19.

⁶⁶ Talve 1988, 4-5.

⁶⁷ Gardberg 2003, 63 & Molander 2009, 177.

⁶⁸ Talve 1988, 5.

erilliseen hautausmaahan. Erilliset hautausmaat asutuksen ulkopuolella yleistyivät 1800-luvulla ja hautaaminen muutti muotoaan. Syynä erillisiin hautausmaihin olivat suuret kuolonvuodet, epidemiat ja kirkkomaiden tilan riittämättömyys.

Kun vainajien hautaaminen kirkon sisälle kiellettiin, korostui hautausmaiden merkitys. Kirkkomaalla arvokkaimpina ja kalliimpina pidettyjä hautapaikkoja olivat kirkon läheisyydessä, räystään alla sijainneet hautapaikat. Itä ja etelä olivat kristitylle valon ja Kristuksen toisen tulemisen ilmansuuntia, pohjoinen puolestaan pimeyden ja paholaisen ilmansuunta. Hautausmaan pohjoispuolelle joutuivat haudatuiksi esimerkiksi rikolliset, itsemurhan tehneet ja kastamattomat lapset. Kirkkotarhan ulkopuolelle haudattiin mestatut. ⁶⁹

Ensimmäisenä erillisenä hautausmaana pidetään Porvoon vuonna 1789 perustettua hautausmaata. 1800-luvun lopulla rakennettiin ensimmäinen siunauskappeli ja vähitellen siunaustoimitukset irtaantuivat muusta jumalanpalveluselämästä. ⁷⁰ Erityisesti kaupungeissa erilliset hautausmaat yleistyivät tilanahtauden takia, maaseudulla on vielä nykyäänkin tavallista, että hautausmaa sijaitsee kirkon ympärillä näkyvällä paikalla.

Kaupungistumisen seurauksena toisen maailmansodan jälkeen tuli tarpeen perustaa uusia hautausmaita, myös Porissa sen katsottiin olevan tarpeellista. Uudenlaisen hygienian ajattelun mukaisesti, hautausmaan tuli sijaita asutuksen ulkopuolella alueella, jonka maaperä soveltui hautausmaakäyttöön. Hautausmaiden rakentaminen kaupunkien keskustoihin, kirkkojen välittömään läheisyyteen, lopetettiin. Hautausmaiden sijainti kaukana asutuksesta aiheutti sen, että ihmisten yhteys hautoihin heikkeni ja hautausmaamatkat pitenevät. Kaupungeissa kirkolle ei enää kuljettu hautausmaan läpi. Niinpä haudoilla täytyi erikseen vierailla, mikäli halusi käydä katsomassa läheisen hautaa.

Toisen maailmansodan jälkeen nykyisin tutut hautajaistavat tekivät vasta tuloaan. Aiemmin yläluokan käytössä olleet tavat yleistyivät myös kansalaisten keskuudessa. Kukat ja seppeleet olivat olleet yläluokan hautajaisissa tavallinen näky, mutta niiden käyttö yleistyi Suomessa vasta monta vuosikymmentä myöhemmin. Samoin yleistyi

⁶⁹ Pentikäinen 1990 & Koski 2010.

⁷⁰ Aaltonen & Kiiskinen 2005, 27.

myös vainajien siunaaminen kirkossa, ei haudan äärellä. Erillisten kappeli-
rakentaminen uusille hautausmaille on myös ollut merkittävä tekijä hautaustapojen
muutoksessa Suomessa. ⁷¹

Hautausmaa oli jaettu erihintaisiin ja eriarvoisiin osiin. Niin sanottu ensimmäinen multa
oli varattu varakkaimmille. Kuitenkin jo 1900-luvulla haluttiin järjestelmällisesti välttää
hautausmaiden osien arvostusta sijainnin perusteella. Hautausmaan jako eri arvoisiin
osiin on kuitenkin iskostunut vahvasti suomalaiseen hautauskulttuuriin, sillä edelleen on
nähtävissä ihmisten arvostus eri hautausmaaosien suhteen symbolisella tasolla.
Haastatellessani erästä muistelijaa, hän toi ilmi, että hänen äitinsä oli tehnyt hyvin
selväksi mihin osaan hautausmaata hänet tulisi haudata. ⁷²

Kaupungistumisen myötä myös hautajaistavat muuttuivat vähitellen. Yhä
tavanomaisempaa oli, ettei hautajaisia vietetty enää kuolleen kotona, vaan
seurakuntakodilla tai ravintolassa, jossa pitopalvelusta oli tilattu hautajaisruoka.
Kirkossa käyminenkin väheni toisen maailmansodan jälkeen kaupungistumisen
vaikutuksesta. Vainajan siunaaminen kirkossa oli tavanomaista kuitenkin vielä 1960-
1970-luvuilla, ja osittain on sitä edelleen harvaan asutulla maaseudulla, jossa
hautausmaa sijaitsee edelleen kirkon yhteydessä. Kirkko ei kuitenkaan ollut enää
samanlainen vainajan muistamisen paikka, jollaisena se oli aiemmin toiminut.

Hautaustavat ja hautaaminen ovat muuttuneet paljon viimeisten vuosisatojen aikana.
Vielä 1900-luvulla suositusta arkkuhautauksesta on yhä enemmän siirrytty
urnahautaukseen. Hautaustavan muutos näkyy myös hautausmaan toimintatavoissa.
On perustettu yhteisiä urnahauta-alueita, muistolehtoja, joissa on mahdollista muistaa
vainajaa ilman yksilöllistä hautamuistomerkkiä ja varsinaista omaa hautapaikkaa. ⁷³

3. HIEKKAKOPASTA HAUTAUSMAAKSI

3.1. Porin hautausmaiden ja Käppärän hautausmaan vaiheita

⁷¹ Pajari 2014, 101.

⁷² 3/5 MT h, 2010.

⁷³ Aaltonen & Kiiskinen 1992.

Porin kaupungin ensimmäinen hautausmaa sijaitsi kaupungin perustamisesta vuodesta 1558 asti vuosina 1688 ja 1852 palaneiden kirkkojen ympärillä, nykyisen Satakunnan maakuntamuseon ja entisen oluttehtaan alueella, aivan silloisen kaupungin keskustassa, Hampustenmäellä. Kirkon lattian alta hautapaikan saivat varakkaammat ja vähempiosaiset haudattiin kirkon ympärille, kirkkomaalle⁷⁴. Kun vuonna 1774 kirkkoon hautaaminen lopetettiin, hautausta jatkettiin kirkon ympärille. Keskustassa sijaitseva hautausmaa koettiin terveydelle haitalliseksi, ja vähitellen hautapaikat alkoivat täyttyä. Porin palon jälkeen vuonna 1801, hautausmaan siirtämistä pohdittiin. Hautausmaa lopetettiin vuonna 1809, kun uusi hautausmaa perustettiin 11.06.1809 Porin Hampustenmäelle, nykyisen vesitornin viereen. ⁷⁵

Nykyisin Porin Vanhana hautausmaana tunnettu hautausmaa kävi kuitenkin pian ahtaaksi ja tarve uuden hautausmaan perustamiselle oli todellinen. Vanhan hautausmaan pinta-ala on 2,7 hehtaaria. Hautauksia hautausmaalla suoritettiin useita tuhansia vuoteen 1890 asti, jonka jälkeen sukuhautoihin hautaamista jatkettiin vielä osittain opetusministeriön erityisluvalla. Vanha hautausmaa otettiin uudelleen käyttöön uurnahauta-alueena vuoden 2008 lokakuussa. Vanha hautausmaa ehti kuitenkin olla vähällä käytöllä, käytännössä lähes käyttämättömänä, useita vuosikymmeniä, eikä sitä myöskään hoidettu tuona aikana käytössä olevana hautausmaana. Vuodesta 2006 lähtien Vanha hautausmaa on kuulunut Porin kansalliseen kaupunkipuistoon. Täten Vanha hautausmaa on valtakunnallisesti merkittävä alue, joka on suojeltu asemakaavalla.

Käppärän hautausmaa vihittiin käyttöön 29.6.1884 silloisella Hirsipuumäellä. Käppärän hautausmaa sijaitsee Porissa, Käppärän kaupunginosassa. Käppärän hautausmaa sijoitettiin Porin kaupunginsairaalan viereen, silloisen kaupungin ulkopuolelle, kauas 1800-luvun lopun kaupungin keskustasta. Hautausmaahanke saikin kaupunkilaisilta aluksi vastustusta kaukaisen sijaintinsa takia. Hautausmaa käsitti aluksi varsin pienen, noin viiden hehtaarin suuruisen alueen. Käppärän perustamisen aikoihin Porin Vanhalla hautausmaalla hautaaminen lopetettiin, ainoastaan sukuhautoihin hautaamista jatkettiin 1960-luvulle saakka. Lähes sadan vuoden ajan miltei kaikki porilaiset haudattiinkin Käppärän hautausmaalle, jossa on yhteensä 27 400 hautapaikkaa noin 18 hehtaarin

⁷⁴ Gardberg, 2003, 79-80.

⁷⁵ Kuusisto 1929, 85.

alueella. ⁷⁶ Käppärän hautausmaahan on haudattu noin 78 000 vainajaa eli lähes yhtä monta vainajaa kuin Porin kaupungissa on asukkaita.

Hautausmaan perustamisen jälkeen vuonna 1912 kirkkovaltuusto päätti Käppärän hautausmaan organisoinnista, hautapaikat numeroitiin ja merkittiin järjestelmällisesti. Puutarha-arkkitehti Bengt Schalin laati yksityiskohtaisen hautausmaasuunnitelman vuonna 1917. ⁷⁷ Schalinin laatimaa suunnitelmaa ei kuitenkaan sellaisenaan toteutettu. Käytännöllinen ruutukaava oli yksi 1900-luvun vallitsevista tyyllilajeista,⁷⁸ ajattelutapa näkyy myös Käppärän hautausmaalla. Kaavamaisuus ja alueiden maankäyttö tulivat hautausmailla tutuksi 1930-luvulta lähtien. ⁷⁹

Käppärän hautausmaan alkuaikoina havaittiin ongelmia. 1900-luvun alussa haittana oli pohjaveden korkeus keväisin ja syksyisin. Vuonna 1937 pidetyssä kirkkovaltuuston kokouksessa valitettiin, että vesi saattoi nousta keväisin ja syksyisin jopa 30 cm korkeuteen haudan pohjassa. Kirkkovaltuusto päätti suorittaa hautausmaan salaojitusta ja myönsi siihen määrärahan. ⁸⁰

Vuonna 1942 kirkkovaltuusto teki periaatteellisen päätöksen hautausmaan rahaston kartuttamisesta. Tarkoituksena oli käyttää puolet rahaston tuloista juokseviin menoihin ja toinen puoli rahaston pääoman kasvattamiseen. Rahaston merkitys oli suuri hautausmaan hoito, peruskorjaus, rakennus ja kunnostuksen osalta. Kirkkovaltuusto hyväksyi vuonna 1944 Käppärän hautausmaan ja hautausmaanhoitorahaston ohjesäännöt. Myöhemmin päätettiin julistaa kilpailu hautausmaan suunnittelusta ja hoidosta. Kilpailun voitti Ilmari Virkkalan suunnitelma. Sitten Käppärän hautausmaalla on noudatettu ja käytetty hautausmaa-arkkitehti Ilmari Wirkkalan hautausmaakilpailun vuonna 1946 voittamaa ehdotusta. Wirkkala suunnitteli useita hautausmaita ja työskenteli noin 450 seurakunnassa suunnitellen hautausmaiden lisäksi kirkkopuistoja, sankarihauta-alueita ja muistomerkkejä. Hän suunnitteli myös kappeleita, ruumishuoneita, alttaritauluja ja kirkkotekstiilejä. Wirkkalan suunnitelman pohjalta Käppärän hautausmaa jaettiin lohkoiksi, joissa jokaisessa oli oma puulajinsa. Nykyisellään lohkoja ei ole enää eroteltu puulajeittain eikä selvää jakoa lohkojen välillä

⁷⁶ Salow 2011 & Porin evlut.seurakunnan verkkosivut.

⁷⁷ Grönwahl 1926 & Lindberg 2006.

⁷⁸ Hockman

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Mustonen, Matti. Porin ev.lut seurakunnan julkaisuja hautausmaasta.

ole enää havaittavissa. Hautausmaan puusto koostuu havu- ja lehtipuista.⁸¹ Kokonaisuudessaan puusto on vanhaa ja sitä uusitaan vaiheittain.

3.2. Hautausmaan tila kasvaa

Paine hautausmaan laajentamiseen oli huomattava. Käppärän hautausmaata laajennettiin jo vuosina 1913 ja 1943, ja uudelleen 1970- ja 1980-luvuilla. Myös alkuvuodesta 2020 Porin seurakunta tiedotti, että hautausmaalla on suunnitteilla parannuksia, muun muassa vesipisteiden ja valaistuksen uusimista.

Muistelijat kertoivat hautausmaalla ja hautausmaan välittömässä läheisyydessä sijainneista hiekkakuopista. Hiekkakuopat sijaitsivat Käppärän hautausmaan itäosassa. Alueella sijaitsi aiemmin myös haudankaivajan talo, joka on sittemmin purettu. Tutkimusta tehdessäni minulle selvisi, että hiekkakuoppien ja alueen historia on varsin mielenkiintoinen ja olennainen tutkimuskysymyksen kannalta. Hiekkakuoppien historia on porilaisten ja kaupungin historian kannalta mielenkiintoinen, sillä paikalla on ollut useita käyttötarkoituksia vuosisatojen aikana. Tutkimukseni edetessä kävi ilmi, että alueen käyttötavat ovat muuttuneet vuosisatojen aikana paljon maankäytön seurauksena.

Muistelijoiden hiekkakuopiksi tai santakuopiksi nimeämästä alueesta on käytetty aiemmin nimitystä Hirsipuumäki. Nimitys tuli poikkeavasta topografiasta muuhun ympäristöön nähden. Mäki oli noin 11 metriä merenpinnan yläpuolella, kuten Porin Raatihuoneenmäki nykyisin. Porin kuudennen kaupunginosan pohjoispuolella on sijainnut 1600-luvulla oikeuspaikka, jota myöhemmin käytettiin kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanopaikkana. Paikasta käytettiin jo 1700-luvulla nimitystä Hirsipuumäki. Hirsipuumäki oli ympäristöstään poikkeava hiekkadyynistä muodostunut korkeahko mäki. Vielä 1600-luvulla paikka sijaitsi avoimenmerenlahden rannalla. Hirsipuumäki oli korkeudeltaan noin 11 metriä merenpinnan yläpuolella, samoin kuin keskustan Raatihuoneenmäki, ja mäen lakiosan korkeus oli noin 70x170 metriä. Hirsipuumäen käyttö päättyi oikeuspaikkana tietävästi 1820-luvulla ja myöhemmin paikalle rakennettiin uusi hautausmaa, nykyinen Käppärän hautausmaa, sekä Porin

⁸¹ Salow, sähköpostiviesti 2008, 2011.

Puujalostustehtaan toimitiloja. Paikalla sijainnut mäki hävisi vähitellen 1900-luvun alkuvuosikymmenien aikana. ⁸²

Oletettavaa on, että maa-aineksen ottamisen jälkeen paikalle ovat muodostuneet syvät kuopat, joista muistelijat kertoivat. Muistelijoiden oli vaikea hahmottaa kuoppien konkreettista sijaintia, mutta muistot hiekkakuopista ja lapsuuden leikeistä palautuivat mieleen hautausmaalla kulkiessamme ja haastattelujen yhteydessä hautausmaan vanhoja valokuvia haastateltaville näyttäessäni. Hirsipuumäkeä käytettiin hiekanoton lisäksi myös varastoalueena ja kaatopaikkana 1930-luvulla. Nykyisin paikalla ei ole enää näkyviä merkkejä Hirsipuumäestä.

Hirsipuumäen tiedetään toimineen myös oikeuspaikkana. Hautausmaa perustettiin Hirsipuumäen eteläpuolelle. Vuonna 1883 Hirsipuumäen alue kartoitettiin hiekan määrän laskemiseksi. Kevättalvella 1895 maistraatti antoi julki kuulutuksen, jossa kerrottiin, että santaa ja kiviä saa tuoda Hirsipuumäeltä sitä varten paaluteltu paikalta. Hirsipuumäki madaltui nopeasti, kun mäen maa-aines hyödynnettiin uusiin tarkoituksiin, muun muassa teiden ja tiilien valmistukseen.⁸³ Paikalle muodostuneet hiekkakuopat syntyivät maa-aineksenotosta. Hiekkaa ja savea käytettiin tiilien valmistukseen. Porin kuudennessa osassa on ollut lukuisia tiilitehtaita vielä 1900-luvulla. Eeva Karhunen kertoo Porin kuudennen osan muistitietoa koskevassa väitöskirjassaan, kuinka hiekkakuopat antoivat oman leimansa alueen ympäristölle sekä toimivat monen sukupolven ajan leikkipaikkana erityisesti kuudennen osan lapsille. ⁸⁴ On mielenkiintoista huomata, että muistelijat oma-aloitteisesti nostivat keskusteluun alueella sijainneet hiekkakuopat ja niissä leikkimisen. Talvella lapset laskivat mäkeä hiekkakuopilla:

... siinähan oli just ku se oli melko syvä kuoppa, eli siinä oli kuulemma talviaikaan oli hyvät pulkkamäet sun muut. Siinä oli aikanaan siinä alueella, mä en sitä ollut nähnyt, Savintyöntekijän paja, jotaki tämmössiä savitöitä tehtiin ... ⁸⁵

⁸² Grönwall 1926 & Kuusisto 1929.

⁸³ Sarka 1996, 57. Gröndahl

⁸⁴ Karhunen 2014, 247.

⁸⁵ 4/5 NS h, 2011.

Muistelijat kertoivat lasten leikkineen hiekkakuopilla tai jopa itse leikkineensä niissä kavereidensa kanssa. Yksi haastateltavista kertoi asuneensa lapsena Porin kaupungin kuudennessa osassa, joka sijaitsee lähellä Käppärän hautausmaata. Hän kertoi laskeneensa pulkkamäkeä ja leikkineensä kuopilla lapsena paljonkin, sillä hän asui perheensä kanssa tuolloin hautausmaan vieressä. Näin haastateltava muisteli hiekkakuopilla tapahtuneita leikkejä:

Tässä oli semmoset hiekkakuopat misä me käytiin aina laskettelemas, mitä on vaikea hahmottaa missä se tässä oli ...⁸⁶

Alue on muuttunut maisemallisesti paljon hiekkakuoppien jälkeen. Muistelijan oli vaikea hahmottaa tarkalleen missä kuopat sijaittivat, koska alue on tasoitettu ja hautausmaata on jälkeinpäin laajennettu. Vaikka hiekkakuoppia ei enää ole, muistot paikasta ovat olemassa haastateltavien mielessä. Alueen käyttö on muuttunut ajan ja tarpeen mukaan, ja sen käyttöhistoria ulottuu aina teloituspaikasta lasten haltuunottamaksi ympäristöksi, ja edelleen hautausmaaksi. Hiekkakuopat olivat erityisesti kuudennessan lasten suosittu leikkipaikka. Paikkakokemuksissa keskeistä onkin oma kokemus ja toiminta: paikan tekeminen ja haltuunotto, jolloin paikasta tulee sen kokijalle merkityksellinen ⁸⁷. Lapsen paikkasuhteessa paikan haltuunotto korostuu, sillä lapsella on kyky liikkua, havainnoida ja käyttää ympäristöään välittömämmin kuin aikuisen. Lapsi tekee paikan omakseen leikkimällä, elämällä paikkaa. Näin lapsi on olemassa, sillä leikin kautta hän rakentaa itseään, luo suhdettaan muihin ja jäsentää ympäröivää maailmaa.

Hautausmaan laajennukset levittivät hautausmaata joka suuntaan. Muun muassa vuonna 1939 kirkkoneuvosto esitti kirkkovaltuuston kokouksessa, että seurakunta ostaisi sekä hautausmaan länsipuolella olevan maa-alueen tulitikkutehtaalle asti että itäpuolella olevan alueen kaupunginsairaalalle saakka. Haastateltavilla oli muistoja jälkimmäisistä laajennusvaiheista 1970- ja 1980-luvulla. Muistot liittyivät uusien alueiden käyttöönottoon. Alueiden käyttöönotto oli haastavaa, sillä uudet hautausmaat olivat aluksi vain tyhjiä kenttiä, vailla käytäviä ja isutuksia. Käppärän hautausmaan uudet hautauskäyttöön suunnitellut alueet muistuttivat aluksi lähinnä katastrofia, muisteli yksi

⁸⁶ 3/5 MT h, 2010.

⁸⁷ Siim 2006, 93.

haastateltavista. Keskeneräinen hauta-alue sai muistelijan mukaan myös hautausmaalla vierailevien ihmetystä osakseen:

... moniko tuli Mausoleumii käymää ni alko kysymään, et onks tääl ollu joku katastrofi, ko pitkärivi valkosii ristei, katoko ruvettii hautaamaa, ni laitettii valkosii ristei...

Hautausmaan työntekijät ovat saaneet kriittistä palautetta uusien alueiden käyttöönotosta. Usein palaute on ollut sävyltään negatiivista, ja käsitti juuri uusien alueiden käyttöönoton huonoa suunnittelua. ⁸⁸ Laajennusten jälkeen hautausmaasta tuli kahdeksantoista hehtaarin suuruinen. Vähittäinen laajennus oli tarpeellista väkiluvultaan kasvavan kaupungin tarpeisiin nähden. Haastateltavista vertasi Käppärän laajennuksia Porin Metsähautausmaan käyttöönottoon vuonna 1989. Porin Metsähautausmaalla sijaitseva Metsähautausmaa on Suomen ensimmäinen varsinainen metsähautausmaa. Muistelijan mukaan Metsähautausmaan käyttöönotto valmisteltiin hyvin, käytäviä myöden valmiiksi ennen hautausten aloittamista, toisin kuin Käppärässä:

Nii se alue oli valmiiks (suunniteltu) ja oli kartat siitä, mut se eteni sitä mukaa ku hautauksia tuli, et se oli kyl näi jälkeinpäin ajateltuna, meni vähä väärin päin tämä hautausmaankäyttöönotto (Käppärän uusien alueiden). ⁸⁹

Myös työskentely hautausmaalla saattoi olla fyysisesti rakasta ja apuna käytettiin muun muassa hevosia:

siihen aikaan kun minäkin taloon tulín, niin siel oli yks mies hevosen kans töissä, ajoi käytävää 60-luvulla oli töissä, ajoi kadultaki hunta pois, hevosen reellä. ⁹⁰

Sittemmin työkoneet ja tietokoneet ovat tulleet osaksi Käppärän hautausmaalla työskentelevien arkea ja arkinen työ hautausmaalla on tullut kevyemmäksi.

Kaupungin kasvu ja kehittyminen toivat yhä uusia haasteita myös hautauksiin. Uurnahautausten suosio kasvoi 1970- ja 1980-luvuilla. Porissa uurnahautaukset lisääntyivät 1980-luvulla merkittävästi, kun hautausmaa sai oman krematorionsa.

⁸⁸ 5/5 MM h, 2011.

⁸⁹ 5/5 MM h, 2011.

⁹⁰ 5/5 MM h, 2011.

Aiemmin tuhkattavat vainajat kuljetettiin Turkuun tuhkattavaksi ⁹¹. Krematorio valmistui Käppärän hautausmaalle uuden kappelin yhteyteen vuonna 1988. Uurna- ja tuhkahautausten osuus nousikin 1990-luvulla nopeasti. Suosittu hautaustapa on myös uurnalehto, joka perustettiin vuonna 1994.⁹² Vuonna 1990 kaikista hautauksista oli Porissa 18 % urna- ja tuhkahautauksia, mutta vuonna 1998 jo 41 %. Krematorion uuni uusittiin vuonna 2006 ja myöhemmin vuonna 2014 iso kappeli remontoitiin ja sen yhteydessä krematoriokin korjattiin. Nykyisin krematoriossa tuhkataan viikoittain noin 20 vainajaa ja vuosittain yli 900 vainajaa. Esimerkiksi porilaisten vainajien osuus tuhkautuista oli 70,3 % vuonna 2009. ⁹³

Tuhkahautaus onkin selvästi yleistynyt Suomessa viime vuosikymmeninä. Vuonna 1990 tuhkausten osuus hautauksista oli 15 prosenttia, kun vuonna 2010 tuhkausten osuus oli yli 41 prosenttia. Mikäli tuhkausten määrä jatkaa edelleen kasvua, on odotettavissa, että hautauksista puolet ovat tuhkauksia. Tuhkausten suosio näkyy erityisesti kaupungeissa. Yleistä kehitystä mukailleen myös Porissa tuhkahautauksia kaikista hautauksista oli 64 prosenttia vuonna 2010. Käppärässä tuhkausten määrä on ollut melko tasaisesti nousussa. Tutkimusaineistoni keruun aikana vuosina 2008-2011 tuhkausten suosio lisääntyi tasaisesti. Vaikka Käppärässä tuhkausten suosio näyttäisi tasaisesti kasvavan, viimeisemmissä seurakunnan tilastoissa urna- ja tuhkahautauksen suosio näyttää hidastuneen, ja arkkuhautauksen suosio on kääntynyt nousuun. Tutkimusaineistoni keruun aikana vuonna 2008 Käppärässä urna- ja tuhkahaudattiin 460 vainajaa ja arkkuhaudattiin 272 vainajaa. Vuonna 2010 lukumäärä oli arkkuhautauksen osalta 315 ja urna- ja tuhkahautauksen osalta 576. Arkkuhautauksen suosio on hieman noussut. ⁹⁴

3.3. Hautausmaa rajana

Raja ja pyhä ovat tulkinnassani toisistaan riippuvaisia käsitteitä. Hautausmaa voidaan nähdä porttina tuonpuoleiseen ja tuonpuoleiseen todellisuuteen. Hautausmaan mieltäminen raja-alueeksi perustuu ajatukseen, että vainaja kulkee hautausmaan kautta,

⁹¹ 5/5 MM h, 2011.

⁹² Salow, sähköpostiviesti 2010.

⁹³ Salow, sähköpostiviesti 2010.

⁹⁴ Ibid.

mutta ei jää sinne. Näkemys vainajan olinpaikasta pohjautuu konkreettisesti ruumiin sijaintiin, ja käsitys hautausmaan pyhydestä perustuu siten erilleen asettamiseen. ⁹⁵

Hautausmaakulttuurin keskiössä oleva raja on monella tapaa läsnä hautausmaalla. Raja voi olla fyysinen, sosiaalinen, mentaalinen, emotionaalinen, ajallinen tai kulttuurinen tai se voi olla, ja näkemykseni mukaan usein onkin, näitä kaikkia yhtä aikaa. Hautausmaa on muusta ympäristöstään kiviaidalla rajattu alue, jossa pätee mitä suuremmin evankelisluterilaisen kirkon opit ja kristillinen lähestymistapa kuolemaan. Rajojen sisäpuolelle mahtuu erilaisia totuuksia, mielikuvia, sosiaalisuuksia, sosiaalisia suhteita ja rajattua sosiaalisuutta, joita yritän työssäni avata.

Kuolevaisuuden tiedostaminen on nähty ihmiselle ominaisena erityispiirteenä.

Kuolemaa pidetään tietoisuuden rajana. Tätä rajaa ihminen pyrkii eri tavoin jäsentämään ja ylittämään. ⁹⁶ Kontaktit pyhään ja tuonpuoleiseen on yhteisöllisellä tasolla ritualisoitu, Koski toteaa. ⁹⁷ Syntymä ja kuolema merkitsevät rajan ylittämistä, jotka ovat elintärkeitä yhteisöille. Kuolemaan liittyvissä rituaaleissa on kyse elämän ja kuoleman välisestä rajankäynnistä. Yhteisöt ovat tarvinneet elintärkeitä resursseja, jotka ovat uskomusperinteestä riippuen käytännössä joko turvanneet yhteisön hyvinvointia tai esimerkiksi kristillisen perinteen mukaan vahingoittaneet sitä, mistä johtuen näitä rajanylityksiä ja kontaktinottoja on pidetty epäkristillisinä.

Suhtautumistavat pyhään ja tuonpuoleiseen vaihtelevat, mutta Kosken mukaan uskomusperinteeseen kuuluu vahva käsitys tuonpuoleisista totuuksista ja ihmisten tahattomista sekä rituaalisista kontakteista vainajiin. ⁹⁸

Tyttö riipii epätoivoisesti pienillä käsillään hautakummun mustavalkoista kivimurskaa. Tahdon isän kotiin. Isäni on kuollut välirauhan aikana työtapaturmassa Outokummun uudella tehtaalla. Nyt hän lepäsi Porin uudella eli Käppärän hautausmaalla. Olin ollut kahden kuukauden, kun hän kuoli. ⁹⁹

Raja on institutionaalisesti määritelty, jolla tarkoitan sitä, että raja näyttäytyy fyysisenä infrastruktuurina ja ympäristönä. Tässä ympäristössä liikkuminen ja käyttäytyminen on

⁹⁵ Koski 2010, 88.

⁹⁶ Utriainen 1999, 33. Berger alk.

⁹⁷ Koski 2010, 81.

⁹⁸ Koski 2010, 81.

⁹⁹ 1/5 N k, 2008.

tarkkaan säädeltyä. Hautausmaalla rajojen sisäpuolella vallitsee sosiaalinen kontrolli, kuten tulen myöhemmin tulkintani kautta osoittamaan.

Hautausmaa ja hauta on elämän ja kuoleman raja-alueita. Vainajan omaisille tärkeä raja-alue on nähty yhteisölle tärkeänä tilana, jossa yhtäältä pyhä ja vaarallisuus ovat läsnä. Näiden uskomusten ja mielikuvien takia rajaa on ollut tärkeää hallita rituaalien kautta. ¹⁰⁰

*Kaikki me lapset muistamme, kuinka aidan takaa seurailimme hautajaissaattoja;
kävipä jonkun kerran niinkin, että salaa liityimme kirjavat esiliinat päällä
saattojoukkoon pikkuveljeä mukana raahaten ja surimme omaisten kanssa vainajaa.
Nuhteitahan siitä taisi seurata. ¹⁰¹*

Muistelijan puheessa aidan konkreettinen vaikutus yhteisesti sovittuihin käyttötapoihin tulee hyvin ilmi. Aidan symboloiman rajan ylittäminen vaatii erilaisia toimia, kuten käyttäytymisen tarkastelua ja sen muuttamista. Hautausmaalla käyttäytymistä ohjaavat yhä vanhat käsitykset hautausmaasta pyhänä ja pelottavana paikkana ja vainajien vaarallisuudesta:

Rituaalinen kontakti ylittää rajan elävien ja kuolleiden välillä, mutta osoittaa samalla, että toinen osapuoli on erilainen. Elävän ja kuolleen välistä eroa korostetaan, koska juuri ero tekee osapuolten välisestä sosiaalisesta ja symbolisesta vaihdosta mahdollista. ¹⁰² Itse kuolemaa on pidetty rajatilana, joka on yhteiskunnan ulkopuolinen voima.

Ranskalainen sosiaalishistorioitsija Philippe Ariés on käsitellyt kuoleman kohtaamista eri aikakausina. Kuoleman kohtaamiseen liittyy hänen mukaansa yhteiskunnan voimakas kehitys lääketieteelliseen ja teknologiseen suuntaan. Hän on todennut, että varhainen irtautuminen omista yhteisöistä on vaikeuttanut kuolemaan suhtautumista. Kuoleman kohtaamiseen kuuluneet tavat ja uskomukset ovat vaihtuneet, ja sen yhteisölliset muodot ovat muuttuneet. Ariés jatkaa, että nykyajan kaupunkiyhteisöissä, ihmisiltä puuttuu kokemuksia yhdistävä ja niille merkityksiä antava symbolijärjestelmä. ¹⁰³

¹⁰⁰ Erämaja 2006 & Koski 2010.

¹⁰¹ 2/5 NE h, 2010.

¹⁰² Koski 2010, 87. & Utriainen 1999, 256.

¹⁰³ Pentikäinen 1990, 197-198.

Elävien ja kuolleiden välisissä rituaaleissa kuolleiden toimittaminen tuonpuoleiseen ja heidän pysyminen siellä on ollut keskeinen pyrkimys. ¹⁰⁴ Erilaiset rajanylitykset määrittelevätkin yhä hautausmaan arkea ja käyttöä merkittävästi. Näitä rajanylityksiä käsittelen seuraavissa luvuissa tarkemmin.

3.3.1. Pyhä maisema ja pelko

Hautausmaahan on perinteisesti liitetty monenlaisia mielikuvia. Hautausmaa on nähty milloin vaarallisena, milloin pyhänä paikkana. Kansanomaisessa uskomusperinteessä hautausmaa on nähty vaarallisena paikkana. Vaarallisuus on liitetty erityisesti öiseen aikaan, koska kirkko ja hautausmaa olivat ihmisten normaalin toiminnan ulkopuolelle jääviä tiloja, joissa yhdistyivät ajan ja paikan marginaalisuus verrattuna turvattuun arkeen, esimerkkinä haastattelussa esiin noussut jaettu kokemus toisaalta tuvallisesta ja toisaalta pelottavaksi koetusta paikasta:

Asuinpaikkamme Käppärän hautausmaan aidan takana ei koskaan tuntunut pelottavalta. Kaveritkin sitä joskus kysyivät ja halusivat tulla ”tarkistamaan tilannetta”. ¹⁰⁵

Kirkko ja hautausmaa on mielletty pyhiksi paikoiksi sekä kristillisesti että kansanomaisesti ajateltuna. Hautausmaa on siunattua aluetta, joka mielletään kuolleiden alueeksi. Siunatulle alueelle ihmisellä tuli olla asiaa vain kunnioittavasti käyttäytyen ja asianomaisessa rituaalikontekstissa. ¹⁰⁶

Suhtautuminen hautausmaihin on ollut Suomessa vaihtelevaa ja osin arkista. Länsi-Eurooppalaisessa kaupunkikulttuurissa hautausmaat olivat 1700-luvulle asti yleisiä kokoontumis- ja turvapaikkoja, jopa markkinatoreja. ¹⁰⁷ Kirkot rakennettiin hiisi-paikoille siksi, että nämä paikat olivat vakiintuneet jo sosiaalisen elämän keskuksiksi. Hiidet olivatkin ensisijaisesti kalmistoja, joissa elävien ja kuolleiden tiet kohtasivat. ¹⁰⁸ Suomessa kirkkojen lähetyville on muodostunut luvatonta kauppaa ja mäkitupa-

¹⁰⁴ Koski 2010, 88.

¹⁰⁵ 2/5 NE h, 2010.

¹⁰⁶ Aries 1987, 62-69 & Koski 2010, 275.

¹⁰⁷ Aries 1987, 67-69 & Koski 2010, 275.

¹⁰⁸ Anttonen 2010, 226.

asutusta 1600-luvulla. ¹⁰⁹ Varsinkin 1800- ja 1900-luvuilla kirkossa käyminen on ollut vahvasti sosiaalinen tapahtuma, jonka yhteydessä on hoidettu käytännön asioita kaupan käynnin ohella. ¹¹⁰ Kaarina Kosken mukaan 1800-luvun sanomalehtikirjoittelussa näkyy ristiriita hautausmaan pyhyyttä arvostavien ja siitä piittaamattomien ihmisten kesken. Oleilua ja ilonpitoa hautausmailla paheksuttiin ja istutusten vaurioittamista pidettiin vallattomuutena ja pirullisuutena ¹¹¹ Omassa tutkimusaineistossani näkyy järjestyssäännöistä poikkeavan toiminnan halveksunta:

”en ymmärrä pyörällä ajoa tai hautakivien kaatoa” ¹¹²

Sosiaalinen kontrolli pyhänä mielletyssä paikassa rajoittaa ihmisten käyttäytymistä. Hautausmaiden rauhan vaalimisessa oli eroja myös paikallisesti, jotka ilmenevät esimerkiksi seurakuntien viranhaltijoiden aktiivisuutena asian suhteen. ¹¹³

Hautausmaakulttuurin muuttuminen hygieenisemmäksi jo 1800-luvun loppupuolella sekä yleinen kansantapojen muutos vähensivät mielikuvia vainajiin ja ruumiisiin liittyvistä uhkista. Filosofian tohtori Kaarina Kosken mukaan kuolleiden pelkääminen on vähentynyt 1900-luvun jälkipuolella. Suomalaisessa uskomusperinteessä hautausmaa on nähty pelottavanakin paikkana. Nähdäkseni juuri hautausmaiden erilleen asettaminen etäälle muusta kaupungista, on tehnyt hautausmaista pelottavia paikkoja. Hautausmaata on pidetty vaarallisena paikkana, sillä kuolleiden pelättiin palaavan kummittelemaan ja kostamaan ihmisille. Tämän vuoksi oli tärkeää haudata vainaja oikein, näin haluttiin välttää vainajan suuttuminen ja kuoleman pahat voimat. ¹¹⁴

Pelko voi kohdistua myös omaan kuolevaisuuteen, mielikuvaan omasta tai läheisen kuolemasta. Muistelijoiden puheessa pelon tunteminen ilmeni konkreettisina tapahtumina ja kokemuksina Käppärän hautausmaalla. Pelko voi olla pelkoa kuolemassa vaikuttavaa voimaa kohtaan. Sitaatissa haastateltava muisteli äitinsä jakamia kokemuksia Käppärän hautausmaalta sota-aikana. Tuolloin hautausmaallakin

¹⁰⁹ Kuuliala 1939, 676.

¹¹⁰ Koski 2010, 275 & Kuuliala 1939, 6-7.

¹¹¹ Koski 2010, 275.

¹¹² 2/5 N k, 2008.

¹¹³ 5/5 MM h, 2011.

¹¹⁴ Koski 2010, 88.

pelättiin pommistusta ja hautajaisissa omaisia oli ohjeistettu piiloutumaan kuusiaidan alle, ulkopuolista ja tuntematonta uhkaa vastaan:

Äiti muisteli, hän on pikkasen dementoitunu, joka kerta kun haudalle mennään äiti kertoo saman jutun, että pelättiin sitä pommitusta ... Koko hautajainen meni siihen ku jännitti sitä, että tuleeko ne koneet, et heitä oli etukäteen oikeen varotettu et sit täytyy mennä sinne kuusiaidan alle piiloon. 115

Sota-aika tuli esiin aineistossa hautauksista puhuttaessa. Kollektiivisesti jaettu muisto oli esimerkiksi vuonna 1940 tapahtunut Rosenlewin pommitus, joka mainittiin useaan otteeseen aineistossani, yksi haastateltavistani halusi näyttää minulle tuon muistomerkin, joka on pystytetty pommituksessa kuolleiden muistolle. Toisen maailmansodan aikana ulkopuolinen uhka ja sen aiheuttama pelko on väistämättä vaikuttanut hautaamisen toimittamiseen Käppärän hautausmaalla, kuten oletettavasti muuallakin Suomessa.

Lapsuuden muistot ja kokemukset hautausmaasta saattavat olla hyvinkin toisenlaisia kuin aikuisen kokemukset. Aineistossani Käppärän hautausmaa on noussut esiin leikinpaikkana, mutta lapsuuden kokemuksissa hautausmaa näyttäytyi myös pelottavana paikkana:

Tää oli vähä pelottava paikka ... 116

Lapset voivat kokea hautausmaan pelottavana monestakin syystä ja se voi vaikuttaa tilan käyttöön. Toisessa haastattelussa muistelijä kertoi, että hänen lapsenlapsensa ei uskalla tulla hautausmaalle:

... eikä varsinkaan Veeti Olavi ei uskalla tulla tänne, vaikka selitänkin, että täällä ei mitään vaaraa ole, täällä vasta turvassa onki. 117

Pentikäisen mukaan lapsi ei pelkää kuolemaa, vaan kysymys on siitä, että vanhemmat siirtävät omia pelkojaan lapsilleen. Hautausmaalle tulosta kieltäytymisen syyt voivatkin

115 3/5 MT h, 2010.

116 3/5 MT h, 2010.

117 1/5 NP h, 2010.

löytyä aikuisista ja esimerkiksi heidän kuolemanpelostaan. Lisäksi vanha uskomuspohjainen perustelu siitä, että hautausmaa on kuolleille kuuluva paikka, jossa elävien on noudatettava varovaisuutta, on vaikuttanut hautausmaan kokemiseen pelottavana paikkana ¹¹⁸. Haastatteluissani sain kuulla nykyisen hautausmaan itäosassa sijainneesta haudankaivajan talosta, johon haastateltavilla liittyi tarinoita. Eräs haastateltava nosti itse puheeksi haudankaivajan talon. Haudankaivajan talon muisteleminen herätti haastateltavassa pelottavia lapsuudenkokemuksia:

no juu kato ko täs asu semmonen haudankaivaja, ko määki muistan jotain semmost tarinaa ja toinen veljeksistä puukotti toisen silmän, ... semmonen mieleen et sillai ko mukulat puhu, et se oli sit niin kauhistuttavaa, ko viel oli haudankaivaja ...¹¹⁹

Haudankaivajan talosta ja haudankaivajan perheestä kertova kauhutarina oli haastateltavan yhteisön, kavereiden kanssa sosiaalisesti jaettu tarina. Haastateltava kertoi tarinasta, että ”sellaista puhuttiin”, jolla hän viittaa tietyn yhteisön, tässä tapauksessa ainakin kaveripiirin kesken yhteisesti jakamaan tarinaan. Kuollut ruumis mielletään usein saastaiseksi ja vältettäväksi. Haudankaivajan talo miellettiin saastuneeksi, kuoleman määrittelemäksi paikaksi. Toinen haastateltava kertoi, että hautausmaan lähistöllä asuva perhe kävi aikoinaan Seitavuolla eli haudankaivajan talossa saunassa, koska heillä ei omaa saunaa asunnossaan tuolloin ollut. Hautausmaihin on kuitenkin perinteisesti liitetty kauhutarinoita, jotka liittyvät hautausmaan vaaralliseksi kokemiseen. ¹²⁰ Vainajaa kohtaan tunnettu pelko ja kuolemassa vaikuttava voima yhdistyvät toisiinsa monin tavoin.

Seitavuot asu siin, haudankaivaja. Siin he sit ain tuli ku ain vainajaa tuotiin ni hakkas oven takan et tulkaa avvaamaan, ko se (kotitalo) oli siin tienvarres.¹²¹

Muistelijoiden lapsuuden kokemusmaailmassa hautausmaa näyttäytyi varsin toisenlaisena kuin heidän aikuisiän kokemukset paikasta. Osalla hautausmaahan liittyvä pelko kohdistui omaan kuolevaisuuteen ja sen kohtaamiseen. Se voi olla vahva tunne ja tietoisuus siitä, että kuolee ja tulee itse olemaan osa hautausmaata. Pelkoon voi liittyä

¹¹⁸ Koski 2010, 289.

¹¹⁹ 3/5 MT h, 2010.

¹²⁰ Koski 2010, 275.

¹²¹ 2/5 NE h, 2010.

kysymyksiä elämän päättymisestä ja siitä, että tulee unohdetuksi. Hautausmaat muistuttavat meitä kuolevaisuudestamme. Wirkkalan mukaan meillä on pelko, että tulemme unohdetuksi. Koetamme siis muistaa omaisiamme, jotta he muistaisivat meidät.¹²² Unohtamisen pelkoa käsitellään pystyttämällä hautamuistomerkkejä, sillä näkyvä muisto on kuoleman ja unohduksen vastavoima. Samalla kun muistamme jotain, unohdamme jotain muuta. Unohdetuksi tulemisen pelko sivuutettiin usein toivomalla

Osa varakkaammista kaupunkilaisista halusi suojata omaisen haudan, joten hauta-alue aidattiin kettingillä. Myös Käppärän hautausmaan vanhassa osassa on säilynyt kettingillä aidattuja hautoja. Porin vanhalla hautausmaalla ja Käppärän hautausmaalla on Leineperin ruukilla ja Porin konepajalla valuraudasta valmistettuja kettingejä ja valettuja hautamuistomerkkejä. Hautausmuistomerkeissä näkyikin kaupungin kehittyminen, kaupungistuminen ja teollistumisen vaikutukset. Hautapaikan aitaaminen oli kuitenkin mahdollista vain varakkaampien keskuudessa.

3.3.2. Hautapaikka

Hautausmaan reuna-alueet olivat pitkään ei toivottuja hautapaikkoja, ja ovat osittain sitä vieläkin. Yhdessä haastattelussa muistelija toi esiin hänen lähisukulaisensa mielipiteen sukulaisensa hautapaikasta. Hautapaikka sijaitsi hautausmaana aidan läheisyydessä, hautausmaan reunalla, joka näyttäytyy perinteisen kristillisen näkemyksen mukaan vähemmän arvostetulla reuna-alueella, jonne haudattiin aikoinaan heikompiosaisia.

Rauha ja hiljaisuus ovat tärkeitä tekijöitä kävijöiden viihtymisessä Käppärän hautausmaalla. Pääsääntöisesti muistelijat keuhuvat Käppärän hautausmaata viihtyisäksi, puistomaisuuden ja rauhallisuuden vuoksi, mutta viihtyvyyttä vähentävät esimerkiksi hälyäänet ja sopimaton käyttäytyminen hautausmaalla. Kielteiseksi asiaksi viihtyvyyden kannalta nostettiin hautausmaan läntinen osa, jota seuraa ABC-Tikkulan rakennukset, ravintola ja kaupat. Vaikka kaupat sijaitsevat selvästi erillään hautausmaasta, ja tie erottaa ne toisistaan, kauppojen aiheuttama autojen meluäänet ja etenkin valot koettiin häiritsevänä.¹²³ On myös nähtävissä, että Tikkulan puoleista aluetta ei arvosteta aivan

¹²² Wirkkala 1945.

¹²³ 3/5 MT h, 2010 & 1/5 NE h & 1/5 N k.

samoin kuin esimerkiksi hautausmaan vanhaa osaa. Haastattelussani kävi ilmi, että tämä Tikkulan puoleinen alue on toiminut aiemmin siviilirekisterialueena, johon haudattiin kirkkoon kuulumattomia vainajia. ¹²⁴

Mihin pakotettiin, kekkä ei kirkkoon kuulunu, ne haudattiin sinne. Heillä oli se paikka, mihin haudattiin. Mut se kyl muuttu sit jo, et kirkkoon kuulumattomatkin pääsi muuallekin. ¹²⁵

Kirkkoon kuulumattomia oli tarvittaessa mahdollista haudata myös sukuhautoihin. ¹²⁶ Nykyisin hautauslaki on tasavertainen, ja edellyttää myös kirkkoon kuulumattomien ja muiden seurakuntien jäseniä tulevan haudatuksi tasavertaisesti. Vaikuttaa siltä, että aikoinaan käytössä ollut siviilirekisterialue ja sen maine, vaikuttaa ihmisten mielipiteisiin ja hautausmaan eri osien arvostukseen vielä nykyään. Alue sijaitsi kauempana keskustasta, joten sen sijoittaminen sijoituskin kuvastaa alueen silloista arvostamattomuutta. Länsipuolta ei arvosteta tänäkään päivänä kuten hautausmaan muita osia. Haudankaivaminen on ollut myös työlästä työtä Käppärässä:

se oli just et talvellakin ei ollu ko lapio ja rautakanki et se oli aikalailaki työlästä ponnistusta et saatiin ne haudatki sit auki. Siin oli kuitenkin 20 hautaa keskimäärin viikossa. ¹²⁷

Hautausmaiden reuna-alueiden arvostuksen puute on tulkintani mukaan osittain myös seurausta kaupunkien ja hautausmaiden kehittymisestä 1800-luvun lopulla. Hautausmaita alettiin 1800-luvun lopulla perustamaan etäälle kirkosta ja asutuksesta ¹²⁸. Uudistuksia vastustettiin sekä käytännöllisistä että uskonnollisista syistä. Uusien hautausmaiden perustamisen kustannukset rasittivat seurakuntalaisia, mutta keskeisin tekijä oli uusien hautausmaiden sijainti etäällä kirkosta. Etäällä kaupungin keskustasta sijaitsevaa hautausmaata ei pidetty yhtä arvokkaana. Hautapaikkojen arvostus ja niihin mielletty eriarvoisuus tulee hyvin esille aineistossani:

¹²⁴ 5/5 MM h 2011.

¹²⁵ 5/5 MM h, 2011.

¹²⁶ 5/5 MM h, 2011.

¹²⁷ 5/5 MM h, 2011.

¹²⁸ Aaltonen & Kiiskinen 1992, 57-58.

Tännekö mein isä tai äiti täytyy tuoda. Ja sit ku molemmat alueet oli kauempana keskustasta, ni seki vaikutti... 129

Hautapaikan sijainnilla näyttäisikin olevan kulttuurista merkitystä, ja aiemmin se näyttää määritelleen vainajan arvoa ja arvostusta yhteisön jäsenenä. Rinnastankin hautausmaiden eri osien arvostuksen-käsitykseen hyvästä ja arvokkaasta kuolemasta. Muistelijat pitivät hautausmaan reuna-alueita aidan läheisyydessä edelleen hieman arvottomampina hauta-alueina verrattuna muihin osiin ja etenkin Käppärän hautausmaan vanhaan osaan. ¹³⁰ Erityisesti vanhan kappelin ja Juseliuksen Mausoleumin ympärille muodostunutta hauta-aluetta pidettiin arvokkaampana hauta-alueena ja myös haluttuna hautapaikkana. ¹³¹

Kuolevaisuus tulee esiin aineistossani omasta hautapaikasta puhuttaessa. Osa muistelijoista kertoo haluavansa polttohautauksen ja hautapaikan muistolehdosta, jossa omaisilla ei olisi huolta haudan hoitamisesta:

Omille lapsilleni olen sanonut, että minun ruumiini pitäisi tuhkata ja tuhkat sirotella muistolehtoon. Näin lapsillani (tai todennäköisesti tyttärelläni) ei olisi velvollisuutta hoitaa hautaa, joka ehkä sijaitsee toisella paikkakunnalla. 132

4. VEHRÄÄ KEIDAS

4.1. Luonto ja virkistyskäyttö

Saksalainen puutarhateoreetikko C.C.L Hirschfeld ymmärsi 1700-luvulla ensimmäisten joukossa hautausmaan osana puistotaidetta. Hirschfeldin mukaan tummat havupuut yksittäisinä haudoilla tai puuryhminä houkuttelisivat oleskeluun hautausmailla. Hän pyrki luomaan pelottavasta hautausmaasta rauhallisen, koskettavan myötätunnon paikan. Suomessa kuolleiden korttelit ja hautarivistöt muotoutuivat alkuun kuitenkin varsin sattumanvaraisesti. Vainajat haudattiin 1800-luvun loppuun asti kristillisen perinteen

¹²⁹ 5/5 MM h, 2011.

¹³⁰ 1/5 NP h, 2010 & 3/5 MT h, 2010.

¹³¹ Ibid.

¹³² 4/5 N k, 2008.

mukaisesti jalat idän eli Pyhän maan ja Kristuksen toisen tulemisen suuntaan. Muistomerkki sijoitettiin pääpuolelle.¹³³ Vähitellen eurooppalaiset hautausmaa ihanteet alkoivat näkyä hautausmaasuunnittelijoiden visioiden myötä myös suomalaisilla hautausmailla.

Istutukset yleistyivät suomalaisilla hautausmailla vasta 1800-luvun loppupuolella. Suomessa puiden istuttaminen kirkkotarhoihin alkoi 1800-luvulla. Kuninkaallisessa käskykirjeessä vuonna 1879 terveydenhoitolaki määräsi, että hautausmaa tuli pitää tarkoituksenmukaisella istutuksella varustettuna.¹³⁴ 1900-luvun alussa seurakunnat ryhtyivät perustamaan puutarhurinvirkoja ja tilaamaan hautausmaille istutus- ja hoitosuunnitelmia. Monesti sovellettiin keskieuropalaisia muotivirtauksia. Yksi niistä oli luonnon ja kuoleman romantisoiminen sekä ajatus hautausmaasta puistona.¹³⁵

Käppärän hautausmaan puistomaisuus puhutteli muistelijoita. Hautausmaata pidettiin vehreänä puistona, jossa saattoi viipyä haudalla käynnin lomassa. Muistelijat kulkivat hautausmaalla myös virkistystarkoituksessa ja voimaantumassa:

Katselen ohikulkumatkalla sukunimiä, istutuksia, kukkia, kuinka vanhaksi joku on elänyt, mielikuvituksellisia hautakiviä...¹³⁶

Hautausmaan tavanomaisten tehtävien rinnalle onkin tullut virkistyskäyttö. On yhä yleisempää, että hautausmaat on merkitty viheralueiksi. Käppärä hautausmaa on myös osa laajempaa kaupunkikeskusta, kansallista kaupunkipuistoa, joka perustettiin vuonna 2006. Kaupungistumisen tuomat muutokset ovat vaikuttaneet hautausmailla myös työntekijöiden työnkuvaan, sillä kun hautausmaille tullaan virkistäytymään tai hiljentymään rauhoittavassa ympäristössä, vaatii sen hoitaminen myös enemmän toimia.¹³⁷ Hautausmaan muiden tehtävien rinnalle on noussut virkistysalueajatus.

Yleiskaavassa hautausmaat onkin merkitty viheralueiksi. Käppärän hautausmaa kuuluu Porin kansalliseen kaupunkipuistoon. Keski-Euroopassa monet hautausmaat ovat suosittuja julkisuuden henkilöiden, kuten historiallisten suurmiesten, taiteilijoiden, muusikoiden, säveltäjien ja kirjailijoiden haudoille suuntautuvia pyhiinvaelluskohteita.

¹³³ Lindgren 2009, 53.

¹³⁴ Knapas 2003, 6-7 & 2005, 76.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ 4/5 N k, 2008.

¹³⁷ Molander 2009, 177.

Hautausmaamatkailun ja virkistyskäytön historia ulottuu aina 1800-luvun Pariisin Père Lachaisen hautausmaalle. ¹³⁸ Hautausmaat ovatkin suosittuja matkakohteita.

Yhdysvalloissa hautausmaamatkailu oli merkittävää jo 1800-luvulla. Vuonna 1848 Lauren Hillissä vieraili noin 30 000 ihmistä ja noin 60 000 tuhatta Greenwoodissa sekä Mount Auburnissa, Cambridgessä. Matkailun kehitys oli huimaa: Lauren Hillissä oli vuonna 1860 vierailijoita jo 140 000 ja Greenwoodissa 500 000.

Hautausmaiden virkistyskäyttö ja hautausmaamatkailu ovat yleistyneet myös Suomessa. Erityisesti erilaiset ryhmät, eläkeläisistä koululaisiin ja yhdistyksiin, tekevät kulttuurimatkoja hautausmaille. Myös yksilömatkailijat ovat löytäneet hautausmaat. Hautausmaat saattavat olla lähimatkailukohteita esimerkiksi naapuripaikkakuntalaiselle.

Ysätävänä kanssa katselemme kauniita hautakiviä ja joskus vahingossa tulee vastaan sellaisen tuttavan hauta, jota on ihmetelty missä hän on. ¹³⁹

Käppärän hautausmaalla virkistysajatus ja kulttuurimatkailu ovat arkipäivää. Porin suosituimpia nähtävyyksiä on Juseliuksen Mausoleum, joka sijaitsee Käppärän hautausmaalla. Mausoleumissa vierailee vuosittain yli 10 000 kävijää ¹⁴⁰.

Mut moni ko haukkuu Käppärän hautausmaata, ni turisti kyl kehuu et on hyvin hoidettu, et kyl meil ny kaunis hautausmaa et ei sitä sovi moittii. ¹⁴¹

Kun menen ulkomaillekin ensiksi käyn kirkossa ja sitten hautausmaalla. Siten tutustuu paikalliseen kulttuuriin ¹⁴²

Muistelijat totesivat käyvänsä tutustumassa ulkomaanmatkoilla hautausmaihin. Mikäli mahdollista se saattoi kuulua jokaisen ulkomaanmatkan yhteyteen. Eräs haastateltavista oli käynyt muun muassa Jimi Hendrixin haudalla. ¹⁴³

4.1.1. Lohduttava puisto

¹³⁸ Knapas 2003, 7 & 2005, 80.

¹³⁹ 1/5 N k, 2008.

¹⁴⁰ Kuusela 2011, sähköpostiviesti.

¹⁴¹ 4/5 NS h, 2011.

¹⁴² 1/5 N k, 2008.

¹⁴³ 3/5 MT h, 2010.

Taiteija Ilmari Wirkkala, kirjailija Maija Talvio ja Pastori Väinö Forsman nostivat 1930-luvulla hautausmaat seurakuntasivistyksen mittapuuksi ja hautausmaiden hoidon kulttuuritehtäväksi. Puistomaisuus ja isot puut koettiin miellyttävinä, suojaa ja turvaa antavina luonnonelementteinä. Puut myös synnyttävät erilaisia tiloja hautausmaan sisälle. Isot, vanhat puut muistuttivat myös lapsena koetuista hautausmaavierailuista ja ne saattoivat olla vierailun kiinnekohtia haudan lisäksi. Vehreys ja puiden synnyttämät erilaiset tilat hautausmaalla houkuttelivat viipymään ja viettämään aikaa hautausmaalla, istumaan penkille tai kulkemaan ja havainnoimaan hautausmaata:

Olen nauttinut Käppärän hautausmaan isoista puista, puiden varjoisasta siimeksestä, linnuista, joille puut tarjoavat suojaa, ravintoa, pesäpaikkoja. Isäni kuoleman jälkeen seurasin yhtenä kesänä harmaasiepon pesintää isoäitini haudan lähellä. ¹⁴⁴

Harmaasiepon pesintä oli muistelijalle mieluista seurattavaa haudalla käymisen yhteydessä ja herätti kiinnostusta luonnon havainnointiin. Pesinnän seuraaminen toi lisää sisältöä ja toivoa läheisen kuoleman kohdanneelle muistelijalle. Harmaasiepon pesinnän seuraaminen toi myös lisää elämänsisältöä ja mielekkyyttä muistelijan elämään. Samankaltaisia tarinoita oli muillakin muisteliijoilla. Erityisesti eläinten seuraaminen hautausmaalla puhutteli muistelijoita. Muistelijat pitivät tärkeänä ja hyvänä asiana puiden tarjoamaa ravintoa, suojaa ja pesimäpaikkoja linnuille. Eräs muistelijat kertoi nauttivansa hautausmaan isoista puista ja puiden varjojen luomista tiloista.¹⁴⁵ Eläinten aikaansaannoksista oli koettu myös haittaa. Eläimistä oli koettu myös haittaa, sillä esimerkiksi naakkoja ja rusakoita pidettiin syypäänä hautakukkasten häviämiseen ja vahingoittumiseen.

Paikan kokeminen onkin yhteydessä ympäristöön laajemmin, niin fyysisinä kiinnekohtina kuin muistin kautta paikkaan kiinnittyvinä muistijälkinä. Osa näistä muistoista kiinnittyy suoraan puiston luonnonelementteihin, kuten Käppärän hautausmaan vanhojen puiden kaataminen on hautausmaalla kävijöille arka ja epämiellyttävä asia. Näyttääkin siltä, että lapsuudesta lähtien tutuksi tulleet puut tarjoavat tietynlaista turvallisuuden ja tuttuuden tunnetta, ja ovat siksi erittäin tärkeitä monelle hautausmaalla kävijälle. Vanhojen puiden kaataminen ja uusiminen herätti muisteliijoissa kielteisiä ajatuksia. Maiseman muutos ja hautausmaalla tehdyt

¹⁴⁴ 2/5 N k, 2008.

¹⁴⁵ 1/5 NP h, 2010.

toimenpiteet muuttavat myös kävijöiden suhdetta hautausmaahan ja kaikkien siellä toimivien suhdetta toisiinsa. Puiden kaatamisella voi olla myös vaikutuksia tilan käyttöön, kun maisema hautausmaalla tai kuljettu reitti ei enää vastaa aiempia mielikuvia paikasta. Nuoresta asti kuljetun reitin tai pyhäksi ja muuttumattomaksi koettuun maiseman muutokseen voi olla vaikea sopeutua. Muutos herättää usein vastareaktion, myös hautausmaalla. Muistelijat kokivat puuston uusimisen ja vanhojen puiden kaatamisen erityisen huonoksi asiaksi. Vanhojen puiden kaatamiseen suhtauduttiin hyvin tunteikkaasti, jopa henkilökohtaisesti ja se koettiin kyseenalaiseksi, toisinaan tarpeettomaksi. ¹⁴⁶ Myös hautausmaan puutarhuri sai osansa ”väärin” tehdystä työstä:

Mielestäni Käppärän hautausmaan ilme on parina viime vuotena muuttunut todella paljon, kun sieltä on kaadettu runsaasti vanhoja, isoja, varjoa tarjoavia puita. Ymmärrän, että vanhoja puita pitää kaataa ja puustoa uudistaa. Pitääkö kaikki kuitenkin tehdä ”yhdellä kertaa”? Eikö sitä voisi tehdä vähitellen?¹⁴⁷

Suhtautuminen puiden kaatamiseen on tulkintani mukaan yhteydessä hautausmaan symboliikkaan ja koskemattomuuteen paikkaan liitettyyn pyhä-käsitteeseen. Yksittäisistä luonnonelementeistä juuri puihin on liitetty vahvimmin pyhiä merkityksiä. Puu on kuvastanut maailmankaikkeutta kannattelevana maailmanpuuna ja elämää ylläpitävänä elämänpuuna eri kulttuureissa ja uskonnoissa. Kristinuskon symboliikassa esiintyvät keskeisimmät puut ovat hyvän ja pahan tiedon puu sekä Jeesuksen ristipuun. Ristipuun on ajateltu muodostavan tien takaisin paratiisiin. Suomalaisessa kansanuskossa pyhät puut ilmensivät Jumalan ominaisuuksia, kuten rukousten kuulemista, niihin liittyi parantavia voimia, kunnioitusta ja kohtalon määräytymistä.

Marja-Terttu Knapas on tutkinut ja kirjoittanut paljon hautausmaiden hautamuistomerkkien inventointiin liittyen. Knapaksen mukaan puiden istuttaminen kirkkotarhoihin Suomessa alkoi vasta 1800-luvun alkupuolella. Taustalla ei ollut tunteiden herättäminen tai puutarhataiteelliset pyrkimykset, vaan puiden hygieeniset ominaisuudet. Knapaksen näkemyksen mukaan lehtipuiden katsottiin puhdistavan hautausmaan ilmaa ja toisaalta ehkäisevän tauteja ja vähentävän siten tartuntavaaraa. Puiden uskottiin vähentävän myös kalman hajua. Sittenmin puita on istutettu vainajan

¹⁴⁶ 5/5 MM h, 2011.

¹⁴⁷ 4/5 N k, 2008.

haudalle muiston ja muistamisen merkiksi. Jouluna oli aikoinaan tapana tuoda kuusi läheisten haudalle *muistamisen merkiksi*. Monien hautausmaiden puulajisto periytyykin 1800-luvulta: yleisiä ovat suomalaisilla hautausmailla vaahtera, lehmus, koivu, mänty, tammi, jalava, ja pihlaja. ¹⁴⁸ Tapana oli, että ripille päässeet nuoret istuttivat jalavia, pihlajia ja koivuja hautausmaille. Nykyisin korkeita puita kasvava hautausmaa on tavanomainen näky, mutta 1900-luvun alussa hautausmaamaisema näyttäytyi aivan toisenlaisena, hoitamattomana ja puuttomana ympäristönä.

Ortodoksisessa perinteessä on ollut vallalla hieman erilainen suhtautuminen hautausmaihin – niitä on pidetty koskemattomina. Makkosen mukaan ortodoksisuudessa on ollut vallalla käsitys, jossa hautausmaa on osa pyhää Jumalan luontoa eikä sieltä saanut kaataa puita tai taittaa puiden oksia. Hautausmaan annettiin olla eräänlaisena luonnonpuistona. ¹⁴⁹ Tulkintani mukaan, tämä niin sanottu perinteinen suhtautuminen hautausmaan puustoon näkyy työssäni. Puiden uusimista ja vanhojen puiden kaatamista pidettiin erityisen huonona asiana. Osa muistelijoina suhtautui vanhojen puiden kaatamiseen tunteikkaasti, jopa henkilökohtaisesti, ja puiden kaatamisen tarpeellisuutta kyseenalaistettiin aina hautausmaan puutarhurin ammattitaitoa myöten. Puutarhuri sai palautetta hautausmaamaiseman muuttamisesta avarammaksi, joka ei ollut aina muistelijoiden mieleen.

Erilaiset maiseman elementit voidaan kokea hyvin henkilökohtaisesti, ja tällöin niiden muuttaminen herättää monenlaisia tunteita. Kun totutulta reitiltä tai paikalta katoaa yllättäen jokin keskeinen maisemaelementti kuten puu tai pensas, se voi aiheuttaa hämmennystä ja voimakkaitakin tunnereaktioita tilan käyttäjien kohdalla. Hyvän käytännön mukaista olisikin ilmoittaa ja yrittää tavoittaa mahdollisimman laaja käyttäjäryhmä ennen muutoksia, viestimällä niistä ennakkoon. Kokemus ympäristöstä voi muuttua muutosten myötä merkittävästi. Vaikka ympäristön ja maiseman muokkauksen syyt ovat hautausmaalla usein turvallisuusperusteisia, on hautausmaakävijän niitä perusteluja toisinaan vaikea hyväksyä.

Maurice Halbwach on käsitellyt kadotettuja paikkoja, joilla hän tarkoittaa niitä paikkoja, joiden luonne on muuttunut tai paikkoja, jotka ovat kadonneet kokonaan. Yhteistä tällaisille kadonneille paikoille on, että niistä on muodostunut kollektiivisesti

¹⁴⁸ Knapas 2005, 76.

¹⁴⁹ Makkonen 1989, 202-205.

jaettu käsitys. Kollektiiviselle muistamiselle tyypilliseen tapaan erityisesti näistä kadotetuista paikoista kerrotaan kiintymyksellä. Halbwachin mukaan tällaisten paikkojen muistamisessa erityistä on se, että jotta menneisyys pysyy elossa, meidän on muistettava siihen liittyneet paikat. Muisti toimii siis myös apuna menetyksen tunteessa, kun sen kautta välitetään tietoa hävinneestä.¹⁵⁰ Halbwachin teoria tukee aineistostani tekemiä havaintoja. Maiseman muuttuessa on entistä tärkeämpää tuoda niihin liittyvät henkilökohtaiset ja yhteisölliset muistot julki. Tietoa ja kokemuksia halutaan tuoda julki, jottei niitä unohdetaisi. Osaltaan aineistossani näkyy kadotettujen paikkojen muistamisen problematiikka - on kysymys hautausmaan vanhan puuston osalta. Mennyttä ihannoidaan ja se näyttäytyy jopa nostalgisena. Muistelijat haluavat pitää yllä mielikuviaan tuottamalla menneisyyttä ylläpitäviä ja ihannoivia muistoja, jotka liittyvät kadotettuun paikkaan.

4.1.2. Hyväksytty käytös

Rauhallinen käytös hautausmaalla on ollut sosiaalinen normi Suomessa jo 1800-luvulla. Suomessa hautausmaalla käyttäytymistä sääntelevät pääsääntöisesti evankelisluterilaisen kirkon ja seurakuntayhtymien omat käyttäytymissäännöt. Suurin osa hautausmaistamme on evankelisluterilaisen seurakunnan omistuksessa. Käyttäytymisnormit ja järjestyssäännöt luovat yhteisesti hyväksytyt ja näin kollektiivisesti sallitut rajat käytökselle hautausmaalla.

Havaitsin, että näiden käyttäytymistä ohjailevien rajojen lisäksi hautausmaa on sosiaalisesti valvottua tilaa. Tällä tilan sosiaalisella valvonnalla tarkoitan sitä, että tilan käyttöä kontrolloitiin ja valvottiin hautausmaan käyttäjien omasta toimesta. Sosiaaliseen valvontaan kuului muiden hautausmaakäyttäjien havainnoimista ja heidän toimiansa seuraamista. Kirjeissä muistelijat tuovat esiin kontrollin lasten käytöksestä hautausmaalla.

¹⁵⁰ Halbwach, teoksessa *Muistin kaupunki*. 2008.

...ettei haudoilla saa kävellä ei istuskella kivipaaseilla eikä huutaa eikä se ole leikkipaikka. 151

Muistelijat pitivät tärkeänä hautausmaalla kokemaansa rauhaa. Rauha ja hiljaisuus miellettiin kuuluvan hautausmaalle. Rauha on mielestäni yhteydessä hautausmaalle ominaiseen pyhä-käsitteeseen. Hautausmaalla vainajien kunnioittaminen on ollut näkyvimmin esillä ihmisten käytöksessä. Tavanomaista on ollut, että esimerkiksi ruumisauton ajaessa ohi vainajaa kunnioitettiin pysähtymällä ja miehet nostivat päähinettään. Hautausmaa näyttäytyy nimenomaan hiljentymisen paikkana:

Hautausmaa on hiljentymisen paikka, en ymmärrä kivien kaatoa. 152

Ilkivalta tuomittiin muistelijoiden puheessa. Myös toisten käytös aiheuttaa paheksuntaa:

Nykyisin tuntuu, varsinkin jouluna ja kesälläkin, että hautausmaa on markkinapaikka. Kesällä hautausmaalla ajetaan runsaasti polkupyörillä. Pyöriä pysäköidään mihin sattuu, melkein haudoillekin. Useimmilta haudoiltahan puuttuvat reunakivet, joten lienee vaikea tietää, missä on hauta, missä taas tavallista nurmikkoa. 153

Rauha ja hiljaisuus liitettiin myös esteettisiin arvoihin. Muistelijat mielsivät hautausmaan pyhäksi paikaksi, jossa tulee käyttäytyä tietyllä, yhteisön sosiaalisesti hyväksymällä tavalla. Muistelijat kertoivat käyttäytymistavoista, jotka hautausmaalla tulisi tiedostaa, huomioida ja muuttaa omaa käyttäytymistä yhteisen käyttäytymisohjeistuksen mukaiseksi. Aineistossa mainittiin toistuvasti hautausmaan rauhan rikkojista, kävijöistä, jotka eivät noudata yhteisiä käyttäytymissääntöjä, kuten liikkumisrajoituksia. Muistelijoiden mielestä hautausmaan rauhaa ei yhteiskunnassamme kunnioiteta samalla tavalla kuin aiemmin. Juhlapyhät ovat poikkeus, silloin hautausmaa nähtiin pyhänä paikkana.

Myös kovaan ääneen puhumista tai huutamista pidettiin epäsopivana käytöksenä. Hautausmaalla on myös työyhteisön keskenään sopimia sääntöjä, miten työntekijän

151 5/5 N k, 2008.

152 2/5 N k, 2008.

153 1/5 N k, 2008.

tulee toimia esimerkiksi hautausauton saattaessa vainajaa tai hautaseurueen osuessa kohdalle hautausmaalla. Käppärässä työskennelleen miehen mukaan vainajia kohdattiin kunnioittaen, keskeyttäen työt ja pysähtyen tekemään kunniaa vainajalle. Hautausmaalla työskentely oli tasapainoilua omien tunteiden kanssa.

Käyttäytymisen sosiaalisen kontrolloinnin taustalla on mielestäni pyrkimys ylläpitää mielikuvaa hautausmaasta rauhallisena paikkana, rauhan tyyssijana:

Hautausmaa on minulle hiljaisuuden ja rauhan paikka. Äitini opetti, että siellä pitää kulkea rauhallisesti, välttää kovaäänistä puhetta. 154

Käsitys hautausmaan rauhan arvosta näyttää oleva opittu jo lapsuudessa tarinoiden ja tapahtumien kautta. Hiljaisuus nousi muistelijoiden puheessa myös olennaiseksi asiaksi viihtyvyyden kannalta. Sen koetaan olevan uhattuna, jos joku tai toiset ihmiset käyttäytyvät kirjoitettujen tai kollektiivisesti tunnustettujen sääntöjen vastaisesti. Hautausmaan monenlaiset toimet ovatkin haastavia yhdistää. Ilkivalta nostettiin hautausmaan vääräksi käyttömuodoksi ja ilkivaltaa pidetään sopimattomana etenkin muita kävijöitä ja vainajien muistoa kohtaan.

4.2. Unohtumaton (hauta)muistomerkki

Tässä kappaleessa käsittelen hautausmuistomerkkeihin nivoutuvia muistoja. Muistomerkit ja niihin liittyvät tarinat, tavat ja rituaalit ovat osa kansakuntamme kollektiivista muistia ja siihen liittyviä evankelisluterilaisia perinteitä. Laajemmin kristillisessä kulttuurissa on perinteisesti haluttu merkitä läheisen hauta ja käydä sen äärellä. Muistomerkit ovat olennainen osa suomalaista hautausmaakulttuuria ja näkyvä osa hautausmaata.

Suurin osa suomalaisista muistomerkeistä on jonkun henkilön tai historiallisen tapahtuman kunniaksi pystytettyjä muistomerkkejä ja monumentteja. Monumentti viittaa muistomerkki-termiä voimakkaammin julkiseen veistokseen tai rakennustaiteelliseen teokseen. Sana tulee latinan sanasta *monumentum*, jonka sisältö on

muistaa, muistuttaa, varoittaa, kehottaa tai opettaa. Muistomerkki on kuitenkin käsitteenä laaja-alaisempi. Muistomerkkejä voivat olla yksityistilassa olevat hauta- ja muut muistomerkit. Muistomerkki sana taas vertautuu englannin sanaan *memorial*, saksan *denkmal* ja ruotsin *minnesmärke*, jotka kaikki viittaavat muistamiseen. 155

Suomessa on monipuolinen hautamuistomerkkiperinne. Vielä keskiajalla haudalla sijaitseva muistomerkki oli lähes tuntematon ilmiö. Hautamuistomerkit vakiinnuttivat asemansa 1800-luvun kuluessa. 156 Hautamuistomerkeissä näkyy eri aikakausille tyypillisiä ominaispiirteitä. Perinteisin haudoilla käytetty hautamuistomerkki oli puinen risti. Puisten ristien lisäksi kaupungeissa varhaisimmat hautamuistomerkit olivat valurautaisia ja maaseudulla peltimerkkejä. Myös hautalautoja käytettiin 1700-luvun Suomessa. Hautakivien käyttö lisääntyi vähitellen luterilaisuuden myötä. Puista ristiä käytetään enää harvoin, ja tilalle ovat tulleet kiviset hautamuistomerkit ja 1900-luvun puolivälistä lähtien teollisesti muotoillut kivet, erityisesti niin sanottu matkalaukkumalli. 157

Henkilökohtaiset hautakivet vahvistivat porvariston ja sivistyneistön omanarvontuntoa. Hautamuistomerkkeihin kirjattiin virkamiesten ja varallisten arvonimet ja kunniamerkit. Käsityöläiset olivat tarkkoja tittelistään. Rengit ja piijat haudattiin rivihautoihin, eikä heidän elämästä jäänyt jäljelle muistomerkkiä. 158 Käppärän hautausmaalla on paljon vanhoja sukuhautoja ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaita hautamuistomerkkejä. Aineistossani nousivat esiin joidenkin tunnettujen porilaisten henkilöiden haudat, kuten Rosenlewin sukuhaudat:

... ne (Rosenlewin) on ny semmoset, komeet, aidatut alueet, mitä saattettiin jollekin näyttää ... 159

Äiti toi aina selvästi esille myös sen, että erot ihmisten sosiaalisessa asemassa ja varallisuudessa näkyvät hautausmaalla selvästi kuoleman jälkeenkin. 160

155 Peltonen 2003, 189.

156 Erämaja 2010 & Knapas 2005.

157 Gardberg 2003, 63, 79, 83 ja 86.

158 Ibid.

159 3/5 MT h, 2010.

160 4/5 N k, 2008.

Juuri Rosenlewin sukuhaudat ovat perinteisesti olleet sellaisia hautoja, joita on haluttu esitellä kaupungissa vieraileville tuttaville ja matkailijoille. Aineistossani tuotiin esille Rosenlewin perheen ja suvun merkitys porilaisille. Toinen merkittävä hautamuistomerkki on Käppärässä sijaitseva Juseliuksen Mausoleum, joka on yksi Porin suosituimmista nähtävyyksistä. Mausoleumissa vierailee vuosittain noin 10 000 kävijää. Monella muistelijalla oli lapsuuden kokemuksia ja muistoja Mausoleumiin liittyen. ¹⁶¹

Ja sitten ku oltiin Juseliuksen Mausoleumin vieressä äiti kertoki siitä aikalailla... ¹⁶²

Muistelijat kertoivat vierailevansa Mausoleumissa toisinaan ja että sitä esiteltiin mielellään ulkopaikkakuntalaisille vieraille. Aineistosta kävi ilmi, että Mausoleumia käytettiin myös maamerkinä hautausmaalla kulkiessa. ¹⁶³ Korkea muistomerkki keskellä Käppärän hautausmaa onkin helposti havaittava ja vaikuttava elementti, jonka viitoittamana hautausmaalla on helppo suunnistaa. Näyttävänä rakennuksena Mausoleumin perusteella oli helppo muistaa missä jokin hauta sijaitsee. Yhdessä haastattelussa tuli myös ilmi, että Mausoleumia kohdannut ilkivalta.

Juseliuksen Mausoleumin lisäksi Käppärän hautausmaalla on muita kulttuurihistoriallisesti merkittäviä muistomerkkejä. Tällaisia ovat Rosenlewin tehtaiden pommituksen yhteydessä kuolleiden muistomerkki hautausmaan länsiosassa, ja vuoden 1918 punaisten muistolle suunnattu muistomerkki. Rosenlewin tehtaan työntekijöiden muistoksi vuonna 1940 pystytetty muistomerkki esiintyi myös muistelijoiden puheessa. Muistomerkistä puhuttiin muun muassa seuraavaa:

Äiti kävi meidän lasten kanssa hautausmaalla enemmänkin ja kertoi tietämiään, muistamiaan asioita haudoista: kansalaissodassa kuolleiden punaisten haudasta, toisen maailmansodan pommituksissa kuolleiden Rosenlewin tehtaiden työntekijöiden haudasta, tulipalossa kuolleiden lasten vierekkäisistä haudoista. ¹⁶⁴

¹⁶¹ 3/5 MT h, 2010 & 2/5 NE h, 2010 & 3/5 N k, 2008.

¹⁶² 1/5 N k, 2008.

¹⁶³ 1/5 NP h, 2010 & 2/5 NE h, 2010.

¹⁶⁴ 2/5 NE h, 2010.

Lisäksi hautausmaalla on *Menneiden sukupolvien ja unohdettujen vainajien muistomerkki*, joka paljastettiin hautausmaan satavuotisjuhlan yhteydessä 1.8.1985. Muistomerkin suunnitteli Kaj Nordman ja tekstin laati professori Unto Salo. Hautausmaakäytävän toisella puolella on kuvanveistäjä Aimo Tukiaisen teos *Tyttö, lintu ja kala* -suihkuallas. Haastatteluissani kävi ilmi, että yksi muistelijoista oli ollut paikalla suihkuallas veistoksen julkistamistilaisuudessa. ¹⁶⁵

Myös teatterineuvos Sylvi Salosen hautamuistomerkki herätti muistelijoissa tunteita. Salosen hautakivi on varsin poikkeuksellinen Käppärän muihin hautakiviin verrattuna, sillä hautakivessä on pantteri-figuuri. Hautakivi on poikkeavan omalaatuinen Käppärän hautausmaalla. Kulttuurimaantieteilijä Petri J. Raivo on todennut, että muistomerkkiin liittyy aina menneisyyden tarina, eikä ole yhdentekevää, miten tämä tarina kerrotaan. Raivon mukaan muistomerkit ovat maisemaan kaiverrettua kansakunnan historiaa. Maisemaan kaiverrettuna ne muodostavat eräänlaisen kartan tai kertomuksen kansallisesta ja paikallisesta historiasta. ¹⁶⁶

Historiallisen paikan fyysinen merkitseminen tarkoittaa menneisyyden erottamista ympäristöstään. Paikan merkitseminen korostaa sen poikkeuksellista luonnetta suhteessa ympäröivään arkiseen ympäristöön. ¹⁶⁷ Paikkaan liittyvät seremoniat ja rituaalit ovat sidoksissa myös fyysisiin muistomerkkeihin. Hautamuistomerkit, Juseliuksen Mausoleumi, ja muut hautausmaalla sijaitsevat muistomerkit olivat muistelijoille tärkeitä muistin paikkoja, joissa muistot kiinnittyvät tilaan.

5. MAAKSI PITÄÄ SINUN JÄLLEEN TULEMAN

5.1. Siunaustilaisuus ja hautaan saatto

Kuollut ruumis ei enää kuulu elävien yhteisöön ja hautauksen tehtävä on korjata kuoleman aiheuttama epäjärjestys. Kristillinen siunaaminen päättää kasteessa alkaneen matkan. Hautaan siunaaminen toimitetaan kappelissa, kirkossa tai hautausmaalla. ¹⁶⁸ Käppärässä siunaustilaisuuksia varten on käytettävissä kaksi kappelia hautausmaan

¹⁶⁵ 2/5 NE h, 2010.

¹⁶⁶ Raivo 2007, 273.

¹⁶⁷ Karjalainen 2006.

¹⁶⁸ Aaltonen & Palo 2005.

ohella. Vanha kappeli on rakennettu hautausmaan perustamisen aikoihin ja uusi kappeli, joka korjattiin vastikään vuonna 2014, vuonna 1960. Käppärän hautausmaalla tavanomaista on, että siunaustilaisuus pidetään kappelissa, sillä valtaosa vainajista tuhkataan.¹⁶⁹ Käppärän hautausmaalla siunaustilaisuuksia on noin 16 viikossa.¹⁷⁰

Muistelijoiden kokemukset ja muistot siunauskappeleista liittyivät vainajan hautaan siunaamiseen ja osalla rippikoulun käymiseen. Kaikilla muistelijoilla oli haudattuna omaisia Käppärän hautausmaalle, useimmat heistä olivat olleet mukana vainajan siunaustilaisuudessa ja hautaamisessa:

Isäni kuoli alkuvuodesta 1949. Hänet haudattiin Käppärän hautausmaalle ja siunaustilaisuus pidettiin pienessä ja silloin ainoassa kappelissa. Olin isoäidin kuollessa kolmevuotias. Minulla on hämärä muistikuva siunaustilaisuudesta, jossa setä eli pappi lapioi hiekkaa arkulle, vaikka äiti aina ehdottomasti kielsi hiekan tuomisen sisälle.

Siunaustilaisuudessa tapahtuvat rituaalit ja niiden seremonialliset yksityiskohdat ovat jääneet muistelijan mieleen. Lapsena koettu siunaustilaisuus näyttäytyy seremonian yksityiskohtien kautta. Kuolleen lähiomaisen siunaaminen tapahtui Käppärän hautausmaan vanhassa ja tuolloin ainoassa siunauskappelissa. Muistelija kertoo kirjeessään, että pappi mainitsi myös hänet nimeltä, vaikka hän ei ollut pappia koskaan aiemmin nähnyt. Hän muistaa ihmetelleensä, miten pappi tiesi hänen nimensä.¹⁷¹ Siunaustilaisuuden rituaaleista, ruumiin siunaamisesta ja papin puheesta, oli jäänyt muistelijalle vahva mielikuva ja muistijälki.

Vainajan siunaustilaisuuden muisteleminen sai muistelijat pohtimaan elämää ja etsimään kiinnekohtia hautausmaalta. Siunaustilaisuuksiin liittyvät muistot ovat luonteeltaan elämänkerrallisia. Ruumiin siunaustilaisuuksista kertovat muistot kiinnittyvät rituaalisen toimituksen lisäksi hautausmaan kappeleihin ja niiden tunnelmaan:

¹⁶⁹ Salow, 2011. sähköpostiviesti.

¹⁷⁰ Salow, 2015. sähköpostiviesti 4.3.2015

¹⁷¹ 1/5 N k, 2008.

Kappelit ovat tulleet tutuksi monista siunaustilaisuuksista. Viehättävän ja kotoisen pienen kappelin entisöinti oli upea teko. Isomassa taas on enemmän valoa ja tilaa. 172

Kiertäessämme hautausmaalla erään haastateltavan kanssa, haastateltavan muistot isän hautaamisesta todentuivat aistien kautta. Mielikuva isän hautauksesta konkretisoitui tuntoaistien havaittuna kylmyytenä. Haastatteluhetkellä oli kireä pakkasilma ja pakkasta oli noin kaksikymmentä celsiusta. Pohjoistuuli vielä lisäsi pakkasen purevuutta. Pauli Tapani Karjalainen on esittänyt, että juuri aistimellisuus voi laukaista jonkin muiston, esimerkiksi tietty haju tai näköaistien havaittava asia saattaa palauttaa muistoja mieleen. Erityisen vahvasti nämä tuntemukset syntyvät kokemusten, ja siten koettujen paikkojen kautta. Haastattelutilanteen hetkellä vallinnut säätila palautti mieleen haastateltavan isän hautaamisen:

Joo se oli jouluaikoihi... Isä oli kans kaupungil töissä, ja mää ole kaupungil töissä ja ... Sillonki oli kovat pakkaset ku isä haudattiin. Oli kylmä. 173

Haastattelutilanne representoi hautausta ja palautti muistelijan mieleen elävästi isän hautauksen. Säätila haastattelun aikana oli samankaltainen kuin hänen isän hautauksen aikana Aistimellisuuden kokemus voi olla hyvinkin voimakas ja se voi siten ohjata muistamista. Kuolema ja sen aiheuttama suru herkistää monenlaisille tunteille ja hautaustilaisuuksissa monenlaiset tunteen purkaukset ovat tavanomaisia. Sureva ihminen saattaa olla myös herkkä havaitsemaan ympäristöään.

Hautaan saattaminen on kokenut huomattavia muutoksia kaupungistumisen seurauksena. Suuret hautajaissaattueet eivät ole hautausmaalla tavanomainen näky, vaan vainaja saatetaan hautaan yleensä lähiomaisten läsnä ollessa. Hautaustavat ovat muuttuneet voimakkaasti ja uurnahautaus on vaikuttanut rituaalien köyhtymiseen. Näyttää siltä, että rituaalisten toimintojen köyhtyessä, uudenlaiset muistelun tavat muotoutuvat vähitellen.

Mielestäni tärkeää huomata, että ruumiin hautaan saattaminen ei symbolisena toimituksena päättä suhdetta vainajaan, vaan suhde vainajaan jatkuu ruumiin hautaan saattamisen jälkeen symbolisena ja rituaalisena tapana muistaa vainajaa ja vierailia tämän haudalla. Hautaaminen on voimakkaita tunteita herättävä rituaalinen

172 2/5 N k, 2008.

173 3/5 MT h, 2010.

tapahtumasarja, jossa kuolema usein konkretisoituu omaisille. Tunnetasolla kuoleman aiheuttamaa aukkoa ei ole helppo täyttää¹⁷⁴.

Muistelijat kohtasivat vainajan hautausmaalla erilaisten symbolisten rituaalien avulla. Keskeisimpiä rituaaleja näistä olivat hautaus, haudalla käyminen, johon liittyivät haudan hoito ja siihen liittyvät toimet, vainajan muisteleminen ja kynttilöiden vieminen haudalle. Näiden riittien kautta muistelijat pitivät yhteyttä vainajaan, mutta samalla myös aiempiin ja tuleviin sukupolviin.

5.2. Ylisukupolvisuuden kokemus

Kulttuurissamme on nähtävissä merkkejä menetettyjen ylisukupolvisten juurien etsinnästä. Tätä ilmentävät perheiden yhteiset käynnit ja tuhannet kynttiläriivit jouluaattona hautausmailla ja vainajien muistaminen esimerkiksi pyhäinpäivänä tai itsenäisyyspäivänä.¹⁷⁵ Myös aineistoni tukee huomiota siitä, että hautausmaa on tärkeä linkki ylisukupolvisten suhteiden ylläpidossa ja omien juurien ja identiteetin etsinnässä. Hautausmaa näyttäisikin olevan myös omien tarpeiden kohtaamispaikka. Näin eräs haastateltava kertoi omasta suhteestaan hautausmaahan ja siellä käymiseen:

Tuntuu, että ihmiset tarttee sitä käyntiä, ehkä mää olen liittynyt niihin jotenkin. Et mää menen sitä sinne ihan omien tarpeiden vuoksi...¹⁷⁶

Tätä tulkintaa tukevat myös muut tutkimukset, joita on tehty hautausmaalla käymisestä. Erämajan väitöskirjassaan esittelemässä englantilaisessa tutkimuksessa hautausmaa osoittautui tärkeäksi yhteydeksi sukuun ja kulttuuria säilyttäviin perinteisiin. Haudoillemeniin myös pienten lasten kanssa, kuten omassa tutkimuksessanikin ilmeni, ja erityisesti juhlapäivinä. Haudoililla käynti osoitti, että yhteisöön kuuluminen oli osallisuutta menneitten sukupolvien kulttuurista ja toisaalta haudalla käynnillä rakennettiin yhteyttä jo syntymättä oleviin, tuleviin sukupolviin.

Hautausmaa toimi kohtaamispaikkana sosiaalisten suhteiden ylläpidon kannalta tärkeänä linkkinä tuttavien ja sukulaisten välillä. Eräs haastateltava oli jopa löytänyt nykyisen miehensä hautausmaalta:

¹⁷⁴ Erämaja 2010, 2.

¹⁷⁵ Pentikäinen 2012, 22. Suola-lehti. Painettu julkaisu.

¹⁷⁶ 2/5 NE h, 2010.

*Siitä Käppärän haustusmaalta alko niinko tää mein vakavampi seurustelu.*¹⁷⁷

Jopa elämänkumppaneita on löytynyt muistelijoiden elämään hautausmaalta. Haastateltavat kertoivat hautausmaan olevan paikka, jossa he tapasivat tuttuja tai tekivät uusia tuttavuuksia. Yksi haastateltava kertoi ystäväystyneensä tuntemattomien ihmisten kanssa haudalla käyntien yhteydessä:

*... mitä vanhemmaksi mä olen tullut ni sitä rakkaammaksi mulle on tullu nää
hautausmaat. Ja mulla on ystävissäkin sellasia, jotka mä olen saanu hautausmaalla
...¹⁷⁸*

Sosiaalinen ympäristö ja tilassa vallitsevat sosiaaliset suhteet ovat merkittävä hautausmaa suhdetta rakentava ja ylläpitävä tekijä. Hautausmaasta muodostuu sosiaalisten tilanteiden vuorovaikutus kohtaamispaikka, ja osaltaan nuo näkymättömät sosiaaliset suhteet perheiden välillä ja muiden ihmisten välillä vaikuttivat tutkimuksessani hautausmaan kokemiseen ja siellä käynteihin. Tutkimukseni puitteissa näyttää siltä, että mitä vahvemmat ja itselleen merkityksellisempi suhde omaisella on sukuun, sitä useammin hän myös vierailee hautausmaalla.

Mutta tärkeää on myös miten kokee hautausmaan paikkana. Osalle ihmisistä hautausmaa näyttäytyy mieluisana ja viihtyisänä paikkana, toisille siellä poiketaan vain välttämättömistä syistä, esimerkiksi hautajaisten yhteydessä. On mielestäni selvää, että mikäli kokemus hautausmaasta on pääsääntöisesti myönteinen, ihminen haluaa palata sinne uudelleen. Problematisoitunut suhde vainajaan tai hänen kuolintapaansa, voi olla este haudalla käynnille, tämäkin tuli tutkimuksessani esiin. Niin kutsuttu hyvä kuolema on sosiaalisesti yleisesti hyväksyttyä, kun taas itsemurha saattaa olla yhteisön tuomitsema teko, ja viitata siten huonoon kuolemaan. Tällaisten asioiden seurauksena suhde kuolleeseen ja suhde hautausmaahan voi jäädä etäiseksi. Hyvä kuolema -käsite on keino avata muisteluun liittyvää suhdetta.

Yhteydenpito vainajiin on vuosituhansia säilynyt tapa. Tavan toteutus on ajan saatossa muuttunut paljonkin. Esihistoriallisten maatalouskulttuurien kalmistoista on löydetty

¹⁷⁷ 2/3 NE h, 2010.

¹⁷⁸ 1/5 NP h, 2010.

jälkiä yhteydenpidosta vainajiin. ¹⁷⁹ Esimerkiksi ortodokseilla yhteys vainajaan on ollut hyvin konkreettinen. Haudalle on viety ruokaa, joka on aseteltu hautalaudalle. Ruokaa nautittaessa vainajaa pyydettiin aterialle. ¹⁸⁰ Erämajan mukaan hautausmaita koskevassa tutkimuksessa selvisi, että vainajille kerrottiin oman elämän vaikeuksista ja heiltä voitiin pyytää apua ongelmiin ja ohjausta elämään. Tutkimuksessa hautausmaa on konkreettisesti elävien ja kuolleiden kohtaamispaikka. Omassa tutkimuksessani voi katsoa olevan yhtymäkohtia tuon tutkimuksen tuloksiin.

Yhteydenpito vainajiin ja aiempiin sukupolviin on yhä keskeinen syy haudalla vierailuun. Käppärän hautausmaa on muistelijoilta kohtaamisen ohella pysähtymisen paikka, jossa kuollut läheinen saatettiin kokea henkisesti läheiseksi, mutta toisinaan myös fyysisesti lähellä olevaksi, koska vainajan ruumis sijaitsi fyysisesti hautapaikassa. Vainajalle saatettiin jutella ja kertoa perheen asioista, purkaa ongelmia ja ilmaista kaipausta, tai seisoa vain hiljaa haudalla. Hautausmaalla käynnin yhteydessä kohdattiin ja käsiteltiin omia tunteita ja tunteiden annettiin näkyä, mikäli esimerkiksi haudan hoito oli omaisen mielestä epäonnistunutta. ¹⁸¹

Erämajan tutkimuksessa selvisi, että hautausmaa osoittautui ankkuriksi sukuun. Muistelijat pitivät yhteyttä kuolleeseen viestimällä vainajan kanssa sanoin ja rituaalein, muun muassa erilaisilla tervehdyksillä. Vainajan tervehtimistä ja vainajalle puhumista pidettiin tärkeänä. Vainajia tervehdittiin elein ja sanoin:

... (äiti) teki aina sen kunnian, niinku sotilaat tekee, ja nostaa käden lippaan ja sanoo että Täältä tullaan rakkaat! ¹⁸²

Yhteydenpito vainajiin on rituaalinen värittämää toimintaa. Raja kuolleiden ja elävien välillä on käsitetty erilaisin rituaalein, jotta pyhäksi ja vaaralliseksi koettu raja-alue olisi turvallinen sitä tarvitsevalle yhteisölle¹⁸³. Yhteisö on kokonaisuus johon kuuluvat elävät ja kuolleet sukupolvet. Vainajien muistaminen ja kunnioittaminen on osa ihmiselle tärkeää jatkuvuuden tunnetta. Näin ihminen jäsentää itseään, omaa paikkaansa ja menneisyyttään suhteessa sukupolvien ketjuun. Tällaisessa sukupolvien ylittävässä

¹⁷⁹ Erämaja 2006, 316.

¹⁸⁰ Makkonen 1989, 193.

¹⁸¹ 1/5 N k, 2008 & 5/5 NS h, 2011.

¹⁸² 1/5 N k, 2008.

¹⁸³ Erämaja 2010, 317.

järjestelmässä on Pentikäisen mukaan mahdollista saavuttaa eheys suhteessa omaan elämänhistoriaan. ¹⁸⁴ Pentikäisen tulkintoja tukevat aineistostani tekemät havaintoni. Hautausmaa ja siellä vierailut vahvistivat kuulumista sukupolvien ketjuun.

Kuollut ruumis ei enää kuulu elävien yhteisöön ja hautauksen tehtävä on korjata kuoleman aiheuttama epäjärjestys. Kristillinen siunaaminen päättää kasteessa alkaneen matkan. Hautaan siunaaminen toimitetaan kappelissa, kirkossa tai hautausmaalla. ¹⁸⁵ Käppärässä siunaustilaisuuksia varten on käytettävissä kaksi kappelia hautausmaan ohella. Vanha kappeli on rakennettu 1800-luvulla ja uusi kappeli, joka korjattiin vuonna 2014, 1960-luvulla. Käppärän hautausmaalla tavanomaista on, että siunaustilaisuus pidetään kappelissa, sillä valtaosa vainajista tuhkataan.¹⁸⁶ Käppärän hautausmaalla siunaustilaisuuksia on noin 16 kappaletta viikossa.¹⁸⁷

Muistelijoiden kokemukset ja muistot siunauskappeleista liittyivät vainajan hautaan siunaamiseen ja osalla rippikoulun käymiseen. Kaikilla muistelijoilla oli haudattuna omaisia Käppärän hautausmaalle, useimmat heistä olivat olleet mukana vainajan siunaustilaisuudessa ja hautaamisessa:

... silloin ainoassa kappelissa. Olin isoäidin kuollessa kolmevuotias. Minulla on hämärä muistikuva siunaustilaisuudesta, jossa setä eli pappi lapioi hiekkaa arkulle, vaikka äiti aina ehdottomasti kielsi hiekan tuomisen sisälle. ¹⁸⁸

Siunaustilaisuudessa tapahtuvat rituaalit ja niiden seremonialliset yksityiskohdat olivat jääneet muistelijan mieleen. Lapsena koettu siunaustilaisuus oli jäänyt muistelijalle mieleen seremonian yksityiskohtien kautta. Kuolleen siunaaminen oli tapahtunut Käppärän hautausmaan vanhassa ja tuolloin ainoassa siunauskappelissa. Muistelija kertoo kirjeessään, että pappi mainitsi myös hänet nimeltä, vaikka hän ei ollut pappia koskaan aiemmin nähnyt. Siunaustilaisuuden rituaalisista toimista oli jäänyt muistelijalle vahva mielikuva ja muistijälki.

¹⁸⁴ Pentikäinen 1990, 194.

¹⁸⁵ Aaltonen & Palo 2005.

¹⁸⁶ Salow, sähköpostiviesti 2010.

¹⁸⁷ Salow sähköpostiviesti 4.3.2015.

¹⁸⁸ 3/5 N k, 2008.

Vainajan siunaustilaisuuden muisteleminen sai muistelijat pohtimaan elämää ja etsimään kiinnekohtia hautausmaalta. Siunaustilaisuuksiin liittyvät muistot ovat luonteeltaan elämänkerrallisia. Ruumiin siunaustilaisuuksista kertovat muistot kiinnittyvät rituaalisen toimituksen lisäksi hautausmaan kappeleihin ja niiden tunnelmaan:

Kappelit ovat tulleet tutuksi monista siunaustilaisuuksista. Viehättävän ja kotoisen pienen kappelin entisöinti oli upea teko. Isomassa taas on enemmän valoa ja tilaa. 189

Kun kiersimme hautausmaalla erään haastateltavan kanssa, haastateltavan muistot isän hautaamisesta todentuivat aistien kautta. Mielikuva isän hautauksesta konkretisoitui tuntoaistien havaittuna kylmyytenä. Haastatteluhetkellä oli kireä pakkasilma ja pakkasta oli noin kaksikymmentä celsiusta. Pohjoistuuli vielä lisäsi pakkasen purevuutta. Pauli Tapani Karjalainen on esittänyt, että juuri aistimellisuus voi laukaista jonkin muiston, esimerkiksi tietty haju tai näköaistien havaittava asia saattaa palauttaa muistoja mieleen. Erityisen vahvasti nämä tuntemukset syntyvät kokemusten, ja siten koettujen paikkojen kautta. Haastattelutilanteen hetkellä vallinnut säätila palautti mieleen haastateltavan isän hautaamisen. Haastateltavan muisto kiinnittyi säähän:

Joo se oli jouluaikoihi... Isä oli kans kaupungil töissä, ja mää ole kaupungil töissä ja ... Sillonki oli kovat pakkaset ku isä haudattiin. Oli kylmä.190

Haastattelutilanne representoi hautausta ja palautti muistelijan mieleen elävästi isän hautauksen. Säätila haastattelun aikana oli samankaltainen kuin hänen isän hautauksen aikana Aistimellisuuden kokemus voi olla hyvinkin voimakas ja se voi siten ohjata muistamista. Kuolema ja sen aiheuttama suru herkistää monenlaisille tunteille ja hautaustilaisuuksissa monenlaiset tunteen purkaukset ovat tavanomaisia. Sureva ihminen saattaa olla myös herkkä havaitsemaan ympäristöään.

Hautaan saattaminen on kokenut huomattavia muutoksia kaupungistumisen seurauksena. Suuret hautajaissaattueet eivät ole hautausmaalla tavanomainen näky, vaan vainaja saatetaan hautaan yleensä lähiomaisten läsnä ollessa. Hautaustavat ovat muuttuneet voimakkaasti ja uurnahautaus on vaikuttanut rituaalien köyhtymiseen.

189 4/5 N k, 2008.

190 3/5 MT h, 2010.

Näyttää siltä, että rituaalisten toimintojen köyhtyessä, uudenlaiset muistelun tavat muotoutuvat vähitellen.

Mielestäni tärkeää huomata, että ruumiin hautaan saattaminen ei symbolisena toimituksena päättä suhdetta vainajaan, vaan suhde vainajaan jatkuu ruumiin hautaan saattamisen jälkeen symbolisena ja rituaalisena tapana muistaa vainajaa ja vierailia tämän haudalla. Hautaaminen on voimakkaita tunteita herättävä rituaalinen tapahtumasarja, jossa kuolema usein konkretisoituu omaisille. Tunnetasolla kuoleman aiheuttamaa aukkoa ei ole helppo täyttää¹⁹¹.

5.3. Haudalla käyminen

Omaisten haudalla käymisen tapakulttuuri on saanut jatkuvasti uusia muotoja. ¹⁹² 1900-luvun alkuvuosikymmeninä haudalla käynti oli yleensä tavanomaista kirkossa jumalanpalveluksen yhteydessä, mutta muutoin omaisten, läheisten tai merkkihenkilöiden haudalla käynti oli vierasta.¹⁹³ Nykyisin haudalla käyminen liittyy kulttuurissamme kiinteänä osana kansallisten juhlapäivien yhteyteen, vaikkakin haudalla käyminen on tapahtumana arkistumassa.

Haudalla käyminen liittyy tekemieni tulkintojen mukaan kansallisten juhlapäivien yhteyteen. Haudalla käynti ajoittui tiettyihin juhlapäiviin- tai juhlapäiviin, mutta haudalla vierailtiin myös arkena esimerkiksi hoitamassa läheisen hautaa. Erämaja toteaa väitöstutkimuksessaan, että läheisten ihmisten haudoilla käydään erityisesti tiettyinä juhlapäivinä tai tiettyinä juhlapäivinä. Joulukuuhäinpäivä, äitienpäivä, isänpäivä, kaatuneiden muistopäivä, läheisen syntymä- ja kuolinpäivä sekä hääpäivä ovat yleisiä haudalla käymisen ajankohtia. ¹⁹⁴ Erämaja viittaa myös lontoolaiseen tutkimukseen, jonka tuloksissa selvisi, että haudoilla käytiin erityisesti tiettyinä päivinä. Tällaisia olivat pyhäinpäivä, kuoleman vuosipäivä, äitien ja isänpäivä, joulukuuhäinpäivä tai joku muu t merkkipäivä, kuten hääpäivä. Vastaavia havaintoja tein työssäni. Kyseisessä tutkimuksessa havaittiin lisäksi, että hautauksesta kulunut aika vaikutti haudalla käymiseen seuraavasti: ”*Ensimmäisen vuoden kuluessa hautauksesta*

¹⁹¹ Erämaja 2010, 2.

¹⁹² Aaltonen & Palo 2005.

¹⁹³ Erämaja 2006, 323.

¹⁹⁴ Erämaja 2006, 324.

lähiomainen kävi kerran tai kahdesti haudalla, jonka jälkeen käynnit harvenivat ja vakiintuivat yleisiin muistopäiviin.” ¹⁹⁵

Lisäksi läheisten haudalla käytiin itsenäisyyspäivänä, jolloin on perinteisesti muistettu sodassa kaatuneita sankarihautausmaillamme. Erityisesti erilaiset kristilliset pyhäpäivät olivat sellaisia päiviä, jolloin haudalla käytiin. Vuosipäivien rituaalit ovatkin vahvasti kiinni ajassa, mutta samalla ne ovat riippuvaisia tilasta ja paikasta. Rituaalit toteutetaan aina jossain paikassa, joka on jollakin tapaa sen kokijalle merkityksellinen. Rituaalit määrittelevät mitä tilassa on mahdollista tehdä, ja toisaalta tila ja paikka määrittelevät mitä rituaaleja paikassa voi toteuttaa. Tila-aika, paikka ja rituaalit ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään.

Haudalla käydään usein jonkun toisen perheenjäsenen, ystävän tai tuttavän kanssa.

”Toisessa kädessäni pitelin kahta jäkäläseppelä, jotka oli jo ajoissa haettu Porin torilta. Hän kelpuutti vain yksinkertaisen seppeleen ilman muotiin tulleita kruusauksia.” ¹⁹⁶

Läheisen haudalla käymisen lisäksi saatetaan kulkea katselemassa muita hautoja, bongata tuttavien tai suurmiesten hautoja tai tavata vastaantulevia ihmisiä:

Kierrokseni hautausmaalla on lisäksi laajentunut. Ovat appivanhempien, tämän Bertta-täidin sekä monen muun sukulaisen ja ystävän haudat. Luen edelleen lapsuudesta tuttujen sukuhautojen nimiä kuin vanhojen ystävien, muistelen lapsuusaikoja, naapureita ja sukulaisia. Kuvittelen, mitä heidän jälkikasvulleen kuuluu. ¹⁹⁷

Muistomerkkeihin liittyy myös aina menneisyyden tarina. Kulttuurimaantieteilijä Petri J. Raivon mukaan ei ole samantekevää miten menneisyyden tarina kerrotaan.

Muistomerkit ovat maisemaan kaiverrettua kansakunnan historiaa. Maisemaan kaiverrettuna ne muodostavat eräänlaisen kertomuksen kansallisesta ja paikallisesta historiasta. ¹⁹⁸

¹⁹⁵ Erämaja, 2006.

¹⁹⁶ 3/5 N k, 2008.

¹⁹⁷ 3/5 N k, 2008.

¹⁹⁸ Raivo 2007, 273.

Näkisin, että hautausmaalla käymistä ja toimintaa ohjaa sosiaalinen yhteys ja kommunikointi sukupolvien välillä. Hautausmaa näyttää rakentuvan sosiaalisena verkostona, siinä määrin kuinka siellä käyttäydytään ja mitä siellä tehdään. Hautausmaan rakentuminen sosiaalisena tilana, ja toisaalta henkilökohtaisesti koettuina paikkoina rakentavat ja ohjaavat käytöstä ja käyttäytymistä hautausmaalla. Tilley'n mukaan, sosiaaliset suhteet ovat olemassa tilassa että tilaa jakavina. Hän korostaa, että *sosiaalinen tila muodostuu toisiinsa nivoutuvien sosiaalisten suhteiden verkoista*. Tämän tilakäsityksen kautta paikka voidaan ymmärtää tietyllä alueella toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevien sosiaalisten suhteiden muodostelmaksi. Yksittäisen paikan ainutkertaisuus koostuu osaltaan siinä esiintyvien sosiaalisten suhteiden vuorovaikutuksesta ja sen erityisestä luonteesta sekä siitä, kuinka sosiaaliset suhteet risteävät paikassa. ¹⁹⁹ Lyhyeksi suunniteltu vierailu hautausmaalla ja läheisten haudoilla saattaa muuttua pidemmäksi kiertelyksi hautausmaalla. Osalle haudalla käymisestä on muodostunut tapa. Havaitsin tutkimukseni edetessä, että haudalla käyminen voi olla monia sukupolvia hautausmaan tilaan liittävä ketju. Haudalla käymiseen liittyvät tavat ja rituaalit näyttäisivät olevan nimenomaan opittuja aiemmilta sukupolvilta ja läheisiltä ihmisiltä, jo kuolleilta tai vielä elossa olevilta perheenjäseniltä.

Tulkintani perusteella haudalla käymisessä on kysymys niin sanotuista ylisukupolvisista muistoista. Ylisukupolvisista muistoista kertominen liittyy kollektiivisten muistojen ja tietoisuuden ylläpitoon. Mielenkiintoista olikin havainnoida, että yhteisö, kontekstista riippuen, määrittelee sen mitä yksilöt muistelevat. Tämä näyttää toteutuvan joiltain osin myös tutkimukseni kohdalla. Yhteisön sosiaalisesti hyväksymiä asioita voidaan muistella yhteisesti.

Ihminen on aina osa jotakin yhteisöä, jonka vaikutukset heijastuvat yksilön käsityksiin, mielikuviin ja muistoihin. Niinpä kokemukset ja yksilöllinen todellisuus ovat sidoksissa kollektiiviseen ja sosiaaliseen. Rituaalit, symbolit, muistojuhlat ja -paikat osoittavat, miten kollektiivinen muistelu on mahdollista ja miten muistot ovat jaettuina. Vaikka muistot nivoutuvat yhteisöllisiin käsityksiin, ovat ne viime kädessä aina yksilöllisesti koettua todellisuutta. ²⁰⁰

¹⁹⁹ Tilley 1994, 10-11, 15-17 & Massey 2008, 144.

²⁰⁰ Korkiakangas 2006, 126.

Kiinnostavaksi tulivat myös ne muistot, mistä muistelijat vaikenivat, tai mitä he eivät kertoneet. Toiset suhtautuivat haudalla käymiseen ja haudan hoitamiseen huolettomammin eivätkä nämä muistelijat kokeneet välttämättömäksi käydä haudalla. Yhdessä kirjeessä muistelijä käsittelee rajallisuuttaan ja hautaamiseen liittyviä ajatuksia ja pohtii omaa kuolemaansa ja hautaamisen järjestämistä muiden perheenjäsenten kautta:

O mille lapsilleni olen sanonut, että minun ruumiini pitäisi tuhkata ja tuhkat sirotella muistolehtoon. Näin lapsillani (tai todennäköisesti tyttärelläni) ei olisi velvollisuutta hoitaa hautaa, joka ehkä sijaitsee toisella paikkakunnalla. 201

Tutkimuksessani hautausmaalla ja haudalla käymisen keskeisimmät ja selvimmät syyt ovat kaipuu tai halu muistaa vainajaa, kunnioitus ja velvollisuus aiempia sukupolvia kohtaan, sekä fyysinen tarve hoitaa hautaa ja halu nauttia hautausmaan rauhallisuudesta. Keskeisimmät haudalla käymistä ohjaavat tekijät liittyvät haudan hoitoon, joita käsittelem tutkimuksessani seuraavassa luvussa.

5.4. Haudan hoito ja somistus

Haudan hoito on aineistossani toistuvasti esiin noussut ja mielenkiintoinen, paljon käsitelty teema. Haudan hoitoon liittyy tapoja ja rituaaleja, joiden perinteet ovat suomalaisessa kuolema- ja hautauskulttuurissa, ja joihin kristinusko on vaikuttanut. Haudan hoito on työssäni rituaalinen tapahtuma, ja haudan hoitoon voidaan ajatella kuuluvan erilaista symbolista käyttäytymistä tilassa.

Hautausmaiden hoito ja yksittäisten hautojen hoito on kuitenkin Suomessa verrattain nuori ilmiö. Hautausmaat olivat vielä 1900-luvun alkupuolella melko autioita kenttiä vailla puita ja istutuksia. Hautausmaiden istutukset yleistyivät vasta 1920 ja 1930-luvuilta lähtien. Ilmari Wirkkala on teoksessaan Suomen hautausmaiden historia²⁰², kuvaillut kuinka romantisoituneet kuvat hautausmaasta olivat kaukana 1800-luvun todellisuudesta, sillä hautausmaalla oli vain autiutta, kuolleitten luita, kulkukoiria ja sikoja. Kulkukoirat kuljettivat kuolleiden luita kaduille ja asumusten pihoille. Syynä tähän oli muun muassa se, ettei hautoja kaivettu riittävän syviksi eikä arkkuja peitetty riittävällä multakerroksella.²⁰³ Hautoja ei ollut järjestetty riveiksi, vaan hautausjärjestys myötäili maastoa, eikä istutuksille ollut tilaa.

Haudan hoitaminen on säädetty hautaustoimilaisissa. Haudan hoitoa määrittelee hautaustoimilaki, joka säätelee haudan hoitoa hallinnollisesti. Käytännössä hautaustoimilaki määrittelee normit ja rajat, joissa hautaoikeuden omistajan tulee toimia. Laki ei säätele hautaoikeuden omistajan yksittäisiä päätöksiä haudan hoitoon liittyvistä asioista, kuten haudalla käyntien ajankohtaa tai istutusten määrää. Hautaustoimilaki asettaa kuitenkin raamit hautaoikeuden omistajalle, ja vaikuttaa, joskin välillisesti, hautaoikeuden, tässä tutkimuksessa lähinnä omaisen tai muun lähiyhteisön, haudan hoitoon. Käyn seuraavassa läpi tutkimukseni kannalta tärkeimmät haudan hoitoa koskevat lakipykälät.

Hautaustoimilaki velvoittaa hoitamaan hautaa. Yksittäisen haudan hoidossa on otettava huomioon se, mitä hautausmaan ylläpitäjän ja hautaoikeuden haltijan kesken sovitaan.

²⁰² Wirkkala 1945, 37.

²⁰³ Wirkkala 1945 & Wirkkala 1930.

Kirkkolain mukaan haudanhoidosta vastaa hautaoikeuden haltija. Seurakunta voi sopia hautaoikeuden haltijan kanssa korvausta vastaan toteutettavasta haudan hoidosta. Lain mukaan hautaoikeuden haltija poistaa haudalle asetetut kukat niiden lakastuttua samoin kuin kynttilät niiden sammuttua. ²⁰⁴

Haudan hoidolla tarkoitetaan käytännössä sitä, että hauta-alue on siisti. Laki ei velvoita istuttamaan kasveja haudalle. Eurooppalainen tapa nykyään kuitenkin on, että hauta koristellaan erilaisin kukkaistutuksin. Myös haudalle sijoitettuja muistomerkkejä ja reunakiviä koskee edellytys hoidosta. Hautauksen jälkeen hautaoikeuden haltijan on huolehdittava hautalaitteiden paikoilleen asennuksesta tai tehtävä sopimus siitä seurakunnan kanssa. Mikäli routa on kallistellut muistomerkkiä ja reunakiviä, on hautaoikeuden haltija velvollinen huolehtimaan niiden oikaisemisesta. Tästäkin on hautaoikeuden omistajalla mahdollisuus tehdä sopimus seurakunnan tai kivenveistämön kanssa. Jos haudan katteena on hiekka, on hautaoikeuden omistaja vastuullinen huolehtimaan roskien ja rikkaruohojen poistamisesta, jotta ne eivät leviäisi naapuri haudoille tai hautausmaan yleisille alueille. ²⁰⁵

Mikäli haudan hoitoa laiminlyödään, kirkkolaki, kirkkojärjestys ja seurakunnan hautaustoimen ohjesääntö määrittelevät seuraukset. Kirkkoneuvosto voi esimerkiksi velvoittaa hautaoikeuden haltijan kunnostamaan haudan vuoden sisällä päätöksestä. Jollei oikeuden haltija kunnosta hautaa, voi kirkkoneuvosto julistaa hautaoikeuden menetetyksi. ²⁰⁶

Muistelijat pitivät tärkeänä asiana haudan hoitamista. Haudan hoitoon kuuluvia toimia olivat kasvien istuttaminen, istutusten kastelu, kuihtuneiden kukkien ja rikkaruohojen poistaminen, haudan kuopsuttaminen ja haravointi, hautakiven puhdistaminen ja peseminen, havutus ja haudan talvikuntoon saattaminen, lyhtyjien asentaminen ja kynttilöistä huolehtiminen, niiden sytyttäminen sekä tyhjien kynttilöiden pois kuljettaminen. Haudan hoidosta haluttiin puhua ja se kuului olennaisena osana paikan merkitsemiseen. Haudan hoitamiseen suhtauduttiin hyvin henkilökohtaisena riittinä. oli hyvin henkilökohtainen asia, ja siihen suhtauduttiin tunteellisesti. Haudan hoito näyttäisikin heijastelevan kuolemakäsitystämme. Suhtaudumme kuolemaan eri

²⁰⁴ Aaltonen & Palo 2005, 135.

²⁰⁵ Aaltonen & Palo 2005, 136.

²⁰⁶ Idid.

aikakausien käsityksien sekoituessa perheperinteiden, uskomusten ja uskonnollisten käsitysten kautta.

Aineistossani muistelijat kertoo haudan hoidosta ja siitä, kuinka muistaa haudan hoitamisen olleen hänen äitinsä vastuulla oleva tehtävä. Vastaavia kertomuksia oli muillakin muistelijoilla. On kuitenkin huomioitava, että muistelijani olivat pääasiassa naisia, joten mitään yleistystä tai syvää vertailua ei voi tehdä aineistoni osalta sukupuolten välisistä eroista haudan hoidossa. Kirjoituksissa haudan hoidosta kerrottiin järjestelmällisemmin kuin haastatteluissa. ²⁰⁷ Haudan hoito oli pääasiassa naisten tehtävä ja kuului erityisesti äitien ja isoäitien vastuulle. Äitien jälkeen haudan hoidon perivät tyttäret ja heidän lapsensa:

Isoäidin haudan hoito oli äitini tehtävänä, myöhemmin minun tehtävänäni. ²⁰⁸

Sukupuolierot tulivat ilmi jonkin verran haudan hoitamisessa. Tutkimusaineistoni perusteella päivittäinen haudan hoito on pitkälti naisen tehtävä. Tämä ei vähennä sitä, että miehet kävivät haudalla, toisinaan ahkerastikin. Aineistoni tulkinnan perusteella miehen tehtävät haudan hoidossa näyttäisivät olevan naisen toimintaa tukevia:

Toinen veljistäni osallistuu keväällä haudan kukkaistutusten valintaan ja hankintaan. Muuten haudan hoito on minun tehtäväni. (Nainen)²⁰⁹

Keväiset istutukset ja kesäisen hoidon teimme äidin kanssa yhdessä tai vuorotellen. Vain jouluaattoisin veljeni tulivat mukaamme isän ja isoäidin haudoille. ²¹⁰

Valtaosa muistelijoista oli naisia, joten heidän näkemyksensä ja kokemuksensa korostuvat tutkimuksessani. Joka tapauksessa, miesten ja naisten tilankäyttöä ohjaavat sosiaaliset erot ovat mielenkiintoinen ja jatkotutkimuksen arvoinen aihe. Nenola-Kallio toteaa, että kirkko ja valtio alistivat kehittyessään aiemmat perhe- ja sukuyhteisöt riistämällä niiltä itsemääräämisoikeuden ihmiselämän taitekohtiin liittyvissä rituaaleissa. Tämä kehitys merkitsi naisten ja miesten maailman ja kulttuurin välisten

²⁰⁷ Haastattelut ja kirjeet, koko muisteluaineisto.

²⁰⁸ 1/5 N k, 2008.

²⁰⁹ 3/5 N k, 2008.

²¹⁰ Ibid.

rajojen osittaista terävöitymistä. Naiset suljettiin pois, ja kirkosta ja valtiosta tuli miesten linnake. Nenola-Kallio täsmentää, että koteihinsa suljetut naiset joutuivat ylläpitämään julkisen vallan hylkiminä suullisen perinteen ja yhteisöllisen käyttäytymisen muotoja, kuten elämän taitekausiin liittyviä vanhoja traditioita. ²¹¹ Tämä tulkinta vahvistaa myös käsitystäni naisten tapaan kertoa suhteestaan hautausmaahan.

Yhteiskunnalliset erot ihmisten sosiaalisessa asemassa, tasa-arvossa ja sukupuolten välillä tulevat väistämättä esiin hautausmaalla. Erot sosiaalisessa asemassa näkyvät tavanomaisimmin hautausmaan vanhassa osassa, jossa varakkaat suvut ovat sijoittaneet suuriin ja näyttäviin hautamuistomerkkeihin. Sukupuolten väliset erot näkyvät niin vanhoissa kuin uudemmissakin hautakivissä, joissa naisen arvo kerrotaan mieheen rinnastaen, ja naisen nimi on tavanomaisesti kirjattu aviomiehensä nimen alle, leveämmissä kivissä nimet ovat vierekkäin. Kuoleman kohdatessa miesten rooli ollut perinteisesti näkyvämpi hautajaisissa ja varsinaisena hautajaispäivänä yhteiskunnassamme. Miesten tehtävänä on ollut siirtää ruumis hautausmaalle eli kantaa arkkua jne. Miehenä pappi on myös ollut toimittamassa rituaalista toimitusta ja siunaamassa ruumiin. ²¹² Kuoleman ammattilaisina miehillä on hautaustoimistoissa näkyvä ja julkinen rooli kuoleman palveluammattilaisina. ²¹³ Molanderin tekemässä tutkimuksessa selvisi, että hautaustoimistoissa hautaustoimiston henkilökunnan kesken sukupuolten välisestä tasa-arvosta keskusteltiin paljon. Hautaustoimiston työntekijät nostavat esiin nousi ihmisten luottamuksen ”näissä asioissa” enemmän miehiin. Perinteisesti hautausautojen kuljettajat ovat olleet ja ovat edelleen miehiä. ²¹⁴ Myös hautausmaantyöntekijöissä miehiä on perinteisesti ollut valtaosa, ainakin fyysisesti raskaammissa töissä kuten haudankaivajan, suntion ja työnjohdollisissa tehtävissä. Arkun kantajinakin on perinteisesti ollut miehiä²¹⁵.

Kävimme ahkerasti hoitamassa hautaa. Kun viisivuotiaana oli oppinut lukemaan, näin hämmästykseni, että isän hautakivessä oli nimi Kaarlo. Kaikki olivat puhuneet vain Kallesta! Isoisäni nimi oli Karl, mutta häntäkin kutsuttiin Kalleksi, minä tosin Papaksi.

²¹¹ Nenola-Kallio 1990, 450.

²¹² Erämaja 2006, 192.

²¹³ Molander 2009, 106. & Kettunen 2010.

²¹⁴ Molander 2009, 106.

²¹⁵ Pajari, 2011, Kuolema ja Identiteetit seminaari.

Mummun ja hänen hautansa on samassa rivissä kuin isäni. Välissä, ilman hautakiveä, lepäävät isoisovanhemmat. Haudat eivät ole mikään sukuhauta, mutta rivi on tiivis. 216

Muistelija jatkaa kirjoitustaan kertomalla vanhimman haudoista saaneen jäädä paikoilleen, vaikka hallintaoikeus on päättänyt. Hän kertoo myös haudan kulmissa kasvaneista koivuista, joiden juuret mahdollisesti tekivät haudan myöhemmän käytön ja kaivamisen mahdottomaksi. Muistelijan mukaan, puiden juuret ovat yhä jäljellä vaikka puut on jo kaadettu. Muistelija esittää kirjeessään toiveen, että rivi saisi jäädäkin koskemattomaksi, yhtenäiseksi haudaksi, vaikka hänen oman perheen hautojen lopullisesta sijainnista ja paikasta ei ole vielä tietoa. Eräs haastateltava kertoo huolensa oman hautapaikan kohtalosta:

Kun minut joskus poltetaan en tiedä kuka hoitaa hautaani, kun suvustani on kolme elossa.217

Erämajan väitöstutkimuksessa viitataan tutkimukseen, jossa Lontoon hautausmaita koskevassa tutkimuksessa vuonna 1998 selvisi, että monille hautausmaalla kävijälle, haudan hoitaminen merkitsi lähes fyysistä kontaktia vainajaan. Kyseisessä tutkimuksessa haastateltavat puhuivat vahvasta vainajan läsnäolosta, tunteesta, että vainaja oli yhä läsnä ja vainaja saattoi kuulla ja nähdä mitä haudalla tapahtui. 218

5.4.1. Kukkatervehdys muistelun välineenä

Alkukesällä vien äitini ja ystäväni haudalle multaa, ensin tietysti roskat pois. Sitten on funtsattava mitä kukkia tänä kesänä istuttaisi. Olen yleensä saanut syksyyn asti olevia.

219

Haudan hoidon yhteydessä muistelijat puhuivat paljon istutuksista, kukista ja niiden hoidosta. Muistelijat ja haastateltavat huolehtivat yleensä itse hoitamiensa hautojen kukista. Vastoin aineistossani ilmenneitä tuloksia omaisten haudan hoidosta, yhä

216 3/N k, 2008.

217 4/N k, 2008.

218 Erämaja 2010, 316.

219 1/5 N k, 2008.

tavanomaisempaa on, että omaiset antavat hautojen hoidon seurakuntayhtymälle, mikä taas on johtanut vähitellen istutusten yhdenmukaistumiseen. Hautausmaiden kasvisto onkin supistunut yksittäisten hautojen näkökulmasta. Haudoilla aiemmin yleiset luonnonkasvit, kielo ja sinivuokko tai perennat, kuten kuunilijat, kotkansiipisaniaiset, akileijiat tai särkyneet sydämet ovat häviämässä hautausmailta. Raparperikin oli vielä 1940-luvulla suosittu koristekasvi pohjoisilla hautausmailla. ²²⁰

Kasveilla ja kukilla on paljon erilaisia symbolisia ja uskonnollisia merkityksiä yhteiskunnassamme. Lempiäisen mukaan kasveilla ilmaistaan muun muassa ihmisten tunteita ja luonteenpiirteitä. Raamatullisena vertauskuvana kukat sisältävät ajatuksen elämän kulusta, kukoistuksesta, ja toisaalta elämän rajallisuudesta. ²²¹

Välillä kastellaan ja syntymä- ja kuolinpäivä ja hautauspäivänä kukkia maljakkoon. ²²²

Perinteisiä kristillisiä motiiveja ovat kiitollisuus, muiston kunnioittaminen ja toivo jälleennäkemisestä. ²²³ Kukilla ilmaistaan myös kristillistä toivoa ja uskoa iankaikkiseen elämään.

Myös kukkien värillä on symbolinen merkitys. Kukkien värien symboliikka on peräisin eri kulttuurien tavasta ymmärtää värien merkitys. Kulttuurissamme valkoinen kuvaa yleensä puhtautta ja viattomuutta sekä kuolemaa. Kuoleman kohdatessa valkoiset kukat ovatkin yleisiä ja hautajaisissa tavanomaisesti käytettyjä. Punainen symboloi rakkautta, sininen väri unelmia ja salaisuuksia. Sinisellä värillä voidaan ajatella symboloitavan myös isänmaallisuutta. Keltainen on mielletty auringon, lämmön, ystävyuden ja kullan väriksi. Haudalla käytetyillä kukilla voidaan kertoa vainajan elämästä ja vakaumuksesta ²²⁴, joten useimmille omaisille ei ole aivan saman tekevää mitä kukkia haudalle istutetaan. Kasvit ja kukat olivat tärkeitä haudan somistamisen yhteydessä. Tämä tulee hyvin ilmi aineistossani. Muistelijat kertoivat tapahtumista ja kommelluksista, joita oli sattunut, kun hoitohaudalle olikin istutettu vääriä kukkia. Entiset hautausmaan työntekijät kertoivat omaisten usein loukkaantuneen tai kimpaantuneen pahastikin, kun heidän toiveita hoitohaudoilta istuttavista kukista ei ollut noudatettu. Omaiset ilmaisivat

²²⁰ Knapas 2005, 82.

²²¹ Lempiäinen 1990.

²²² 5/5 N k, 2008.

²²³ Lempiäinen 1992, 95.

²²⁴ Lempiäinen 1992, 5-8.

tunteitaan voimakkaasti, koska heille oli tärkeää noudattaa vainajan tahtoa haudan hoidossa. Mikäli haudalle ei istutettu juuri niitä kukkia kuin omaiset olivat toivoneet tai niitä, jotka olivat vainajan lempikukkia, omaiset saattoivat kokea sen loukkauksena heitä tai vainajaa kohtaan.

Kauneusarvot olivatkin keskeisiä muistelijoiden viihtyvyyden kannalta. Hoitohaudoille istutettavat kasvit pyritään pitämään yhtenäisenä, joten koko hautausmaan ilme yhtenäistyy väistämättä. Muistelijan työuran aikana tavanomaisesti haudalle istutettuja kukkia olivat:

... pelargoniat, verenpisara, ahkeraliisa, mitä niitä nyt sitten on. Ne ny sitte pää (kukkia). Pekoniat on tietysti aikapaljo kans. 225

Näitä kukkia käytettiin yleisesti 1990-luvulla Käppärän hoitohaudoilla. Nykyisin hautausmaan hoitohaudoilla yleisimmät käytetyt kasvit ovat begoniat ja verenpisarat. Näiden lisäksi käytetään kyynelverenpisaraa ja kesäbegoniaa.²²⁶ Hoitohautoja on Käppärän hautausmaalla kaikkiaan 3127²²⁷. Haudanhoitosopimus sisältää kukkien hankinnan ja hoidon.

Perinteisten haudalla käyntien rinnalle on tullut uusia tapoja, tai ne ovat vakiintuneet käyttöön viime vuosikymmenien aikana. Yksi tällaisista ajankohdista on pääsiäinen, jolloin monet vievät omaisten haudalle narsisseja. Keltainen narsissi kuvaa perinteisesti kevään tuloa ja sillä halutaan juhlistaa kristillistä sanomaa. Toiset siistivät haudan vapuksi:

Vappu oli molemmille vanhemmilleni tärkeä juhlapäivä. Pysin siihen, että siistin haudan ennen vappua ja tuon sinne kukkia vapuksi. Kesäkuun alkupuolella istutan kukat. Syys-lokakuulla, säistä riippuen, otan kesäkukat pois ja laitan haudan talvikuntoon. 228

²²⁵ 5/5 MM h, 2011.

²²⁶ Salow, sähköpostikeskustelu 25.3.2015.

²²⁷ Ibid.

²²⁸ 2/5 N k, 2008

Francis et Aliin Lontoon hautausmaita koskevassa tutkimuksessa selvisi, että monille hautausmaalla kävijälle, haudan hoitaminen merkitsi lähes fyysistä kontaktia vainajaan. Kyseisessä tutkimuksessa haastateltavat puhuivat vahvasta vainajan läsnäolosta, tunteesta, että vainaja oli yhä läsnä ja vainaja saattoi kuulla ja nähdä mitä haudalla tapahtui. Haudalla käytäessä jätetään jonkinlainen merkki tai jälki merkiksi käymisestä. Yleensä tällainen merkki on kukat ja haudan laittaminen tai siistiminen:

*Tuotiin kukkia aina, ja äiti sanokin aina pitää jättää jotaki, että nähdään että on käyty.*²²⁹

Muistelijan mukaan oli tärkeää, että muut näkevät, että haudalla käydään. Silloin hautaa ei laiteta vain itseä varten, vaan sillä on nähdäkseni yhteisöä kannatteleva sosiaalinen merkitys. Hauta haluttiin pukea kukkien avulla kauniiksi, jotta muutkin ihmiset näkevät haudan ja vainajan muistamisen. Haudan merkitsemisellä voi siis olla sosiaalinen lähtökohta ja tarkoitus. Sen lisäksi, että haudan hoito on vainajan muiston ja elämän kunnioittamista, sillä on yhteisöllinen päämäärä. Kukkatervehdyksillä ilmaistaan vainajan yhä kuuluvan yhteisöömme. Muistamisessa onkin tärkeää tehdä muistaminen myös näkyväksi muille yhteisön jäsenille.

5.4.2. Kynttilät ja muut muistelun muodot

Kukkien lisäksi hautaa somistetaan monenlaisilla esineillä. Haudan somistaminen kynttilöillä oli aineistoni mielenkiintoisinta antia. Perinteisen kristillisen opin mukaan hautausmaalle viedään kynttilöitä symboloimaan toivoa iankaikkisuudesta ja uskosta kuolemajälkeiseen elämään. Tapa sytyttää kynttilät aattoiltana omaisten haudalle tuli Suomeen vasta 1940-luvulla. Toisen maailmansodan aikana kaatuneiden muistoa alettiin kunnioittaa kynttilöin, ja sankarihautausmailta tapa levisi muille hautausmaille.²³⁰ Kynttilöiden vieminen haudoille yleistyi vähitellen vasta 1950-luvulta lähtien. Tuolloin saattoi olla tapana viedä myös pieni joulukuusi omaisen haudalle. Aluksi

²²⁹ 2/5 NP h, 2010.

²³⁰ Wirkkala 1945,

kynttilöitä vietiin haudoille lähinnä jouluna.²³¹ Aineistostani käy ilmi, että muistelijan lapsuudessa ei ollut vielä tavanomaista viedä kynttilöitä läheisen haudalle:

*Kynttilöitä ei tuolloin viety, sillä ne olisivat kuitenkin sammuneet heti. Nykyisiä lyhtyjä tai suojuksia ei ollut. Jotkut tosin olivat tehneet puolen litran lasipullosta kynttiläastian. Me emme osanneet katkaista pulloa langan ja bensiinin avulla kuten naapurimme.*²³²

Sittemmin tapa viedä kynttilöitä haudalle on vakiintunut ja laajentunut niin, että kynttilöitä viedään haudalle käytännössä ympäri vuoden. Kynttilöitä viedään joulun lisäksi erityisesti pyhäinpäivänä, itsenäisyyspäivänä, vainajan syntymä- tai kuolinpäivänä, äitienpäivänä ja isänpäivänä tai muina henkilökohtaisina merkkipäivinä, esimerkiksi yhteisenä hääpäivänä. Hautauksen jälkeen on nykyisin tavanomaista, että haudalla palaa yksi tai useampi kynttilä.

Muistelijat kertoivat vievänsä kynttilöitä haudalle erityisesti jouluna, tarkemmin jouluaattona. Kynttilöitä ei kuitenkaan viety ainoastaan jouluaattona, vaan ne saatettiin viedä jo joitakin päiviä aiemmin, silloin kun itsellä oli aikaa ja mahdollisuus vierailla haudalla. Tässä suhteessa on tapahtunut muutosta 1900-luvun tapaan viedä kynttilät joulukirkon yhteydessä. Haastateltava kertoo vierailevansa hautausmaalla jouluaattoiltana tarkistamassa palavatko kynttilät yhä. Tuolloin hän pysähtyy puolisonsa kanssa ihailemaan kynttilöiden paljoutta ja niiden aikaansaamaa rauhallista tunnelmaa hautausmaalla:

Talven ja pimeyden keskelle viemme lyhdyt kynttilöineen. Myöhemmin yökirkon jälkeen tulemme katsomaan palavatko kynttilät hyvin. Hautausmaa on yhtenä kynttilämerenä.

²³³

Aiemmin tavanomaisena käytäntönä Suomessa oli, että haudalla saatettiin käydä vasta jouluaaton jälkeen. Sukulaisten kanssa yhteisesti sovitut tavat näyttävät vaikuttavan suoraan hautausmaaritualeihin, haudalla vierailun ajankohtaan ja haudalla tehtävien rituaalien sisältöön, hautausmaalla käyminen on sosiaalisesti kontrolloitua:

²³¹ Wirkkala 1945 & Lindgren 2009.

²³² 2/5 N k, 2008.

²³³ 2/5 NE h, 2010.

*Sovitaan sit aina kuka hakee, siinku joulunaikanaki noin kymmenkunta kynttilää, joo ja kyl me jokainen käy perhees kans, ja nytteki mul tulee jouluvierait ne on sit luultavasti käyny tääl hautausmaal ku ne tulee meille, mä voin sit mennä ihan myöhempäänki vasta.*²³⁴

Kuka saa viedä muistoesineen haudalle ja kuka vastaa haudan muusta ylläpidosta, näyttää vaihtelevan suurestikin. Hautausmaan jouluperinne, haudalla käynti ja erityisesti kynttilöiden vieminen vainajien haudalle, ovat tärkeä osa jouluperinnettämme. Jouluun näyttää kuuluvan hautausmaalla käynti ja kynttilän vieminen läheisen vainajan haudalle. Havaintoni perusteella kynttilöiden vieminen haudoille säilyy elinvoimaisena, mahdollisesti jopa yleistyy, onpa kyseessä sähkökynttilät tai perinteiset kynttilät. Verrattain nuori kynttilärituaali on kuitenkin muutoksessa. Nykyisin on myös yleistynyt tapa sytyttää kynttilä kuolleen muistolle virtuaalisesti verkossa.²³⁵ Virtuaalinen hautakynttilä on toisenlainen tapa viestiä osanotosta. Haverisen tutkimuksen mukaan virtuaalinen muistokynttilä tai virtuaalinen muistelemine eivät kuitenkaan vähennä omaisten tarvetta vierailta hautausmaalla vaan tukee muita muistamisen muotoja.²³⁶ Oma tutkimukseni tukee osittain tätä näkemystä. On nähtävissä, että muistelu kynttilöiden kautta säilyy edelleen keskeisenä tapahtumana hautausmailla ja etenkin traagisten onnettomuuksien yhteydessä. Vaikka kyse on verrattain modernista ilmiöstä, se on vakiinnuttanut asemansa suomalaisten joulunvietossa.

Pyhäinpäivän merkitys on ollut varsin toisenlainen kuin joulu hautausmaan tapaperinteessä. Pyhäinpäivänä vietetään vainajien ja edesmenneiden pyhien muistopäivää. Kristinopin mukaan pyhäinpäivä symboloi elävien ja kuolleiden yhteenkuuluvuutta. Pyhäinpäivän viettotavoista Ilmari Wirkkala on kirjoittanut 1940-luvulla seuraavasti: Pyhainmiestenpäivänä olemme tulleet siihen vaiheeseen hautausmaiden elämässä, että ne valmistetaan sen aattopäivinä talven lepoon. Polyantha-ruusut peitetään, samoin muut talven yli suojattavat kasvit. Lakastuneet kukat korjataan pois ja kukille varattu kohta peitetään jäkälillä, erivärisillä sammalilla, kuusenoksilla tai muuta sellaista. Ja pannaan pihlajanmarjoja ristinmuotoiseksi koristeeksi havujen ja tai sammalen yli. Pihlajanmarjojen asemesta voidaan tietysti käyttää lumimarjoja, seljapensaan tai orapihlajanmarjoja. Pääasia on, että koristelu

²³⁴ 3/5 MT h, 2010.

²³⁵ Haverinen 2014, 242.

²³⁶ Haverinen 2014.

vaikuttaa raikkaalta. ²³⁷ Aiemmin pyhäinpäivän merkitys hautausmaalla vainajan muistamisen osalta on liittynyt haudan talvikuntoon saattamiseen, mutta nykyisin se muistuttaa yhä enemmän jouluperinnettä kynttilöiden viemisen osalta. Toki aineistossani näkyy edelleen pyhäinpäivän merkitys haudan varustamisessa talvea varten. Moni havuttaa haudan pyhäinpäiväksi. Havujen vieni haudalle yleistyi hiljalleen kynttilöiden viennin yhteydessä 1950-luvulta lähtien, toisen maailmansodan jälkeen. Haudan havutuksella on symbolisia ja rituaalisia piirteitä. Wirkkalan kuvauksessa vuodelta 1945 jokaiselle haudalle oli tuotu havu- tai jäkäläseppelä, ja joku on tuonut jopa joulukukkasenkin jäätymään. Havutukseen on useita syitä, kuten vainajan pysyminen haudassaan ja hänen paluun estäminen²³⁸. Hautausten yhteydessä esimerkiksi hautakannen havutus kuvaa vanhaa tapaa havuttaa hautakumpu katoamattoman elämän merkinä. ²³⁹

Mielenkiintoista on, kun muistelijat kertovat hankkivansa havut mielellään omasta metsästä tai mahdollisesti jonkun tutun avulla. Haudan havutusta pidetään tärkeänä toimena talveen varautumisessa ja haudan talvikuntoon saattamisessa. Havutus tapahtuu joka syksy, pääsääntöisesti ennen pyhäinpäivää. ²⁴⁰Tämä vanha perinne näyttää säilyneen Suomessa toistaiseksi melko hyvin. Vaikka haudan havuttamiseen ei näyttäisi olevan enää todellista tarvetta esimerkiksi istutusten suojaamisen vuoksi, symbolisena tapana havutus kuitenkin on olennainen vainajan ja yhteisön välisen suhteen ylläpidossa. Tutkimukseni ei antanut viitteitä tavan muuttumisesta Käppärässä tai sen häviämisestä. Oletettavaa on, että haudan havutus tulee olemaan edelleen käytäntönä haudan talvikuntoon laittamisessa. Kuitenkin on syytä todeta, havaintoihini perustuen, että on nykyisin on sosiaalisesti hyväksyttyä jättää hauta havuttamatta.

Yksi muistelija kertoo käyvänsä talvella haudalla yleensä vain jouluaattona viemässä kynttilän ja tapaninpäivänä hakemassa palaneen kynttilän pois. Hän toteaa, ettei käy haudalla pyhäinpäivänä tai äitinsä kuolinpäivänä, koska vainajien palvonta oli vastoin hänelle opetettuja tapoja:

²³⁷ Wirkkala 1945, 75.

²³⁸ Koski 2010, 105.

²³⁹ Aaltonen & Palo 2005, 129.

²⁴⁰ 1/5 N k, 2008 & 3/5 MT h, 2010.

Tässä pyrin noudattamaan vanhempieni ajatuksia. Heidän mielestään kuolleita ei tarvinnut ”palvoa”. Kuolleet elävät jälkeensä jääneiden muistoissa, eivät jossain hautapaikassa. 241

Kuoleman tuotteistaminen jakaa väistämättä mielipiteitä yhteiskunnassamme. Kuoleman rahastamisella ja sen tuotteistamista voidaan pitää pahana asiana tai sitä pidetään eettisesti kyseenalaisena. Yhteiskuntamme näyttää kuitenkin hyväksyneen tavat, joilla kuolema nykyisin tuotteistetaan. 242 Kuolema on iso teollisuusala, johon liittyy monenlaista yritystoimintaa lääkäri- ja medikaalipalveluista saattohoitoon, hautauspalveluista pesänselvittämiseen, ja aina haudan koristeluun asti. Kynttilät, lyhdyt, kasvit, kukat näkyvimpänä hautakivet ja niiden huolto. Kuoleman kohdatessa omaisten rooli on muuttunut viime vuosikymmenten aikana toimijasta toteajaksi eli sivustaseuraajaksi. Omaisilla ei aina ole osaamista kuoleman käsittelemiseen ehkä välttämättä tahtoa kuoleman käsittelemiseen. Kuolema kohdataan miltei aina palveluntarjoajan kautta, esimerkiksi hautaus toimiston palvelujen kautta. Hautaus toimistoilla on monia räätälöityjä palveluja kuoleman kohtaamiseen. Omaisilla ei aina ole osaamista kuoleman käsittelemiseen ehkä välttämättä tahtoa tai jaksamista käsitellä kuoleman mukanaan tuomia välttämättömiä toimia

6. KOHTAAMISPAIKKA

Tässä viimeisessä luvussa ennen päätelmiä haluan vielä tiivistää ja nostaa työni havaintoja, jossa hautausmaa todella näyttäytyy monella tapaa kohtaamispaikkana. Läheisen ihmisen kuolema synnyttää paljon erilaisia tunteita ja menetystä seuraa suru. Suru ja sureminen on kulttuurisidonnaista. Toisen ihmisen kuolemaan liittyvä suru on inhimillistä ja luonnollista, joskin surun kokeminen on yksilöllistä. Suru vaikuttaa surevaan ihmiseen ja hänen elämäänsä kokonaisvaltaisesti ja pysyvästi. Kuolema muuttaa aina myös ihmisten sosiaalisia asemia ja asetelmia, puolisosta tulee leski, sukulaisista omaisia ja lapsista orpoja.

241 5/5 N k, 2008.

242 Kettunen 2010.

Tuntuu, että ihmiset tarttee sitä käyntiä, ehkä mä olen liittynyt niihin jotenkin. Et mä menen sitä sinne ihan omien tarpeiden vuoksi...²⁴³

Surulle on olemassa yhteisöllisesti määriteltyjä muotoja. Aiemmin surun ulkonaisilla merkeillä, kuten suruhuntu, surunappi, mustat vaatteet, turvattiin sureville erityinen asema yhteisössä. Suomessa on perinteisesti arvostettu niin sanottua hiljaista suremista. Hiljainen sureminen on tarkoittanut suurten tunteiden ja niiden näyttämisen välttelyä muiden ihmisten edessä.²⁴⁴ Toisen maailmansodan jälkeen valtio antoi ohjeistuksen sodassa kuolleiden suremista ja vainajien kunnioittamista koskien. Suomessa suru nähdään henkilökohtaisena asiana, mutta se voi olla myös yhteisöä kannatteleva voima.

se oli niin lähellä se leskeys se tapahtuma, ni mä muistan nyt kyllä jotenki että äiti istu siinä, ku meillähän on siinä ne reunakivet. Istu siinä ja itki. Mutta määhän kattelin vaan kukkasia ja enhän mä siinä iässä tajunnu yhtään surusta. Nyt mä ymmäräki aikalailla. (sanoo hiljaisella äänellä) kun mun mieheni meni. ²⁴⁵

Kuolemaan liittyvät tunteet saattavat vaihdella surusta ja ahdistuksesta pelkoon, kaipaukseen, ja luopumisen tuskasta kiitollisuuden tunteeseen asti. Myös katkeruus ja viha voivat olla läheisen ihmisen kuolemaan liittyviä tunteita. Kaikki kuolemaan liittyvät tunteet eivät ole kielteisiä ja niihin voidaan ajatella kuuluvan myös onnen tunne esimerkiksi siitä, että kauan sairastanut ihminen pääsee lopulta kivuistaan elämän päättyessä. Myös kuolin tapa voi vaikuttaa läheisten tuntemaan suruun. Olipa kuolinsyy, kuolintapa tai kuolin ikä mikä tahansa, kuolema aiheuttaa kuolleen läheisille surua. Surevat kokevatkin erilaisia emotionaalisia, fyysisiä, hermostollisia, sosiaalisia ja hengellisiä tuntemuksia, reaktioita ja muutoksia läheisen kuoleman jälkeen. Muistelijoiden Käppärän hautausmaahan liitettyjä elämäkerrallisia muistoja ja kokemuksia Käppärästä selvittäessäni, suru ilmeni paikkaan kuuluvana prosessina, kollektiivisena, yhteisesti jaettuna ja toisaalta subjektiivisena, henkilökohtaisena kokemuksena.

²⁴³ 2/5 NE h, 2010.

²⁴⁴ Walter 1994, 32-34.

²⁴⁵ 1/5 NP h, 2010.

Muistan semmosen joulun ku käveltiin tätä käytävää pitkin, ja mää tiesin et niitten tytär oli just kuollu, tilanne tuli nii yhtäkkii mä olin silloin lasten kans liikkeel, ei ne pysänny yhtään, toivotti vaan hyvää joulua ²⁴⁶

On esitetty, että vainajan muistamisjakso on samanaikaista suremisajan kanssa. Vainajaa muistellaan ja surraan tänä aikana aktiivisesti ja intensiivisesti. Lähiomaiset ja ne, joiden velvollisuus vainajan rituaalinen sureminen on, eivät yleensä vapaudu surijan statuksesta ennen muistamisjakson päättymistä. ²⁴⁷ Tutkimukseni tukee tätä huomiota, mutta on todettava, että aineistoni perusteella suruajan kestosta ei pysty tekemään yhtenäisiä johtopäätöksiä, eikä se ole tutkimuskysymyksen kannalta oleellista. Tulkintani mukaan näyttää siltä, että vainajan sureminen ja muistelemine ovat päällekkäisiä ja samanaikaisia tapahtumia. Yhdessä haastattelussa muistelijä kertoi haastatteluhetkellä miehensä kuolleen noin vuosi sitten ja surevansa päivittäin yhä puolisonsa kuolemaa ja muistelevansa miestä aktiivisesti. Käynnit hautausmaalla olivat hänelle tärkeitä tapahtumia, ennen kaikkea muistamisen ja oman jaksamisen takia.

²⁴⁶ 3/5 MT h, 2010.

²⁴⁷ Nenola-Kallio 1990 & Fingerroos 2004.

7. PÄÄTELMÄT

Kuolemankulttuurimme on jatkuvassa muutoksessa ja myös rituaalit elävät ajassa ja muotoutuvat uudelleen. Hautausmaa näyttäytyy tutkimuksessani kuolemaan sopeutumisen paikkana, jonka määrittelyssä ihmisten rituaalit ja tavat ovat keskiössä.

Olemme sidoksissa aikaan, paikkaan ja historiaan ja muistoihimme. Tämä tulee tutkimukseni eri vaiheissa aineiston kautta tulee hyvin esiin, sillä hautausmaalla myös historia ja mennyt on vahvasti läsnä. Hautausmaa tilana ja paikkana on jatkuvasti muutoksessa ja vuorovaikutussuhteessa ympäristön kanssa. Hautausmaa on yhteistä muistiamme. Samalla hautausmaata säätelee lait ja normit, joiden mukaan siellä toimitaan.

Tapa haudata vainajat hiljaisuudessa lähiomaisten tai läheisten kesken, on osaltaan lisännyt hautausmaan kokemista yhä yksilöllisemmin. Vielä 1960-luvullakin oli tavallista kokoontua suuren saattojoukon saattelemana hautamaan vainajaa, yhteisön jäsentä. Kun aiemmin hautausmaalle kokoonnuttiin suurella joukolla saattamaan vainajaa viimeiselle matkalleen tai kokoonnuttiin kesäpäiville hautausmaalle, nykyisin tämä näky on harvinaistunut, ja suuria väkijoukkoja hautausmailla näkee lähinnä jouluna, itsenäisyyspäivänä, pyhäinpäivänä ja äitienpäivänä tai jonkun merkkihenkilön hautajaisissa.

Hautausmailla käyminen juhlapäivinä on yleistynyt laajemmin vasta 1900-luvun puolivälin jälkeen. Kaupungistumisen vaikutukset näkyvät vahvasti kuolemankulttuurissamme, jossa yksilöllinen suhtautuminen kuolemaan on voimistunut. Sukulaiset asuvat kauempana toisistaan ja kuolleista omaisista. Kuolemasta on vieraannuttu, kun kuoleman sattuessa kaikki tarvittavat palvelut voi hankkia palvelutarjoajilta. Kuolemaan liittyvät rituaalit ovat köyhtyneet ja muuttuneet. Yksilöllinen ajattelutapa näkyy hautausmailla yksilöllisemmissä hautakivissä tai haudan koristelussa.

Pyhyys näkyy hautausmailla ensisijaisesti haudan hoidossa, ja siihen liittyvissä rituaalisissa toimissa, kuten haudan kastelu, kukkien hoitaminen, havujen tuominen, hautakiven siistiminen ja peseminen, kausikasvien istuttaminen. Kukkien käyttö haudoilla, niin jäähyväiskukkien kuin istutustenkin, oli omaisille tärkeä asia. Jopa haudalla tutulle vainajalle puhuminen kuolleille oli tavanomaista muistelijoiden kohdalla.

Haudan hoitaminen arvostettavana toimena nousi toistuvasti esiin tutkimuksessani. Vaikka kaikki informantit eivät pitäneet haudanhoitoa yhtä tärkeänä tai merkittävänä itselleen, niin siinä nähtiin sukupolvien välinen ketju, jota halutaan säilyttää. Hautausmaalla myös kierretään jälkipolvien kanssa, eli suvun ja lähihistorian tapahtumia halutaan jakaa eteenpäin perheen ja tuttavien kesken.

Haudan hoito voi aiheuttaa myös erimielisyyksiä omaisten ja seurakunnan työntekijöiden välillä. Hoitohautojen kohdalla vääränlaisten kukkien valinta oli esimerkiksi tällainen tapahtuma. Omaiset kokivat väärät hoitotoimenpiteet loukkaavina, vainajan tahdon ja muiston häpäisevinä tekijöinä. Esimerkiksi kukkien istuttaminen ja haudan kastelu olivat tärkeä rituaali vainajan omaisille. Haudan hoidollisiin rituaaleihin liittyy myös muistamista, kuolleen elämän muistelua ja itsetutkiskelua. Muistamisen näkyväksi tekemisellä oli erittäin suuri merkitys haudalla käymisessä, siksi sillä voidaan pitää sosiaalisena tapahtumana. Eräs muistelija kertoi äidin opettaneen hänelle, kuinka tärkeää aina oli jättää jotakin haudalle merkiksi siitä, että haudalla on käyty, jotta *muut* näkevät haudalla käytävän. Muilla viitataan muihin hautausmaakäyttäjiin.

Haudalla ja hautausmaalla käymistä pidetään tärkeänä asiana, ja sen koetaan sitovan menneisiin sukupolviin. Näkisin, että hautausmaa on rakentunut sosiaalisena paikkana ja sen merkitykset näkyvät kävijöiden tapojen ja rituaalien kautta. Keskeisimmät rituaalit ovat hautauksen rinnalla haudan hoitaminen, kukkien istutus- ja hoito sekä kynttilöiden sytyttäminen merkki- tai juhlapäivinä, ja talvea edeltäen haudan havuttaminen. Vuodenajoista riippuen kukkien valinta ja istutus näyttäytyvät keskeisinä rituaaleina Käppärän hautausmaalla. Myös luonnonseuraaminen ja havaintojen tekeminen ympäristöstä vuodenaikojen mukaan ovat muisteliijoille pysähtymisen paikkoja. Uusiakin muistamisen muotoja on nähtävillä, esimerkkinä verkossa yleistyvät muistosivut tai virtuaaliset muistomerkit. Kuolemasta kertominen näyttääkin siirtyvän yhä enemmän

digitaalisille alustoille, vaikka tätä aihetta ei tämän tutkimuksen puitteissa ollut mahdollista tutkia.

Kuolemaan on Suomessa kuulunut oma sanasto ja symboliikka, johon on liittynyt enteiden, merkkien, uskomusten, tarinoiden ja tapojen hallinta. Tutkimukseni perusteella vaikuttaa siltä, että sosiaalisen suhteen ylläpito ja yhteydenpito vainajaan on keskeinen muistelijoiden toimien ja rituaalien kannatteli. On mahdollista, että suhde vainajaan ja sosiaalinen yhteydenpito vainajaan on heikompaa ja vähäisempää niillä, jotka vierailevat hautausmaalla harvemmin. Näyttääkin siltä, että hautausmaalla käyminen voi vahvistaa suhdetta omakuvaan, omaa identiteettiä suhteessa aiempiin ja tuleviin sukupolviin. Käyminen haudalla edellyttää aktiivisia toimia ja halua pitää yllä suhdetta vainajaan. Ihmisten elämäkokemus vaikuttaa haluun pitää tuota suhdetta yllä. Tutkimukseni tukee muissakin tutkimuksissa esiin tullutta käsitystä siitä, että läheisen ja vainajan välinen suhde vaikuttaa hautaamiseen ja haudalla käymiseen. Vaikeaksi koettu kuolema saattaa nostaa kynnyistä vierailta haudalla. Toiset kokivat sen hyvin tärkeäksi tapahtumaksi itselleen. Vainajan kuolin tapa ja hautaustapa sekä monet muut tekijät saattavat vaikuttaa haudalla käymisen mielekkyyteen. Kuolin tapa voi vaikuttaa myös siihen, kuinka yleisesti hyväksytyä on muistella vainajaa näkyvästi haudalla.

Hautausmaa koetaan turvallisena paikkana ja siksi sinne palataan yhä uudelleen. Se on pienenkin yhteisön kohtaamispaikka ja tärkeä sidos menneen, tämän hetken ja tulevan välillä. Turvallinen, tuttu maisema, nähdään tärkeänä itseisarvona ja maiseman muutosta oudoksutaan. Vaikuttaa siltä, että hautausmaan tilan- ja maankäyttö vaikuttavat ihmisten hautausmaa kokemuksiin. Tilankäyttö ja erilaiset puistomaisten elementtien luomat tilat hautausmaan sisällä voivat parhaimmillaan houkuttaa viipymään hautausmaalla ja edesauttaa luomaan erilaisia tiloja hautausmaan sisälle. Tällaisia ovat esimerkiksi puiden latvustojen muodostamat alueet, suojaisat istuinryhmät, kulkuväylät, avoimien ja suljetumpien näkymien vuorottelu. Suhde vainajaan ja monet muut asiat näyttävät vaikuttavan haudalla käyntiin, mutta hyvä kokemus hautausmaasta vaikuttaa haudalla käymiseen myönteisesti.

Käppärän hautausmaa on käytännössä täyteen haudattu, kuitenkin tilaa pitää järjestää tulevillekin kuolleille, joita tulee viikoittain lisää. Suomen väestö vanhenee yhä, ja hautaukset ja niihin liittyvät rituaaliset toiminnot on edelleen jotenkin järjestettävä. Tapoja on monia, uurnahautaus ja kuten Käppärässäkin on käytössä, muistolehto, jonne

tuhka sirotellaan seurakunnan toimesta. On nähtävissä, että omaan lähiympäristöön, itselle tärkeisiin paikkoihin halutaan jatkossa haudata omaisia tai määritellä jopa oma hautapaikka ennen kuolemaa. Yhä tavanomaisempaa on, että vainajan siunaustilaisuudessa ei ole yhtään osanottajaa, vaan kuollut toimitetaan seurakunnan toimesta hautaan.

Hautausmaa yhdistää ja erottaa sukupolvia tilassa. Se saattaa yhteen, mutta samalla se erottaa ihmiset toisistaan lopullisesti. Hautaa hoitamalla voi päästä lähemmäksi menetettyjä omaisia. Hautausmaa on tutkimukseni perusteella myös tunteiden kohtaamisen paikka. Muistamisrituaaleja harjoitetaan pääasiassa tärkeiden juhlapyhien ja merkkipäivien aikaan. Muistaminen on siis myös kollektiivista.

Tutkimukseni tuloksia voi pitää suuntaa antavina siinä, miten hautausmaiden aineeton kulttuuriperintö määrittyy tavallisten kansalaisten ja kaupunkilaisten näkökulmasta. Aineistoni ei riitä perustelevaan hautausmaalla käymisen ilmiötä laajemmin, mutta nähdäkseni aiheen tutkimus on paikallisesti tärkeää, ajassa, jossa äkilliset yhteiskunnalliset muutokset tai epidemiat voivat koskea ympäristöä kuormittavasti ja ihmisten näkemyksiä elämästä. Hautausmaata voi pitää yhteiskunnallisen elämän peilinä.

Hautausmaista on tullut merkittäviä paikkoja vainajien muistamisessa 1900- ja 2000-luvulla. Hautausmaat ovat myös tärkeitä kulttuuri- ja paikallishistorian aarraittoja, kulttuuriympäristöjä, ja osa paikkakunnan maisemaa. Hautausmaita suunniteltaessa ja niiden käyttöä muokatessa tulisikin mielestäni aina ottaa huomioon käyttäjien ja kävijöiden näkökulma myös muistitiedon kautta, ja tarkastella hautausmaita laajemmin osana kulttuuriympäristöä ja paikallishistoriaa. Hautausmaita, kuten muitakaan kuolemaan liittyviä paikkoja, ei tulisi tarkastella ainoastaan yksipuolisina fyysisinä paikkoina tai erillään yhteiskunnasta, pelkkinä muistomerkkien kenttänä, vaan ihmisten niille luomien merkitysten välityksellä, jotta ymmärrys kuolemankulttuuristamme ja paikasta sekä niiden välisestä merkityksestä hahmottuisi näkyväksi. Yksi työni tarkoituksia on avata hautausmaahan liittyvää hiljaista, näkymätöntä muistitietoa ja vaiettua muistamisen kulttuuria, ja tehdä se kuuluvaksi, ja tuoda esiin hautausmaata rituaalisen toiminnan kohteena. Muistitiedon välittämä aineisto voi olla apuväline hautausmaiden kulttuurin avaamiseen ja inventointiin. Työni tulosten valossa

hautausmaamaisema näyttäytyy laajemmin, sosiaalisena ja kulttuurisena, rakentuneena kokonaisuutena, monikerroksisena paikkana.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

N=nainen

M=mies

k=kirje

h=haastattelu

1. Kirjeet, 2008. Tekijälle osoitetut anonyymit kirjeet. Kirjeet tekijän hallussa. Pori.

1/5 N k 2008

2/5 N k 2008

3/5 N k 2008

4/5 N k 2008

5/5 N k 2008

2. Haastattelut. 2010-2011.

Juokseva numerointi. Lyhenteeseen on merkitty tunnustietojen perään on merkitty haastateltavan sukunimen ensimmäinen kirjain. Aineistot tekijän hallussa.

1/5 NE h Haastattelu 5.10.2010. Elo, Sointu. Turku.

2/5 NP h Haastattelu 3.11.2010. Palonen, Irma. Porin srk. Pori.

3/5 MT h Haastattelu 15.12.2010. Tamminen, Kari. Porin srk. Pori

4/5 NS h Haastattelu 7.2.2011. Suokas, Anja. Suokkaan koti. Pori.

5/5 MM h Haastattelu 16.2.2011. Mattila, Pertti. Mattilan koti. Pori.

3. Sähköpostiviestit ja tilastot

Salow, Sari. 2010-2015. Sähköpostiviestit.

Käppärän hautausmaan ylipuutarhurin Sari Salowin ja tekijän välinen sähköpostikeskustelu vuosina 2010-2015. Sähköpostiviesteissä käsitelty Käppärän hautausmaan perustietoja ja tilastotietoja. Aineisto tekijän hallussa. Pori, 2015.

Kuusela, Päivi. 2011. Sähköpostiviesti.

Mauseoleumin kävijätilasto vuosilta 2007-2010. Porin evankelisluterilaisen Seurakunnan kirjanpidon arkistotieto. Aineisto tekijän hallussa. Pori, 2011.

Suomen Kiviteollisuusliitto 2011, sähköpostiviesti.

Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Pirjo & Palo, Harri: *Hautaustoimen käsikirja*. Helsinki, Edita, 2005.

Aaltonen, Leena & Kiiskinen, Kyösti: *Hautauskulttuuri Suomessa*. Suomen Hautausoimistojen Liiton 50-vuotisjuhlakirja. Hautausoimistojen liiton julkaisuja, Helsinki, 1992.

Anttonen, Veikko: *Ihmisen ja maan rajat. Pyhä kulttuurisena kategoriana*. SKS, Helsinki, 1996.

Anttonen, Veikko: *Uskontotieteen maastot ja kartat*. Tietolipas 232. SKS, Helsinki, 2010.

Anttonen, Pertti: *Pyhä Henrik, Pyhä Maa ja Pyhä Aika*. Pyhä. Raja, kielto ja arvo kansanomaisessa uskonnossa. (toim.) Mahlamäki, Pyysiäinen ja Taira. 2008.

Alasuutari, Pentti: *Laadullinen tutkimus*. Gummerus Kirjapaino Oy, Vaajakoski, 2007.

Aries, Philippe: Arièsin *L'homme devant la mort*. englanniksi *The Hour of Our Death*. 1975.

Creswell, Tim: *Place. A Short Introduction to Place*. Blackwell Publishing, Oxford, 2004.

Davies, Douglas J: *Death, Ritual and Belief. The Rhetoric of Funerary Rites*. Toinen painos. London & New York: Continuum. 2002.

Eilola, Jari (toim.): *Makaaberin ruumis*. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta. SKS, Helsinki, 2009.

Erämaja, Tapani: *Viimeinen matka. Toimintatutkimus kirkollisen hautauskentän professostruktuurista*. Helsinki, Yliopistopaino, 2006.

Foucault, Michel: *Tarkkailla ja rangaista*. Ranskankielinen alkuteos *Surveiller et punir* (1975). Suom. Eevi Nivanka, kieliasun tarkistanut Jukka Kemppinen, saatesanat kirjoittanut Ilpo Helén. Toinen painos. Otava, Helsinki, 2001.

Fingerroos, Outi: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. SKS, Helsinki 2004.

Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija: *Muistitieto ja tutkimus*. Muistitietotutkimuksen perusteet. SKS, Helsinki, 2006.

Fingerroos, Outi & Haanpää Riina: *Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä*. Muistitietotutkimuksen perusteet. SKS, Helsinki, 2006.

Van Gennep, Arnold: *The Rites of Passage*. Routledge & Kegan Paul. London, 1960.

- Grönwall, Reihn.: *Porin kirkot ja hautausmaat*. Satakunta IV. Helsinki 1926.
- Haverinen, Anna: *Memoria virtualis. Death and mourning rituals in online environments*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja B. Turku, Juvenes Print, 2014.
- Karhunen, Eeva: *Porin Kuudennesosan tarinoista rakennettu kulttuuriperintö*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C. Turku, Painosalama Oy, 2014.
- Karjalainen, Pauli-Tapani: *Ympäristö ulkoa ja sisältä: Geografiasta goebiografiaan. Paikan heijastuksia*. Jyväskylä, Atena Kustannus, 2004.
- Kettunen Jari: *Ammattina Kuolema*. Pro Gradu -työ, Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitos, Turun Yliopisto, 2010.
- Knapas, Marja-Terttu: *Vanhat Hautausmaat – monien muistojen puistot*. Teoksessa *Puistot ja Puutarhat*. Toim. Halme Anna-Maija, Suomen Kotiseutuliitto, 2005.
- Knuuttila, Seppo: *Topobiografinen paikan tulkinta*. Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Toim. Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. SKS, Helsinki 2006.
- Korkiakangas, Pirjo: *Muistoista rakentuva lapsuus*. Kansantieteellinen Arkisto 42. Helsinki 1996.
- Koski, Kaarina: *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Helsinki, SKS, 2010.
- Koski, Kaarina. 2014. *Sosiaalinen kuolema*. Teoksessa *Kuoleman kulttuurit Suomessa, toimittaneet Outi Hakola, Sari Kivistö, ja Virpi Mäkinen*, 107–122. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuuliala, Wiljo-Kustaa: *Entisajan talonpoikaisyhteisö ja kirkko*.1960
- Kuusisto, Paavo: *Hautausmaista ja kirkkoon hautaamisesta Porin kaupungissa ja maaseurakunnassa 1700-1800-luvuilla*. Kustantaja tuntematon. Tyrvään Kirjapaino, 1929.
- Lempiäinen, Pentti: *Viimeiset Leposijamme. Hautausmaat ja hautamuistomerkit*. SLEY-kirjat, 1990.
- Lempiäinen, Pentti: *Sano se kukkasin: Kasvit vertauskuvina*. WSOY, Helsinki, 1992.
- Lindgren, Liisa: *Memoria. Hautakuvanveisto ja muistojen kulttuuri*. SKS toimituksia 1211. Helsinki, 2009.
- Lindberg, Essi: *Porin hautausmaat*. Suistolaisten Puisto. Porin kansallisen kaupunkipuiston historia ja maisema (toim.) Häyrynen. 2006.
- Makkonen, Heikki: *Kuolema ortodoksisessa perinteessä*. Joensuun yliopiston teologisia julkaisuja 1, Joensuu, 1989.
- Massey, Doreen (toim.): *Samanaikainen tila*. Vastapaino, Tampere, 2008.2008.

Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana. Toim. Katri Lento Pia Olsson, SKS, Helsinki, 2013.

Mustonen, Matti A.: *Porin seurakunnat 1909-1959*. Satakunnan Kirjateollisuus Oy. Pori 1960.

Molander, Gustaf: *Matka mullan alle*. Kuolematyöntekijöiden arki. Työterveyslaitos, Helsinki, 2009.

Nenola-Kallio: Kuolema kohtaa naisen. 1990. *Elore*. Vol 14-1 2007.

Pajari, Ilona: *Kuolemanrituaalit Suomessa*. Kuoleman kulttuurit Suomessa. (toim.) Hakola, Kivistö & Mäkinen. Gaudeamus 2014.

Pajari, Ilona & Jalonen, Jussi & Miettinen Riikka & Kanerva Kirsi: *Suomalaisen kuoleman historia*. Gaudeamus, 2019.

Peltonen, Ulla-Maija: *Muistin paikat*. Vuoden1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. SKS, Helsinki, 2003.

Pentikäinen, Juha: *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. SKS, Helsinki 1990.

Pentikäinen, Juha: Artikkelit Suola-lehdessä. 2012.

Raivo, Petri: *Kulttuurimaisema. Alue, näkymä vai tapa nähdä*. Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. (toim.) Haarni, Tuukka & Karvonen. Vastapaino, 1997.

Relph, Edvard: *Place and Placelessness*. 1976.

Sorsa, Hanna: *Näkökulmia hautausmaiden suunnitteluun*. Tuominen, Laura (toim.) Hautausmaiden inventointi opas. Museoviraston oppaita ja ohjeita 13. Museovirasto., Helsinki, 2015.

Siim, Pihla: *Paikkasuhteet maahanmuuttajien keskuudessa*. (toim.) Knuuttila, Seppo. Paikka, eletty, kuviteltu ja kerrottu. Kalevalaisen Vuosikirja 2006.

Talve, Ilamari: *Kalmisto – hautausmaa – kirkkotarha*. Kulttuurihistoriaa Suomen Hautausmailla. Turun Yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisuja. Turku, 1988.

Tilley, Christopher: *Interpretative Archeology. Explorations in Anthropology*. 1994.

Utriainen, Terhi: *Läsnä, riisuttu, puhdas*. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä. SKS, Helsinki, 1999.

Walter, Tony. *The Revival of Death*. 1994.

Wirkkala, Ilmari: *Suomen hautausmaiden historia*. Porvoo, WSOY, 1945.

Wirkkala, Ilmari: *Haudan ja hautausmaan hoito*. Helsinki, Otava, 1930.

Taustakirjallisuus

Ahmavaara, Anna-Liisa & Rosenbröjjer, Maj-Lis, *Pihoja ja puutarhoja*, Otava, Helsinki, 1968.

Foucault, Michel: *Tarkkailla ja rangaista*. Otava, Helsinki, 2000. Alkuteos *Surveiller et punir*.

Hautausmaiden ystävät r.y. (toim.): *Hautausmaiden käsikirja*. Porvoo, WSOY, 1936.

Haastattelun analyysi. (toim.) Ruusuvoori, Nikader, Hyvärinen. Vastapaino, 2019.

Hortus Fennicus – *Suomen puutarhataide*. (toim.) Häyrynen, Maunu & Eskola, Taneli & Frondelius, Satu & Leskinen, Pekka. Viherympäristöliitto ry, Puutarhataiteen seura ry, Helsinki, 2001.

Häyrynen Maunu: *Elysiosta Althorpiin: Saaria kuolleille ja eläville*. Taide ja Okkultismi. (toim.) Taidehistoriallisia tutkimuksia 1998.

Knuuttila, Seppo: *Menneisyys on toista maata*. Kalevalaseuran vuosikirja 86. Toim. Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. SKS, Helsinki 2007.

Peltonen, Ulla-Maija: *Muistitieto Folkloristiikassa*. Muistitietotutkimuksen perusteet. Helsinki, SKS, 2006.

Salo, Unto: *Satakuntalaisuudesta*: esitelmä Porin päivän juhlatilaisuudessa 1.10.1983

Saarinen Juhani: *Porin historia III 1809-1939*. Porin kaupunki, Pori, 1972.

Verkkolehdet -ja julkaisut

Suomen virallinen tilasto (SVT): Kuolleet [verkkopublication]. ISSN=1798-2529. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 29.4.2015]. Saantitapa: <http://www.tilastokeskus.fi/til/kuol/tau.html>

Suomen virallinen tilasto (SVT): Kuolleet (verkkopublication). Viitattu 18.5.2020. https://www.tilastokeskus.fi/til/ksyyt/2018/ksyyt_2018_2019-12-16_kat_001_fi.html

Satakunnan Kansa: *Käppärän hautausmaa*. Lähde tämän oppaan kanssa porilaisten merkkihenkilöiden hautakierrokselle Käppärän hautausmaalle. 26.4.2020.

Pajari, Ilona: *Thanatos*. Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seuran verkkopublication 2015-2019. *Thanatos* verkkopublicationisarja.

Painetut lehdet

Satakunnan Kansa, 2.9.1985. Painettuna. *Muistomerkki symboloi ajan ja elämän kulkua.*

Satakunnan Kansa, 19.10.1966. Painettuna. *Huomattavia laajennustöitä Porin Käppärän hautausmaalla.*

Luennot

Douglas Davies J. *Natural Burial and Cultural Emotions*. University of Durham. Tieteiden talo, Helsinki, 2011.

Kuolema ja Identiteetti seminaari. Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seuran seminaari. Tieteiden Talo, Helsinki, 2011.

Kuoleman, pelon ja kärsimyksen maisemat. Luentosarja. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitos. Turun Yliopisto, Pori, 2007.

Kuoleman tieteellinen tutkiminen. Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seuran seminaari 9.10.2014. Turku, 2015. Pajari, Ilona & Haverinen, Anna. Turun yliopisto, Sirkkalan kasarmi, Janus-Sali.

Lyhenteet

SKS Suomalaisen Kirjallisuuden Seura